

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КРЕМІНСЬКИЙ ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ,
ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ
ВІРТУАЛЬНИХ ВАЛЮТ**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.В. Кремінський

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент
Омельчук Любов Василівна

Ірпінь – 2022

АНОТАЦІЯ

Кремінський О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. – Ірпінь, 2022.

У дисертації здійснено комплексне наукове дослідження проблем, які пов'язані з розслідуванням легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Висвітлено особливості та перспективи удосконалення процесу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на формування окремої методики розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень та зміцнення гарантій прав та свобод особи при їх досудовому розслідуванні.

Аналіз теоретико-методологічних основ дослідження надав можливість розробити авторську інтерпретацію легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, під якими варто розуміти надання правомірності фінансовим коштам, отриманим злочинним шляхом, із застосуванням конвертації з віртуальною валютою.

Наголошено, що визначальним елементом криміналістичної методики під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, є криміналістична характеристика таких злочинів. До типових елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют запропоновано відносити такі як: спосіб вчинення і приховування злочину; мета та мотиви вчинення

злочину; предмет злочину; особа злочинця; обстановка вчинення злочину, та розкриття особливостей їх змістовного наповнення.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, являє собою складний процес, що включає безліч операцій, проведених різними методами, які постійно вдосконалюються. В ході дослідження було виділено трьохетапну модель легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, яка припускає виділення в єдиному процесі легалізації наступних стадій: розміщення (здійснюється фізичне розміщення готівкових коштів у віртуальні фінансові інструменти), розшарування (відрив незаконних доходів від їх джерел шляхом ланцюга транзакцій або проведення спеціальних маніпуляцій, спрямованих на маскування сліду цих доходів) і інтеграція (надання видимості законності злочинно нажитим статкам). Встановлено, що особливості способів вчинення легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют проявляються лише на етапі розшарування і етапі інтеграції, у зв'язку із чим виокремлено наступні типові способи її вчинення: використання сервісів, що надають послуги азартних ігор; використання анонімних передплачених банківських карт, з можливістю внесення електронних коштів; використання криптоматів; використання сервісів віртуальних MMORPG ігор.

Звернено увагу на те, що підготовка та вчинення легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют відрізняється значною прихованістю інформації, що призводить до труднощів у процесі їх виявлення та розслідування. У зв'язку з цим, виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, до яких віднесено наступні: а) встановлено факт предикатного злочину, який сприяв отриманню злочинних доходів, з матеріалів провадження можна зробити висновок про можливу легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют; б) слідство володіє інформацією про можливі факти легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом,

в умовах використання віртуальних валют або самими набувачами цих доходів, або іншими особами. На основі слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют визначено тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, встановлено: тактичні прийоми допиту осіб (в конфліктній та безконфліктній ситуаціях) та тактичні прийоми проведення обшуку приміщень осіб причетних до легалізації.

Визначено особливості тактики проведення таких слідчих (розшукових) дій як допит осіб та обшук приміщень при розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Акцентовано увагу, що при обшуку у досліджуваний категорії кримінальних проваджень необхідним є вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, пристроїв із характерними індикаторами, що свідчать про використання віртуальних валют для «відмивання» злочинних доходів, для подальшого проведення експертного дослідження.

Окрема увага приділена використанню спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. На основі класифікації спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, визначено особливості їх використання при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют у формі: слідчих (розшукових) та інших процесуальних дії за участю спеціаліста; проведення експертизи експертом. Виявлено проблеми пов'язані із залученням спеціаліста у кримінальний процес при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, пов'язані із суб'єктивними та об'єктивними факторами.

Визначено перелік типових експертиз у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих

злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Розкрито перелік питань, які ставляться перед експертом при призначенні комп'ютерно-технічної експертизи в рамках розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Встановлено, що неординарність схем з «відмивання» злочинних доходів за допомогою віртуальних валют обумовлюють як потребу проведення значної кількості комп'ютерних-технічних експертиз з метою отримання доказів, так і використання спеціальних знань у сфері інформаційних технологій при провадженні інших слідчих (розшукових) дій, зокрема, обшуку, який є одним із основних джерел подання на комп'ютерну-технічну експертизу матеріальних об'єктів – носіїв інформації, що обумовлює необхідність участі компетентного спеціаліста з метою надання кваліфікованої допомоги слідчому у проведенні обшуку та подальшій виїмці спеціальної літератури, електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку тощо.

В ході дослідження виділено проблемні аспекти розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, та зазначено шляхи їх вирішення. Так, для покращення ефективності процесу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют запропоновано ввести систематичне навчання й переатестацію правоохоронців задіяних в розслідуванні з метою отримання ними необхідних знань і навичок; започаткувати базу «чорних» користувачів, що використовують віртуальні валюти в злочинних цілях, а також тих, хто здатний до їх незаконного використання; налагодити взаємодію між різними правоохоронними органами, як в середині країни, так і за її межами, спрямовану на досягнення спільної мети – переслідування неправомірного використання цифрових активів.

Виділено заходи спрямовані на зниження ризику використання віртуальних валют у легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, які повинні вживатися на державному та міжнародному рівнях, до

яких віднесено: боротьба з crypto-mixer та сайтами онлайн-казино; поліпшення існуючої практики AML на європейських біржах віртуальних валют; комплексна боротьба з торгівельними майданчиками Даркнету; розробка міжнародної (а на її основі – національних) стратегії інновацій у сфері технології blockchain; підвищення самосвідомості учасників коїн-індустрії; налагодження взаємодії та обмін досвідом правоохоронних органів; завершення процесу прийняття профільного законодавства, яке визначатиме порядок функціонування ринку віртуальних валют в Україні

Ключові слова: легалізація (відмивання), злочинний дохід, віртуальні валюти, віртуальні активи, криптовалюта, розслідування, кримінальне провадження; криміналістична характеристика, слідчі ситуації, криміналістична тактика, спеціальні знання.

SUMMARY

Kreminskyi O. V. Investigation of legalization (laundering) of criminal income by use virtual currencies. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

The dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Law, specialty 081– Law. State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine. Irpin, 2022.

This dissertation is a comprehensive scientific study of the problems associated with the investigation of legalization (laundering) of proceeds of crime in the context of the use of virtual currencies. Features and prospects for improving the process of investigating the legalization (laundering) of criminal income by use of virtual currencies are highlighted. As a result of the research, a number of conclusions, proposals and recommendations were formulated, aimed at the formation of a separate method of investigation of the investigated category of criminal offenses and strengthening of guarantees of the rights and freedoms of the person during their pre-trial investigation.

The analysis of the theoretical and methodological foundations of the research provided an opportunity to develop the author's interpretation of the legalization (laundering) of criminally obtained income in the conditions of the use of virtual currencies, which should be understood as the legalization of criminally obtained financial funds with the use of virtual currency conversion.

It is emphasized that the defining element of the forensic methodology during the investigation of the legalization (laundering) of criminal income by use of virtual currencies is the forensic characteristics of such crimes. The typical elements of this forensic characteristics are: the method of committing and concealing the crime; the purpose and motives of committing the crime; the subject of the crime; the identity of the criminal; the circumstances of the commission of the crime, and the disclosure of the features of their content.

Legalization (laundering) of criminal income by use of virtual currencies is a complex process that includes many operations carried out by various methods that

are constantly being improved. The dissertation contains an analysis of three-stage model which assumes the allocation of the following stages in a single process of legalization: placement (physical placement of cash in virtual financial instruments), stratification (separation of illegal income from their sources through a chain of transactions or carrying out special manipulations aimed at masking the trail of these incomes) and integration (giving the appearance of legality to criminally acquired wealth).

It was established that the peculiarities of the methods of legalization (laundering) of criminal income by use of virtual currencies are manifested only at the stage of stratification and the stage of integration. The paper shows typical methods legalization (laundering) of criminal virtual income: the use of services that provide gambling services; the use of anonymous prepaid bank cards, with the possibility of depositing electronic funds; use of crypto machines; using the services of virtual MMORPG games.

Attention has been drawn to the fact that the preparation and execution of the legalization (laundering) of criminal income by use of virtual currencies is characterized by significant concealment of information, which leads to difficulties in the process of their detection and investigation. In this regard, there are typical investigative situations of the initial stage of the investigation are highlighted, which include the following: a) the fact of the predicate crime, which contributed to the receipt of criminal proceeds, has been established, from the materials of the proceedings, it is possible to draw a conclusion about the possible legalization (laundering) of criminal proceeds , in terms of using virtual currencies; b) the investigation has information about possible facts of legalization (laundering) of incomes obtained by criminal means, in terms of the use of virtual currencies, either by the recipients of these incomes or by other persons. Based on the investigative situations of the initial stage of the investigation of the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, in the conditions of the use of virtual currencies, the tactics of conducting individual investigative (search) actions were determined, in particular, the following tactical methods of questioning persons (in conflict and non-

conflict situations) and tactical methods were determined conducting a search of the premises of persons involved in legalization.

The peculiarities of the tactics of conducting such investigative (search) actions as interrogation of persons and search of premises during the investigation of the legalization (laundering) of criminal income by use of virtual currencies have been determined. Attention is drawn to the fact that during a search in the studied category of criminal proceedings, it is necessary to seize electronic information systems or their parts, mobile terminals of communication systems, devices with characteristic indicators that testify to the use of virtual currencies for "laundering" criminal proceeds, for further expert investigation research.

Particular attention is paid to the use of special knowledge in the investigation. The problems related to the involvement of a specialist in the criminal process during the investigation.

It has been found the list of typical examinations in criminal proceedings regarding crimes related to the legalization (laundering) of criminal income by the use of virtual currencies. It has been determined the list of questions that are put before the expert when appointing a computer-technical examination as part of the investigation of the legalization (laundering) of income obtained by criminal means in the conditions of using virtual currencies is disclosed. It has been established that the extraordinary nature of schemes for "laundering" criminal proceeds with the help of virtual currencies is determined by the need to conduct a significant number of computer and technical examinations in order to obtain evidence, as well as the use of special knowledge in the field of information technologies when conducting other investigative (search) actions, in particular, a search, which is one of the main sources of submission for computer-technical examination of material objects - information carriers, which determines the need for the participation of a competent specialist in order to provide qualified assistance to the investigator in conducting a search and subsequent extraction of special literature, electronic information systems or their parts, mobile terminals of communication systems, etc.

In the course of the study indicate problematic aspects of the investigation of the legalization (laundering) of criminal income by use of virtual currencies and ways to solve them. Thus, in order to improve the effectiveness of the investigation process, it is proposed to introduce systematic training and re-certification of law enforcement officers involved in the investigation in order to obtain the necessary knowledge and skills; to start a base of "black" users who use virtual currencies for criminal purposes, as well as those who are capable of their illegal use; to establish cooperation between various law enforcement agencies, both inside the country and abroad, aimed at achieving the common goal of prosecuting the illegal use of digital assets.

It has been found measures aimed at reducing the risk of using virtual currencies in the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, which should be implemented at the state and international levels, which include: the fight against crypto-mixers and online casino sites; improvement of existing AML practices on European virtual currency exchanges; comprehensive fight against Darknet trading platforms; development of an international (and on its basis – national) innovation strategy in the field of blockchain technology; increasing the self-awareness of participants in the coin industry; establishment of cooperation and exchange of experience of law enforcement agencies; completion of the process of adoption of relevant legislation, which will determine the order of functioning of the virtual currency market in Ukraine

Keywords: legalization (laundering), criminal income, virtual currencies, virtual assets, cryptocurrency, investigation, criminal proceedings; forensic characteristics, investigative situations, forensic tactics, special knowledge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. *Studies of applied economics*. 2021. Vol. 39-6. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57226288914&origin=recordPage> (Scopus).

2. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7. № 6. С. 1016-1023. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/944/897>.

3. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинними шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 184-1904. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252697>.

4. Кремінський О.В. Криміналістична характеристика особи злочинця, що здійснює легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Випуск 9. С. 507-509. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/124.pdf.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Кремінський О.В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я.

Фрідмана, 19 квітня 2019 року. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. С. 413-417

6. Кремінський О.В. До питання зарубіжного досвіду боротьби з незаконним обігом криптовалют. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року) : у 2-х ч. Ч. 2. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 239-241.

7. Кремінський О.В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки* [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336-340.

8. Кремінський О.В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // *Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica*, Panamá, 11 de octubre de 2021. Panamá-Vinnytsia: Centro de Estudios Estretégicos & European Scientific Platform, 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ВАЛЮТ.....	16
1.1 Підходи до визначення правового режиму віртуальної валюти в Україні та світі.....	16
1.2 Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют: поняття, зміст, ризики.....	42
1.3 Особливості окремих елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.....	59
Висновки до розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ВАЛЮТ.....	83
2.1 Зміст типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.....	83
2.2 Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.....	101
2.3 Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.....	115
Висновки до розділу 2.....	134
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ВАЛЮТ...	136

3.1 Міжнародний досвід розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют...	136
3.2 Взаємодія при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.....	157
Висновки до розділу 3.....	180
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	206

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. За останні кілька років віртуальна валюта стала невід'ємною частиною світового фінансового життя, що змушує країни підлаштовуватися під нові реалії, трансформуючи своє законодавство відповідно до вимог сучасності. Однак, незважаючи на те, що віртуальні валюти створювались ентузіастами без участі держави, як альтернатива «класичним» валютам, вони, як і будь-який інший фінансовий продукт, почали використовуватися злочинцями для вчинення або для приховування слідів незаконної діяльності.

Віртуальні валюти дозволяють своїм користувачам, з гарантією високого рівня анонімності, швидко й ефективно переміщати кошти на великі відстані, не будучи прив'язаними до конкретних фіатних грошей та не турбуючись про міжнародну конвертацію. Розуміння величезних перспектив використання злочинцями віртуальних валют тільки-но починає знаходити своє відображення в міжнародних і внутрішньодержавних правових актах, спрямованих на регулювання віртуальних валют та методології розслідування злочинів, пов'язаних із ними.

Віртуальні валюти сприяють підвищенню ефективності та полегшують здійснення різних суспільно небезпечних діянь, одним із яких є легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Відмивання «брудних» доходів, отриманих злочинним шляхом, в тому числі вчинене в умовах використання віртуальних валют, сприяє криміналізації практично всієї системи суспільних відносин в сучасній Україні. Це соціально-негативне явище є фундаментом існування організованої злочинності, завдяки чому відмиваються доходи від наркоторгівлі, работоргівлі, торгівлі зброєю, проституції та інших видів злочинного бізнесу, контроль над якими притаманний організованій та транснаціональній організованій злочинності.

У зв'язку з підвищеною небезпекою використання віртуальних валют у злочинній діяльності та зростанням їх впливу (як позитивного, так і

негативного) на світову спільноту, на міжнародному рівні регулярно здійснюється робота, метою якої є пошук адекватних шляхів вбудовування віртуальної валюти в усталену фінансову систему та протидії злочинам, пов'язаним із ними. У багатьох розвинених країнах для запобігання та протидії злочинним діям, пов'язаним з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, вже створена досить дієва правова база, яка сприяє проведенню успішних розслідувань.

Незважаючи на те, що запобігання та протидія легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют починає фігурувати серед завдань формування антикримінальної політики України (оскільки зростаючі масштаби цього явища не лише підривають стабільність фінансово-економічної системи, а й безпосередньо створюють загрозу національній безпеці держави), наша держава в даному випадку все ще відстає від провідних країн світу у вирішенні даної проблеми.

Крім того, загальна кількість розкритих злочинів та вилучених у ході розслідувань злочинних доходів, у тому числі й віртуальної валюти, свідчать про відсутність досвіду, недостатність професіоналізму, неефективність взаємодії всіх залучених у даний процес органів. Спроби ефективного перешкоджання використанню віртуальних валют криміналом поки не увінчалися успіхом, а виявлення й розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, як і раніше, супроводжується значними труднощами. Почасти це пов'язано з тим, що процес легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют в Україні вивчений недостатньо.

Важливість проведеного дисертаційного дослідження обумовлена і фактичною відсутністю криміналістичних робіт, присвячених даній темі, не лише у вітчизняній, а й у міжнародній юриспруденції. Наявні ж роботи мають, переважно, кримінологічну та кримінально-правову спрямованість, і в силу цього не можуть виконувати найважливішу методичну функцію щодо

виявлення, припинення та розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

З огляду на специфіку нашого дисертаційного дослідження теоретичний матеріал, який був нами використаний в роботі, необхідно розділити на дві групи. До першої відносяться роботи: П.П. Андрушка, О.В. Бежа, В.І. Борисова, Б.С. Болотського, Л.А. Гарбовського, О.О. Дудорова, В.П. Захарова, Я.М. Злоченко, О.В. Коляди, П.Ю. Кравчука, В.В. Лисенка, А.А. Музики, В.О. Навроцького, Л.В. Омельчук, В.М. Поповича, Б.Г. Розовського, В.Г. Севрука, Є.Л. Стрельцова, І.С. Тумакова, О.О. Чаричанського, Ю.М. Чорноус та ін. У зазначених працях містяться дослідження відносин, безпосередньо пов'язаних з розслідуванням та протидією легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом. Разом з тим, зазначені відносини, за умов використання віртуальних валют, з урахуванням розвитку та вдосконалення злочинної діяльності до теперішнього часу не отримали комплексного вирішення та потребують подальших фундаментальних досліджень.

Друга група включає в себе роботи, пов'язані з вивченням статусу та правовим регулюванням віртуальної валюти, аналізом технології blockchain, а також дослідженням організації та функціонування децентралізованих криптосистем в цілому. У зазначеній групі слід виділити роботи Д.Д. Бондаренко, С.В. Волосович, А.С. Генкіна, В.Л. Достова, Е.Х. Надисева, О.М. Прокоф'єва, А.Є. Роббека, І.П. Ситник, П.М. Шуста та ін. Лише розуміючи механізм функціонування віртуальних валют, їх внутрішній зміст, ми зможемо запропонувати дієві методики розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України «Удосконалення

кримінального провадження в Україні (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)» (державний реєстраційний номер 0115U002808). Реалізація наукових результатів дослідження може сприяти досягненню цілей, закріплених, зокрема, Концепцією державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленою Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011, Стратегією розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року, затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 р. № 601-р.

Мета і завдання дослідження. *Метою роботи* є теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо криміналістичної характеристики та методики розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Відповідно до поставленої мети визначено коло взаємопов'язаних *завдань*, теоретичне вирішення яких становить зміст даного дисертаційного дослідження. До них відносяться:

- визначення правового режиму віртуальної валюти в Україні та світі;
- розкриття поняття, змісту та ризиків легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют;
- встановлення особливостей окремих елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют;
- визначення змісту типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют;
- висвітлення тактичних рекомендацій до проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют;
- розкриття особливостей використання спеціальних знань при

розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют;

– розгляд міжнародного досвіду розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют;

– встановлення особливостей взаємодії при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Об'єктом дослідження виступають відносини, що складаються в процесі розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Предметом дослідження є розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Методи дослідження. Предмет наукового дослідження такої комплексної та вельми об'ємної сфери, як розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, передбачає застосування різних методів проведення об'єктивного і всебічного вивчення.

З метою повного розкриття змісту теми дослідження були використані загальні методи пізнання, а також загальнонаукові і приватно-наукові методи. В роботі використовувалися: логічний метод (при викладі загального матеріалу, формулюванні висновків та пропозицій); метод системного аналізу (при аналізі взаємодії у процесі розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют); порівняльно-правовий (при зіставленні точок зору різних авторів на окремі поняття, ситуації тощо; при аналізі вітчизняного законодавства та законодавства зарубіжних країн); інформаційно-аналітичний (у процесі аналізу й узагальнення матеріалів періодичних видань); контент-аналіз (у процесі вибірки й аналізу окремих положень законодавчих актів, статистики, періодичних видань);

спостереження, порівняння (при дослідженні змісту слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют); системно-структурний метод (при аналізі криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют і організації розслідування) та ін. методи. Достовірність отриманих результатів забезпечена чіткістю вихідних методологічних посилів, які базуються на апробованих положеннях криміналістичної теорії, збалансованих характером використаних методів дослідження, аналізу й узагальнення теоретичного та зібраного практичного матеріалу.

Нормативно-правову базу дослідження склали Конституція України, чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України, комплекс вітчизняних та міжнародних правових актів, що стосуються питання регулювання віртуальних валют. При написанні роботи дисертант опирався також на матеріали періодичної друкованої та електронної літератури.

Емпіричну базу дослідження склали опублікована судова практика, статистичні дані, інформаційно-довідкові та аналітичні матеріали Групи з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF), Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC). В ході дослідження аналізувалися довідки, інші аналітичні матеріали правоохоронних і контролюючих органів, що містять інформацію про легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим в українській юридичній науці монографічним дослідженням, спеціально присвяченим комплексному розгляду криміналістичних проблем, які пов'язані з розслідуванням легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Найбільш істотними результатами дослідження, що зумовлюють його новизну та визначають внесок автора у розробку зазначеної проблематики, є наступні положення і висновки:

вперше:

— запропоновано визначення поняття «легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» як надання правомірності фінансовим коштам, отриманим злочинним шляхом, із застосуванням конвертації з віртуальною валютою, у зв'язку із чим встановлено, що процес легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, може проходити такі окремі етапи як розміщення (на цьому етапі найпростіше виявити незаконно отримані грошові кошти), розшарування (відрив незаконних доходів від їх джерел шляхом ланцюга транзакцій або проведення спеціальних маніпуляцій, спрямованих на маскування сліду цих доходів) та інтеграція (виявлення фактів легалізації можливе лише за допомогою агентурної роботи);

— визначено, що особливості способів вчинення легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют проявляються лише на етапі розшарування і етапі інтеграції, у зв'язку із чим виокремлено наступні типові способи її вчинення: використання сервісів, що надають послуги азартних ігор; використання анонімних передплачених банківських карт, з можливістю внесення електронних коштів; використання криптоматів; використання сервісів віртуальних MMORPG ігор;

— виділено та проаналізовано зміст типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, до яких віднесено наступні: а) встановлено факт предикатного злочину, який сприяв отриманню злочинних доходів, з матеріалів провадження можна зробити висновок про можливу легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют; б) слідство володіє інформацією про можливі факти легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют або самими набувачами цих доходів, або іншими особами;

– узагальнено досвід розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют в США, у зв’язку із чим запропоновано: передбачити систематичне навчання й переатестацію правоохоронців, які розслідують легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют; сформувати базу «чорних» користувачів, що використовують віртуальні валюти в злочинних цілях, а також тих, хто здатний до їх незаконного використання; налагодити взаємодію між правоохоронними органами як на національному, так і на міжнародному рівнях, орієнтовану на переслідування неправомірного використання цифрових активів; налагодити партнерські відносини з компаніями, які спеціалізуються на відстеженні криптовалют на цифрових рахунках та виявляють можливу злочинну діяльність.

удосконалено:

– криміналістичну характеристику легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, в частині визначення таких типових її елементів як: спосіб вчинення і приховування злочину; мета та мотиви вчинення злочину; предмет злочину; особа злочинця; обстановка вчинення злочину, та розкриття особливостей їх змістовного наповнення;

– тактику проведення таких слідчих (розшукових) дій як допит осіб та обшук приміщень при розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, зокрема, акцентовано увагу, що при обшуку необхідним є вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв’язку, пристроїв із характерними індикаторами, що свідчать про використання віртуальних валют для «відмивання» злочинних доходів, для подальшого проведення експертного дослідження;

– заходи, спрямовані на зниження ризику використання віртуальних валют у легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, які повинні вживатися на державному та міжнародному рівнях, до яких віднесено:

боротьба з скупто-mixer та сайтами онлайн-казино; поліпшення існуючої практики AML на європейських біржах віртуальних валют; комплексна боротьба з торгівельними майданчиками Даркнету; розробка міжнародної (а на її основі – національних) стратегії інновацій у сфері технології blockchain; підвищення самосвідомості учасників коїн-індустрії; налагодження взаємодії та обмін досвідом правоохоронних органів; завершення процесу прийняття профільного законодавства, яке визначатиме порядок функціонування ринку віртуальних валют в Україні;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо правового статусу та правового регулювання віртуальної валюти в Україні в частині: найскорішого набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи», розробки Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами», застосування в цих актах єдиної з країнами ЄС термінології;

- особливості використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют у формі залучення спеціаліста до слідчих (розшукових), інших процесуальних дії та проведення експертиз, у зв'язку із чим відмічено, що неординарність використання у схемах з «відмивання» злочинних доходів віртуальних валют обумовлюють не лише необхідність проведення значної кількості комп'ютерних-технічних експертиз з метою отримання доказів, а й необхідність використання спеціальних знань у сфері інформаційних технологій при провадженні інших слідчих (розшукових) дій, зокрема, обшуку, який є одним із основних джерел подання на комп'ютерну-технічну експертизу матеріальних об'єктів – носіїв інформації, що обумовлює необхідність участі компетентного спеціаліста з метою надання кваліфікованої допомоги слідчому у проведенні обшуку та подальшій виїмці спеціальної літератури, електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку і т.д.;

– рівні та форми взаємодії при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, зокрема, рівні поділено на: міжнародний та національний (внутрішньодержавний); форми поділено на: процесуальні, організаційні та змішані, а також акцентовано увагу, що на національному рівні важливе значення має якісна співпраця з Міністерством цифрової трансформації України, яке виступає центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері обороту віртуальних активів, Державною службою фінансового моніторингу України, Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, які містяться в роботі, можуть бути використані в:

–*науково-дослідній сфері* – шляхом їх використання при подальшій розробці теоретичних проблем, пов’язаних із методикою розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют (акт впровадження Державного податкового університету від 25.08.2022 р.; акт впровадження ПВНЗ «Європейський університет» від 02.09.2022 р.);

–*законотворчій діяльності* – отримані результати можна використовувати для вдосконалення законодавства в напрямі протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют;

–*навчальному процесі* – для підготовки навчальних та навчально-методичних видань та проведення занять із навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право», «Криміналістика», «Проблеми досудового розслідування» та ін. (акт впровадження Державного податкового університету від 25.08.2022 р.; акт впровадження ПВНЗ «Європейський університет» від 02.09.2022 р.);

–*практичні діяльності* – при напрацюванні методики розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах

використання віртуальних валют (акт впровадження Бюро економічної безпеки України від 28.10.2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation», опублікованій спільно з Kuzmenko O., Antoniuk A. та Smahlo O., автором виокремлено напрями та інструменти міжнародного співробітництва у розслідуванні економічних злочинів, пов'язаних з обігом криптовалюти.

У науковій статті «Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют», опублікованій спільно з Л.В. Омельчук, автором розкрито тактичні прийоми проведення допиту свідків, підозрюваних, та запропоновано напрями вдосконалення окремих аспектів тактики допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

У науковій статті «Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинними шляхом, в умовах використання віртуальних валют», опублікованій спільно з Л.В. Омельчук, автором визначено основні напрями оптимізації використання спеціальних знань при розслідуванні цього виду кримінальних правопорушень та запропоновано рекомендації з оптимального використання спеціальних знань при проведенні слідчих дій, зокрема судових експертиз при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці

інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданні кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені та доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції присвяченій пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана «Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти» (м. Ірпінь, 2019); Міжнародному податковому конгресі «Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки» (м. Ірпінь, 2020); III Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки» (м. Ірпінь, 2020); «Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora» (м. Панама, 2021).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 8 наукових працях, серед яких 2 наукові статті, опубліковані в фахових виданнях України, затверджених МОН України, 2 наукові праці – у іноземних фахових виданнях (в тому числі одну у виданні Scopus), та 4 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 7 додатків на 13 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок, із яких основного тексту – 187 сторінок. Список використаних джерел містить 156 найменувань на 18 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ВАЛЮТ

1.1 Підходи до визначення правового режиму віртуальної валюти в Україні та світі

Кінець XX століття ознаменувався формуванням у прогресивних країнах світу суспільства, в якому більшість працюючих зайнята виробництвом, зберіганням, переробкою та реалізацією інформації – тобто інформаційного суспільства. Розвиток людства в напрямі повної інформатизації закономірно призвів до перенесення готівкових «грошових зобов'язань» в електронний вигляд на цифрові носії, тобто до появи електронних грошей. При цьому самі по собі електронні гроші як на початковому етапі свого виникнення, так і, здебільшого, на сьогоднішній день, є формою фіатних грошей – грошей, які тією чи іншою мірою знаходяться під контролем держави, яка приймає їх у якості сплати податків, а також визнає їх законним платіжним засобом на своїй території. Проте заходи щодо персоніфікації операцій з електронними грошима оцінюються в ІТ-середовищі неоднозначно, оскільки це пов'язано із питаннями збереження анонімності. Також, зважаючи на розвиток інформаційних технологій та поширення Інтернету, актуалізувалася потреба в існуванні загального платіжного засобу наднаціонального характеру, яким врешті стала віртуальна валюта (криптовалюта).

Традиційно гроші пов'язані з трьома виконуваними ними функціями: засобу обміну, міри вартості і засобу накопичення. Також вони базуються на чотирьох основних властивостях:

- емітент (центральний банк, інший державний орган);
- форма (електронна або фізична);
- доступність (універсальна чи обмежена);

– механізм передачі (централізований або децентралізований).

Гроші, виражені у певній валюті, в «класичному» їх розумінні, включають гроші у фізичному форматі (банкноти і монети, зазвичай зі статусом законного платіжного засобу) та різні типи електронного представлення грошей (наприклад, депозити, які можна використовувати для платежів).

Ґрунтуючись на вищевказаних функціях і властивостях Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund, IMF) вважає, що віртуальні валюти не відповідають юридичній концепції грошей та не виконують покладеної на гроші ролі [151]. Такий підхід не лише не сприяє встановленню правового статусу віртуальних валют, але й перешкоджає їх включенню до легальної економіки.

Якщо звернутися до європейського законодавства, то ми можемо побачити, що розвиток законодавства відносно віртуальних валют відбувається у вузькому векторі та пов'язаний із запобіганням використанню фінансових систем з метою відмивання коштів та фінансування тероризму. Згідно із заявою Європейського центрального банку (European Central Bank, ECB) юридичне визначення «віртуальних валют» має тенденцію змінюватись залежно від контексту (наприклад, оподаткування, реєстрації та ліцензування учасників ринку або боротьби з відмиванням грошей) [150].

При цьому основна відмінність криптовалют від електронних грошей залишається незмінною і полягає в тому, що вони не мають якоїсь особливої матеріальної чи електронної форми. Це просто число, яке записується у відповідній позиції інформаційного пакета протоколу передачі даних, і не несе ніякої інформації про транзакції між адресами системи. Тобто, в системі не те що не залишається, а в принципі немає ніякої інформації про власників, що є базовою складовою анонімності учасників-користувачів віртуальної валюти. Крім того, у криптовалют відсутній централізований контроль чи нагляд у вигляді центрального банку або іншого регулятора, який повинен здійснювати роль центрального адміністратора. Ці характерні риси віртуальної валюти призвели до її масового поширення та застосування.

Незважаючи на те, що віртуальні валюти зародилися більше 20 років тому, їх використання спочатку було вузькоспеціалізованим і фрагментарним. Віртуальні валюти використовувалися, в основному, для купівлі внутрішньоігрових предметів (ігрова валюта). При цьому, для кожної гри існувала своя валюта, що обмежувало сферу її використання однією грою. Але все змінилося у 2008 році, коли у вузькому колі фахівців з криптографії була презентована технічна доповідь «Біткоїн: Однорангова електронна грошова система» (Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System). Її автор(и), використовуючи псевдонім С. Накамото, запропонував новий вид віртуальної валюти, детально описавши механізм роботи безпечної електронної платіжної системи, що не вимагає довіреної сторони в якості посередника для обробки платежів її учасників. У доповіді зазначалося, що біткоїни (саме так була названа віртуальна валюта в доповіді), можуть відправлятися безпосередньо учасникам транзакції без участі банку або фінансової установи, без будь-яких національних кордонів і всього протягом декількох хвилин.

Основою пірінгової платіжної системи біткоїн, як і багатьох інших введених за її прикладом, є технологія blockchain – розподілений реєстр з повною історією транзакцій, підтримуваний тимчасовою (пірінговою) мережею, що гарантує неможливість подвійного витрачання балансу користувача. Blockchain біткоїн і разом з ним вся історія транзакцій доступна кожному завдяки використанню інструментів провідника blockchain. Проте, конфіденційність користувачів зберігається за рахунок анонімності відкритих ключів користувачів. Користувачі blockchain не зобов'язані надавати будь-яку особисту інформацію для участі в мережі біткоїн. Їм потрібно лише завантажити й запустити відкритий і вільно доступний клієнт біткоїн та згенерувати нову адресу біткоїн, що складається з відкритого і закритого ключів, за яким вони можуть отримувати і відправляти біткоїни. Адреси біткоїнів представлені ланцюжком від 26 до 35 символів і не пов'язані публічно з власником.

Як зазначив у своїй доповіді С. Накамото, інтернет-комерція в більшості випадків спирається на фінансові установи, які виступають в ролі довірених посередників для проведення електронних платежів. Така схема добре працює для більшості транзакцій, але в її основі лежить довіра, що тягне за собою певні проблеми. Необхідне посередництво фінансових інститутів перешкоджає здійсненню необоротних транзакцій. Ціна цих послуг збільшує вартість транзакцій і встановлює мінімальну їх ціну, роблячи непрактичним проведення нечастих і невеликих транзакцій. Крім того, відсутність незворотних транзакцій збільшує і вартість сервісів, чиї послуги не можна відмінити. Оскільки платіж можна анулювати, продавець змушений бути насторожі, вимагаючи від покупця більше інформації, ніж в принципі необхідно. І певна частка шахрайства приймається просто як даність. Дані націнки й невизначеності з платежами можуть бути подолані в разі здійснення угод із паперовою готівкою, однак механізму для проведення прямих електронних транзакцій не існує [123, с. 1].

Як ми бачимо, С. Накамото при створенні біткоїну і нової технології віртуальних грошей переслідував цілком добродесні цілі, пов'язані з необхідністю захисту продавців шляхом створення системи повністю незворотних угод. Отриманий результат не лише перевищив усі очікування та істотно вплинув на людське суспільство, але й, у першу чергу, зацікавив представників нелегального бізнесу, що й зумовило подальше існування багатьох віртуальних валют.

Злочинці швидко усвідомили ті вигоди, які завдяки своїм унікальним властивостям могли їм надати пірінгові платіжні системи. Користувачі віртуальних валют використовують псевдоніми, а не імена, віртуальні валюти можна передавати без посередників як усередині країни, так і за кордон. При цьому сама передача за трудовитратами нічим не відрізняється від відправки звичайного електронного листа. Таким чином, завдяки своїй здатності використовуватися для швидких і міжнародних транзакцій безпосередньо між відправником та отримувачем, віртуальні валюти почали використовуватися не

лише для чесних – білих угод, але й для транзакцій в контексті злочинної діяльності. На інтернет-платформах чорного ринку, таких як «Silk Road», «Agora», «Evolution», де пропонувалися незаконні товари або послуги, біткоїн став єдиним прийнятим засобом платежу. Незважаючи на те, що ці платформи були ліквідовані, всі інші перейняли їх досвід у використанні віртуальних валют при взаєморозрахунках.

В Даркнеті перевага надається тим платформам, які пропонують більш високу конфіденційність своїм користувачам. Використання децентралізованих технологій тимчасових платежів, представлених у вигляді віртуальних валют, призвело до створення серйозних проблем для фінансових регуляторів та органів кримінального переслідування як окремих країн, так і міжнародних утворень, оскільки існуючі правила запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, залежать від посередників (банківських та інших фінансових інституцій), обізнаних про транзакції своїх клієнтів. Як тільки посередники були виключені з ланцюжка транзакцій, існуючі правила по запобіганню та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, стали неефективними.

Після масового поширення біткоїну регулюючі органи та установи в усьому світі стали відзначати, що віртуальні валюти використовуються в якості способу оплати злочинної діяльності. Дана теза стала центральною в багатьох звітах підготовлених даними органами. Наприклад, у 2012 і 2015 роках Європейський центральний банк (European Central Bank, ECB) опублікував документи [148; 150], в яких розкрив суть віртуальної валюти та зробив спробу визначити її правовий статус. Особливу увагу було приділено тому, що такі платіжні одиниці можуть використовуватися злочинцями, шахраями та відмивачами грошей, що створює проблему для регулюючих органів. Європейське банківське управління (European Banking Authority, ЕВА) у 2013 та 2014 роках опублікувало низку попереджень [126; 127] для своїх користувачів, у яких були вказані ризики, пов'язані з використанням віртуальних валют для регулювання боротьби з відмиванням грошей. У 2014

році Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (Financial Action Task Force on Money Laundering, FATF) опублікувала звіт про віртуальні валюти [149], в якому також вказала на потенційні ризики для регулювання протидії відмиванню грошей (Anti-Money Laundering, AML) та протидії фінансуванню тероризму (Combating the Financing of Terrorism, CFT), пов'язані з їх використанням. У 2015 році FATF випустила Інструкцію для національних регулюючих органів та приватного сектора з питань боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму в контексті віртуальних валют [151]. У жовтні 2018 р. FATF розробила рекомендації з роз'ясненнями щодо «віртуальних активів», у яких попередила країни про необхідність термінового вжиття заходів щодо запобігання використанню таких активів для фінансування злочинної діяльності та тероризму. Країни повинні ліцензувати й контролювати «провайдерів віртуальних активів» – біржі, провайдерів криптовалютних гаманців та організаторів первинного розміщення криптовалюти (Initial coin offering, ICO), які в свою чергу, повинні перевіряти своїх клієнтів. По суті, FATF пропонує збудувати систему контролю за віртуальними валютами так, як вона діє відносно електронних грошей, не бажаючи розуміти того, що рівень анонімності і конфіденційності, який закладений у віртуальній валюті, робить такий контроль важкореалізовним на практиці.

Розвиток віртуальних валют і пов'язаних з ними технологій надає фізичним та юридичним особам великі можливості для розробки нових бізнес-моделей, урядам – можливості для створення більш ефективних і безпечних інформаційних систем, а також для фінансової інтеграції сотень мільйонів людей, які не мають легкого доступу до традиційної банківської системи. Віртуальна валюта і технологія blockchain потенційно, як і припускав її творець С. Накамото, становлять чисту позитивну економічну і соціальну вигоду. Водночас, легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют – це новий вид методології незаконного фінансування. Виходячи з цього, якщо віртуальна валюта, як нова

фінансова технологія, збирається реалізувати свій потенціал повністю, необхідна розробка ефективних способів протидії супутнім їй незаконним ризикам, як це було зроблено з іншими типами платежів (такими, як чеки, кредитні карти, PayPal і т.д.).

На сьогоднішній день добова сума угод на ринку криптовалют коливається в межах 50-60 млрд. дол. США. Незважаючи на те, що ринок криптовалют визнається дуже високоризикованим, прибутковість окремих її видів перевищує сотні відсотків. На середину 2021 року загальна ринкова капіталізація криптовалют, які вийшли на біржу, склала 2069 млрд. дол. США. Проте у зв'язку з кризовими подіями у всьому світі на середину 2022 року рівень капіталізації зменшився до 995,7 млрд. дол. США [13].

Акцентуємо увагу на тому, що Україна входить у першу десятку країн світу за кількістю користувачів криптовалюти, а щоденні обсяги торгів нею з використанням гривні досягають 1,9 млн. дол. США. Крім того, обсяг майнінгу (процес створення криптовалют) в Україні вже перевищив річну позначку в 100 млн. дол. США, що поряд із погіршенням економічної ситуації в нашій країні пояснює кроки Кабінету Міністрів України щодо реалізації механізму оподаткування ринку криптовалют.

В Україні існує багато ризиків (як криміногенного, так і некриміногенного характеру) роботи з криптовалютою, оскільки Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX ще не набрав чинності, а сам ринок продовжує перебувати поза правовим полем. Відсутність законодавчої складової не дає можливості сформулювати поняття «віртуальна валюта (віртуальні активи)», її правовий статусу та режим регулювання, що як наслідок зумовлює невизначеність щодо порядку обігу криптовалют. І знову ж така ситуація спостерігається на фоні збільшення кількості операцій з криптовалютою і, як наслідок, підвищених ризиків, що викликає об'єктивну потребу встановлення правового режиму та правового статусу даного явища.

На міжнародному рівні одне з офіційних визначень віртуальної валюти було запропоновано Міжнародним валютним фондом та Європейським

центральним банком. На думку першого, «віртуальна валюта – це цифровий вираз вартості, випущений (issued) приватними розробниками (developers) та виражений у їх власній розрахунковій одиниці» [132]. На думку другого: по-перше, це «вид нерегульованих цифрових грошей, які випускаються і, зазвичай, контролюються їх розробниками та використовуються і приймаються членами конкретної віртуальної спільноти» [148]; по-друге, «цифрове представлення вартості, не випущене центральним банком, кредитною установою або установою електронних грошей, яке за певних обставин може використовуватися в якості альтернативи грошам» [150].

Європейське банківське управління (European Banking Authority, ЕВА) визначає «віртуальні валюти» як цифрове представлення вартості, яке не випускається центральним банком або державним органом та не обов'язково прив'язане до фіатної валюти (законного платіжного засобу), але використовується фізичними або юридичними особами як засіб обміну, може бути передано, збережено або продано в електронному вигляді. Крім того, у своєму недавньому звіті про криптоактиви [142], Європейське банківське управління запропонувало більш широке визначення, яке об'єднує віртуальні валюти і токени під єдиним терміном «криптоактиви», визначаючи їх з використанням трьох характеристик:

1) вони залежать, у першу чергу, від криптографії та технології розподіленого реєстру (DLT) або аналогічної технології як частина їх передбачуваної або невід'ємної цінності;

2) не випущені і не гарантовані центральним банком або державним органом;

3) можуть використовуватися як засіб обміну і/або в інвестиційних цілях та/або для доступу до товару чи послуги.

Слід нагадати про те, що Європейська комісія розширила сферу дії Директиви № 2018/843 від 30.05.2018 р. (Директива про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму і внесення змін до

Директиви 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС [125]) на платформи віртуальних валют та провайдерів он-лайн гаманців і чітко сформулювала, що під віртуальними валютами слід розуміти цифрове представлення вартості, яке не випускається і не гарантується центральним банком або державним органом, не має обов'язкової прив'язки до законно встановленої валюти та не має юридичного статусу валюти або грошей, але приймається фізичними або юридичними особами як засіб обміну, який може бути переданий, збережений і проданий в електронному вигляді.

Згідно норм Директиви ЄС № 2018/843 від 30.05.2018 р. віртуальні валюти не слід плутати з електронними грошима в рамках Директиви № 2009/110/ЄС від 16.09.2009 р. (Директива щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС [17]) або більш широкої концепції коштів у рамках розширення конкуренції на ринку платіжних послуг та гармонізації законодавства про захист прав споживачів і про права та обов'язки надавачів платіжних послуг і їх користувачів, які були внесені в рамках Директиви № 2015/2366/ЄС від 25.11.2015 р. (Директива про платіжні послуги на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директив 2002/65/ЄС та 2009/110/ЄС, Регламенту (ЄС) № 1093/2010 та скасовує Директиву 2007/64/ЄС [19]).

Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (Financial Action Task Force on Money Laundering, FATF) у своїй доповіді «Віртуальні валюти – ключові визначення та потенційні ризики у сфері протидії відмиванню коштів або фінансуванню тероризму» [20] акцентувала увагу на тому, що дані визначення носять занадто обмежений характер, оскільки засновані на математичних принципах, децентралізовані валюти, такі як біткоїни, не випускаються (не емітуються) та не контролюються центральним розробником, а в деяких юрисдикціях (наприклад, у США, Швеції, Таїланді) у даний час здійснюється спроби регулювання віртуальних валют. FATF дійшла

до висновку, що віртуальна валюта – це цифрове представлення вартості, яким можна торгувати в цифровому вигляді, і яке функціонує як засіб обміну, і/або розрахункова одиниця, і/або засіб заощадження, але не має статусу законного платіжного засобу (тобто, коли пропозиція передана кредитору, є дійсною і законною пропозицією платежу) в будь-якій юрисдикції. Дана валюта не випускається й не гарантується будь-якою юрисдикцією, а також виконує вищезазначені функції лише за погодженням всередині спільноти користувачів віртуальної валюти [149].

У країнах ЄС загальновизнаним є наступне визначення «віртуальної валюти»: це цифрове представлення вартості, яке не видається або не гарантується центральним банком або державним органом, не обов'язково приєднується до законодавчо встановленої валюти і не має юридичного статусу валюти чи грошей, але приймається фізичними та юридичними особами як засіб обміну і може передаватися, зберігатися та торгуватися в електронному вигляді. Дане визначення було закріплено в Директиві ЄС № 2018/843 від 30.05.2018 р.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що Європейський Союз прагне забезпечити правову основу, яка не буде ставити під загрозу зародження ринку віртуальних валют та криптоактивів, а скоріше, буде сприяти правовій безпеці та зростанню підприємств, що працюють з віртуальними валютами і криптоактивами. Одним зі ступенів підтримки та забезпечення прийнятної й ефективної правової бази є формування точних дефініцій. У той час, коли Європейський Союз робить законодавчі спроби визначити «віртуальні валюти» відповідно до вимог AML/CFT, ще не існує твердої впевненості в тому, що дане визначення буде поширене на інші сфери діяльності та галузі права. На сьогоднішній день майбутнє регулювання віртуальних валют знаходиться в зародковому стані, і слід з обережністю підходити до його юридичного розвитку та розвитку ринку віртуальних валют і криптоактивів.

Європейський центральний банк для позначення механізму здійснення операцій з віртуальними валютами використовує термін «схема віртуальної валюти» та розділяє їх на три категорії:

1) закрита схема віртуальної валюти – відсутність зв'язку з реальною економікою (наприклад, масові багатокористувацькі онлайн-ігри та віртуальні валюти, які можуть використовуватися лише в цих іграх);

2) схема віртуальної валюти з односпрямованим потоком – зв'язок з реальною економікою. Віртуальна валюта може бути куплена за фіатні гроші, але не може бути обміняна на них назад;

3) схема віртуальних валют з двонаправленим потоком – зв'язок з реальною економікою. Віртуальна валюта може бути куплена за фіатні гроші, а також обміняна на них назад.

Ми погоджуємося з позицією С.В. Волосовича, згідно якої саме «третя категорія схем віртуальної валюти при належному регулюванні має право на функціонування. При цьому її необхідно відмежувати від двох попередніх через застосування відповідних заходів впливу на її учасників» [11, с. 70]. При розробці правової бази, спрямованої на регулювання правового режиму віртуальної валюти в Україні, слід враховувати інтереси тих суб'єктів, які беруть участь у функціонуванні схем віртуальної валюти. Складність полягає в тому, що дані суб'єкти, з огляду на специфіку віртуальних валют, раніше не були представлені в платіжній системі, що ускладнює розробку та встановлення їх прав, обов'язків і відповідальності.

Європейський центральний банк до суб'єктів схем віртуальних валют відносить:

1. Інвенторів, які створюють віртуальну валюту і розвивають технічну частину своєї мережі. Зазвичай, вони залишаються невідомими. Після запуску схеми віртуальної валюти деякі з них беруть участь у підтримці та покращенні її технічних характеристик.

2. Емітентів, які генерують одиницю віртуальної валюти. Залежно від конструкції схеми віртуальної валюти загальний обсяг випуску зумовлено

обсягом попиту. Часто емітент є адміністратором схеми віртуальної валюти, який встановлює правила для її використання і має повноваження відкликати її з обігу. Після того, як блоки були випущені, вони надаються переважно користувачам шляхом їх продажів або безплатно. У децентралізованих схемах віртуальних валют нові блоки можуть бути створені автоматично в результаті діяльності майнерів, які отримують ці одиниці як нагороду.

3. Майнерів – осіб, які створюють так звані «блоки» та додають до платіжної книги blockchain. Як винагороду за свою роботу майнери отримують певну кількість одиниць віртуальної валюти. Нагорода може бути створена за допомогою автоматичної децентралізованої нової емісії або через трансфер від емітента. Вони також вимагають плату за угоди від тих, хто ініціював транзакцію.

4. Постачальників послуги з обробки, які полегшують передання одиниць віртуальної валюти від одного користувача до іншого. У децентралізованих схемах віртуальної валюти ці послуги є частиною діяльності, здійснюваної майнерами.

5. Користувачів, які вибирають віртуальну валюту для придбання віртуальних чи реальних товарів і послуг від конкретних продавців, для прийняття платежів від фізичної особи. Є п'ять способів її отримання: придбання; участь у діяльності (наприклад, виконання досліджень, участь у рекламній діяльності), винагородою за яку є одиниці віртуальної валюти; самостійна генерація одиниць валюти майнерами; їх отримання у вигляді оплати або пожертви (подарунка).

6. Постачальників гаманця, які пропонують цифровий гаманець для користувачів з метою зберігання криптографічних ключів віртуальної валюти та кодів аутентифікації транзакцій, ініціювання угод і надання можливості огляду своєї історії транзакцій. Є два основних типи гаманця: інтернет-гаманці («гаряче» зберігання) і оффлайн-гаманці («холодне» зберігання). З функціональної точки зору ці послуги пропонуються для настільних ПК, мобільних пристроїв і як хмарні додатки. Проте користувачі можуть також

встановлювати та підтримувати свій гаманець без залучення його постачальника.

7. Бірж, які пропонують торговельні послуги для користувачів, встановлюють котирування обмінних курсів, за якими буде здійснено купівлю (продаж) віртуальних валют за основні чи інші віртуальні валюти.

8. Торговельних платформ, що зводять в одному місці покупців і продавців віртуальних валют.

9. Інших учасників, що не є специфічними для середовища схем віртуальної валюти, наприклад, сторонні обробники платежів, розробники програмного забезпечення, виробники комп'ютерної техніки, брокери, які допомагають інвестувати у стартапи компанії і розробку конкретних фінансових продуктів [150, с. 7-8].

Намагаючись проаналізувати правовий режим віртуальної валюти в Україні, слід розглянути поняття та встановити той зміст, який науковці вкладають у визначення «віртуальна валюта (криптовалюта)». В сучасних дослідженнях можна спостерігати різні позиції щодо розуміння сутності та статусу віртуальної валюти. Наприклад, І. Ситник та Т. Бондаренко вказують, що «криптовалюта – це електронна валюта, в якій технологія шифрування використовується для регулювання, випуску одиниць валюти і підтвердження переказу коштів» [103, с. 57]. М.С. Марамигін, Є.М. Прокоф'єва та А.А. Маркова вважають, що «віртуальні гроші (криптовалюта) – це цифрові валюти, емісія та облік яких базуються на криптографічних методах. Віртуальна валюта – це актив, вартість якого визначається тільки попитом та пропозицією, і стримується лише побажаннями приватного власника валюти» [63, с. 79]; «електронні платіжні засоби, облік операцій з якими відбувається децентралізовано на основі заздалегідь встановлених правил» [60]; «цифрові активи, які записані в розподільчий реєстр («distributed ledger»)» [102, с. 77]; «засіб обміну, що діє як валюта в деяких середовищах, але не має загальновизнаних ознак справжньої валюти; вид нерегульованих цифрових грошей, які створюються і, зазвичай, контролюються їх розробниками,

використовуються та приймаються членами певної віртуальної спільноти» [7]. Загалом усі існуючі підходи відносно віртуальних валют можна звести до наступних, де віртуальна валюта визнається:

- 1) грошовими коштами;
- 2) грошовим сурогатом;
- 3) товаром (майно, актив);
- 4) майновим правом;
- 5) формою платіжної послуги.

На нашу думку, віртуальна валюта, як і електронні гроші, є видом цифрової валюти з однією суттєвою відмінністю: вона не має відношення до фіатних валют. При цьому, на сьогоднішній день, як і в найближчій перспективі, віднести віртуальну валюту до фіатних валют не видається можливим, оскільки її «творцями» і «держателями» є приватні особи. До того ж, вона функціонує лише за згодою в рамках спільноти користувачів віртуальної валюти. Держава, якщо і зможе «виробляти (майнити)» криптовалюту, то виступаючи лише в якості приватної особи.

Невизначеність розуміння сутності криптовалют зумовлює різні підходи та моделі їх правового регулювання, серед яких варто виділити наступні основні правові режими:

- 1) режим легалізації (регулювання) віртуальної валюти;
- 2) режим декриміналізації віртуальної валюти;
- 3) режим криміналізації віртуальної валюти.

Перший режим характеризується тим, що віртуальна валюта має офіційний статус. До держав, у яких встановлено режим легалізації, належать наступні країни: Австралія, Аргентина, Білорусь, Великобританія, Німеччина, Данія, Канада, США, Саудівська Аравія, Сінгапур, Франція, Швейцарія, Швеція, Південна Корея, Японія та ін. До країн, у яких поширений другий режим (використання віртуальної валюти не заборонено), незважаючи на відсутність спеціалізованого законодавства, відносяться Китай, Російська Федерація, Таїланд та ін. Третій правовий режим, при якому операції з

віртуальною валютою заборонені на законодавчому рівні, функціонує у В'єтнамі, Індонезії, Лівані, Непалі, Пакистані та ін.

Підкреслимо, що суспільні відносини, які виникають з приводу використання криптовалют, продовжують розвиватися, і з кожним роком охоплюють все більше країн. Наприклад, правовий режим легалізації віртуальної валюти вже діє в 40 країнах світу.

В різних країнах ЄС підхід до правового статусу криптовалют істотно відрізняється – одні країни визнали доцільність їх використання та працюють над створенням правової бази, що закріплює правовий статус віртуальних валют, інші країни відмовляються від криптовалют та забороняють їхній обіг [155, с. 3]. Україна на сьогоднішній день все ще належить до числа тих країн, у яких функціонує режим декриміналізації. При цьому, з 2017 року в країні здійснюються неодноразові спроби легалізації віртуальної валюти, для чого до Верховної Ради України вносяться законопроекти з метою врегулювання правовідносин щодо обігу, зберігання, володіння, використання та проведення операцій за допомогою криптовалют, а також визначення загальних засад функціонування та правового регулювання ринку криптовалют в Україні.

Україна стала першою державою на пострадянському просторі, яка розпочала розробляти законопроекти про регулювання обігу криптовалют та правовідносин у новій галузі. Викликає повагу, що вітчизняний законодавець спробував одними із перших запровадити законодавчу базу для інноваційних технологій [155, с. 5]. Такими Проектами Законів є:

– «Про обіг криптовалюти в Україні» (№ 7183 від 06.10.2017), внесений на розгляд народними депутатами України І.А. Єфремовою, Л.Л. Денісовою, І.П. Рибак та ін.;

– «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» (№ 7183-1 від 10.10.2017), внесений на розгляд народним депутатом України С.В. Рибалкою;

– «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні)» (№ 7246 від 30.10.2017), внесений на розгляд народним депутатом України С.В. Рибалкою;

– «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» (№ 9083 від 14.09.2018), внесений на розгляд народними депутатами України О.П. Мушаком, О.П. Продан, О.І. Данченком та ін.;

– «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» (№ 9083-1 від 27.09.2018), внесений на розгляд народним депутатом України Ю.Б. Дерев'янком.

В подальшому всі ці законопроекти були відкликані, підставою чого послугувала подача до Верховної Ради України Проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами від 15.11.2019 р. № 2461 (ініціатори О.С. Жмеренецький, Є.В. Чернів, М.В. Крячко та ін.). В Законопроекті дається визначення криптоактива як «виду віртуального активу у формі токену, який створюється, обліковується та відчужується в розподіленому реєстрі та не посвідчує майнових та/або немайнових прав власника криптоактиву. Віртуальним активом є особливий вид майна, який є цінністю у цифровій формі, яка створюється, обліковується та відчужується електронно» [92]. Незважаючи на те, що законопроект не містить визначення терміну «віртуальна валюта», з тексту стає зрозуміло, що віртуальні активи є синонімом терміна «віртуальна валюта (криптовалюта)». Основна мета законопроекту № 2461 полягає в отриманні державою податку, який повинен нараховуватись на позитивний фінансовий результат за операціями з криптоактивами. Отже, даний законопроект відносить віртуальну валюту до активу, тобто до сукупності майна, яке належить фізичній або юридичній особі.

Опосередковано правового регулювання віртуальної валюти торкнувся Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів,

одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX. Зокрема, у цьому правовому акті з'явилося визначення поняття «віртуальний актив», під яким розуміється «цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей (п. 13 ч. 1 ст. 1)» [88].

Останнім в череді законопроектів присвячених регулюванню віртуальних валют в Україні став Проект Закону України про віртуальні активи від 11.06.2020 р. № 3637 (ініціатори О.С. Жмеренецький, М.Р. Потураєв, І.С. Васильєв та ін.). Після численних змін та доопрацювань, четверта редакція даного законопроекту була прийнята в якості Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX. По суті, закон став продовженням та розвитком ідей закладених законопроектами № 9083 та № 2461, згідно якого криптовалюта/криптоактив розглядається як «віртуальний актив – нова правова форма для криптовалюти/криптоактиву, токєну, токєн-активу тощо під яким слід розуміти нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі» [90].

Позитивно сприймаючи прийняття Закону України «Про віртуальні активи», слід акцентувати увагу на нелогічності підходу, який обрали вітчизняні законотворці при його складанні. Дивним є введення в законодавство термінів, багато в чому відмінних від європейських, при цьому виключаючи із законодавчого обороту сам термін «віртуальна валюта (криптовалюта)» замінивши його на термін «віртуальний актив». Наприклад, FATF вже використовує термін «віртуальний актив» для позначення цифрової репрезентації цінності, яка може бути об'єктом торгівлі у цифровому вигляді і може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей, включаючи засіб обміну, одиницю рахунку та/або зберігання цінності. Такий підхід, на нашу думку, є хибним, бо він порушує загальновідому максиму – «*entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*». Нагадаємо, що на державному рівні було

взято курс на входження України до складу ЄС. Отже, загальнодержавний вектор розвитку «а ргіогі» вже визначив шлях правового регулювання ринку віртуальних валют в нашій країні. Потрібно із самого початку унормування віртуальної валюти адаптувати його до директивного законодавства Європейського Союзу, щоб у подальшому не довелося термінологію Закону України «Про віртуальні активи» приводити до європейських стандартів.

Зазначимо, що Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX має набути чинності тільки з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами, але не раніше дня опублікування самого Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX. Після даної події режим декриміналізації віртуальної валюти в Україні зміниться на режим легалізації (регулювання) віртуальної валюти. Зазначимо, що на сьогоднішній день Проект Закону України Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 р. № 7150 [93] знаходиться на ознайомленні в профільному комітеті Верховної Ради України.

При цьому залишається відкритим питання: який же статус має віртуальна валюта в Україні на сьогодні, допоки Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX не набув чинності? Відповідаючи на поставлене запитання, слід звернутися до актів Національного банку України. Так, «згідно роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin Національного банку України від 10.11.2014 року «віртуальна валюта/криптовалюта» Bitcoin є «грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства»» [97]. Національний банк України підтвердив свою позицію щодо Bitcoin в листі від 08.12.2014 р. № 29-208/72889 [71] в якому теж визначив її грошовим сурогатом. По аналогії права аналогічний підхід можна поширити і на інші

види віртуальних валют, такі як: Ethereum, XRP, Tether, Bitcoin Cash, Bitcoin SV, Litecoin, EOS, Binance Coin, Tezos, UNUS SED LEO та ін. Зазначимо, що Bitcoin є основною масовою віртуальною валютою, ринкова капіталізація Bitcoin в декілька разів перевищує ринкову капіталізацію всіх інших існуючих на сьогоднішній день криптовалют, разом узятих. Отже, Bitcoin не єдина криптовалюта, проте саме цей вид віртуальної валюти набув значної популярності. Це призвело до того, що всі криптовалюти стали називати біткойном. Цим і пояснюється підхід НБУ в 2014 році щодо ототожнення всіх віртуальних валют з Bitcoin.

Згідно класичного підходу, грошові сурогати у повному обсязі не відповідають жодній характеристиці грошей: ліквідність або дуже низька, або відсутня взагалі, загальновизнаність та цінність (стабільність) їм не характерні (а характерні обмеженість і певна умовність їх існування), функції грошей виконуються частково, а ті функції, які виконуються, часто носять дещо ненатуральний, спотворений, сурогатний характер. Дане спотворення знаходить своє вираження у виникненні протиріч між формальним виконанням функцій грошей та характеристиками ліквідності, загальновизнаності і стабільності. Скажімо, фактичне використання грошових сурогатів економічними суб'єктами при розрахунках означає, що має місце, як мінімум, виконання функції засобу обігу (обміну). При цьому ліквідність у грошових сурогатів або відсутня, або дуже низька. Оскільки грошові сурогати засновані на певному грошовому масштабі цін, то до функції засобу обміну «приєднується» і функція міри вартості. Разом з тим, характеристика стабільності і загальновизнаності грошовим сурогатам не притаманна. Це ж є причиною відсутності у грошових сурогатів функції засобу накопичення. На перший план серед функцій грошей виходить функція засобу платежу, і саме її «домінування» призводить до «сурогатного» характеру інших функцій. Відзначимо, що віртуальна валюта у зв'язку з особливістю своєї «життєдіяльності», що здійснюється в «цифровому» середовищі, має велику ліквідність, яка прямо залежить від обсягів торгівлі віртуальною валютою на

біржах. Це й відрізняє її від інших грошових сурогатів. Якщо ж звернутися до законодавчого визначення грошових сурогатів, якими є будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті, крім валютних цінностей (ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV [87]), то під нього віртуальна валюта, у зв'язку зі своїми властивостями, не підпадає. Вітчизняне визначення «грошовий сурогат» кінця XX ст. є застарілим і відноситься, перш за все, до векселів, податкових звільнень, частини дебіторської заборгованості, прав вимоги, деяких інших цінних паперів (у тому числі й державних, які отримали «дефолт») і так далі, що й позначено словосполученням «документ» у наведеному нами вище визначенні.

Розуміючи недоцільність віднесення віртуальної валюти до грошових сурогатів, «у 2017 році Національний банк України разом з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку та Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг випустив Спільну заяву фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні від 30.11.2017 р. в якій було відзначено, що складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом» [100]. Після Спільної заяви листом Національного банку України «Про визнання такими, що втратили актуальність, окремих листів Національного банку України» від 22.03.2018 р. № 40-0006/16290 [72], лист від 08.12.2014 р. № 29-208/72889 було визнано таким, який втратив актуальність. Роз'яснення Національного банку України від 10.11.2014 року залишилось актуальним. Проте згідно ч. 4 ст. 56 Закону України «Про Національний банк України» нормативно-правові акти Національного банку видаються тільки у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку. Таким чином, а

ні листи НБУ, а ні його роз'яснення не можуть вважатись нормативно-правовим актом та використовуватись як норма права, незважаючи на те, чи відзначені вони як актуальні, чи ні.

Згідно Індивідуальної податкової консультації № 5226/10/20-40-14-11-11 від 09.09.2016 р. ГУ ДФС України у Харківській області віртуальна валюта розглядається як дохід, оскільки «якщо операції, що проводяться платником податків, не віднесені до операцій, що не є об'єктом оподаткування, не звільнені від оподаткування, або не є операціями, до яких застосовується нульова ставка та 7 відсотків, то вони підлягають оподаткуванню податком на додану вартість за основною ставкою згідно ст. 194 ПК України. У разі відповідності віртуальних валют вимогам пп.14.1.120, пп 14.1.191, пп. 14.1.244, п. 14.1 ст. 14, пп «а» п. 185.1 ст. 185 Податкового кодексу України, операції з постачання віртуальної криптовалюти E-dinar та інших віртуальних валют, місце постачання яких розташовано на митній території України, відповідно до ст. 186 Податкового кодексу України підлягають оподаткуванню податком на додану вартість за привалами Розділу V ПК України» [29]. Проте, Харківський окружний адміністративний суд в своєму рішенні від 13.10.2016 р. № 820/5120/16 [96] посилаючись на Європейський суд з прав людини, а саме, на справу Хедквіст проти Швеції (С-264/14), скасував цю індивідуальну податкову консультацію, при цьому віднісши віртуальну валюту до валют традиційних в плані оподаткування. Після такого тлумачення податкові органи в наступних консультаціях (наприклад, Податкова консультація від 25.01.2019 р. № 282/К/99-99-13-01-02-14/ІПК [84]), які торкалися схожих питань відзначали, що криптовалюта в державі має невизначений статус у зв'язку з чим надати податкову консультацію з питань практичного застосування криптовалют є неможливим.

Отже, без чинного профільного закону віртуальна валюта характеризується невизначеними правовим статусом, а її застосування на практиці розцінюється державними органами в негативному руслі: по-перше, саме використання криптовалют вважається супутнім елементом угод, які

спрямовані на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; по-друге, немає точної відповіді на питання: чи працюють криптовалюти за схемою Понці?, чи є все їх існування забезпеченням функціонування якоїсь фінансової піраміди?

На сьогоднішній день фізичні та юридичні особи входять до системи користувачів віртуальної валюти, купуючи їх за фіатні гроші. Вони можуть продати свою віртуальну валюту й отримати назад вкладені в неї кошти лише в тому випадку, якщо інші користувачі захочуть купити цю віртуальну валюту, тобто якщо нові учасники хочуть приєднатися до системи. Підкреслимо, що така властивість є характерною особливістю схеми Понці. Комісія з цінних паперів і бірж США (The United States Securities and Exchange Commission, SEC) визначає схему Понці наступним чином: схема Понці – це інвестиційне шахрайство, яке включає в себе виплату передбачуваного прибутку існуючим інвесторам з коштів, внесених новими інвесторами. Організатори схем Понці часто залучають нових інвесторів, обіцяючи інвестувати кошти в можливість, які, як стверджується, приносять високий прибуток з невеликим ризиком або без нього. У багатьох схемах Понці шахраї зосереджуються на залученні нових грошей для здійснення обіцяних виплат інвесторам на більш ранній стадії, щоб створити помилкове враження, ніби інвестори отримують прибуток від законного бізнесу [140].

На нашу думку, якщо теоретично віртуальні валюти і можна віднести до схем Понці, то лише централізовані, оскільки за наявності децентралізованих віртуальних валют, виходячи з їх внутрішнього устрою, відсутній центральний організатор, який може підірвати систему і зникнути разом з її коштами. Наприклад, користувачі біткоїнів купують і продають цю криптовалюту між собою без будь-якого посередництва, тому здається, що ніхто не має виграшу, крім тих, хто виграє від еволюції обмінного курсу (як і в будь-якій іншій торгівлі валютою), або тих, хто «видобуває» цю валюту – майнери. Більш того, схема з віртуальними валютами не обіцяє нікому високих доходів апріорі, будь-яке вкладення у віртуальну валюту – це ризик. Хоча деякі користувачі

віртуальної валюти можуть спробувати отримати вигоду з коливань обмінного курсу, проте дана валюта не призначена для використання в якості інвестиційного засобу, а лише як засіб обміну. Як зазначає, Г. Андресен, головний науковий співробітник Bitcoin Foundation, біткоїни – це експеримент. Ставтеся до нього, як до перспективної молодшої інтернет-компанії: можливо, це змінить світ, але пам'ятайте, що вкладати гроші або час у нові ідеї – завжди ризиковано [145]. Крім того, прихильники віртуальних валют заявляють, що в основному, це системи з відкритим вихідним кодом, який доступний будь-якій зацікавленій стороні. Однак правильним є і те, що система демонструє очевидний випадок асиметрії інформації. Переважна більшість користувачів віртуальної валюти не розуміють, як працює дана система, при цьому ці ж користувачі можуть легко завантажити додаток і почати його використовувати, навіть якщо вони насправді не знають, як працює система і які ризики вони фактично приймають. Даний факт в контексті очевидної правової невизначеності та відсутності пильного нагляду призводить до ситуації високого ризику довгострокового використання віртуальних валют на практиці.

Підсумовуючи слід зазначити, що хоча поточна база знань не дозволяє легко оцінити, чи дійсно система криптовалют працює як фінансова піраміда або схема Понці, можна впевнено заявити, що з фінансової точки зору вона є системою з високим ризиком для користувачів. Система може обвалитися, якщо люди спробують вийти з неї, але не зможуть зробити це через її неліквідність. Всі ці питання викликають серйозні побоювання щодо правового режиму віртуальних валют і безпеки системи, в якій вони функціонують, остаточності й безповоротності транзакцій у системі, яка не підлягає ніякому нагляду, а також використання криптовалют при легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом.

На аспекті незаконного використання віртуальної валюти постійно наголошує Національний банк України і вітчизняні правоохоронні органи в документах, які так чи інакше стосуються питання вітчизняного ринку криптовалют. Суспільна небезпечність віртуальної валюти є значною, оскільки

цей платіжний інструмент полегшує вчинення кримінальних правопорушень, приховування фактів їх фінансування тощо. Разом з тим, з огляду на зростаючий інтерес до віртуальних валют, за негативного ставлення до віртуальних валют з боку державних органів, з боку фізичних та юридичних осіб у всьому світі присутнє позитивне ставлення. При негативному відношенні з боку держави і державних органів та позитивному суспільному відношенні, подальший правовий вакуум буде лише шкодити безпеці держави, її фінансовій сфері, сприяти зміцненню та використанню віртуальної валюти в угодах з «кримінальним забарвленням». Зважаючи на вищевикладене, вважаємо за необхідне прискорити розгляд профільним комітетом Проекту Закону України Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 р. № 7150 для скорішого його прийняття, що зумовить набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX.

При визначені підходів до правового регулювання статусу віртуальних валют в Україні варто врахувати, що досвід інших країн та міждержавних об'єднань стосовно даного питання не є показовим, оскільки багато в чому є суперечливим, а рівень ефективності механізмів правового регулювання віртуальних валют, як ми вже зазначили, ще не можна виміряти. Так, «країни із сильною економікою та грошовою одиницею запроваджують криптовалюту як засіб платежу або як фінансовий актив. Країни зі слабкою економікою та нестабільною грошовою одиницею намагаються підтримати національну валюту, обмеживши криптовалюту як засіб платежу, проте дозволяючи криптовалюту як засіб обміну. Наприклад, у деяких штатах США криптовалюта є предметом грошових переказів у платіжній системі. В Німеччині біткоїни визнані розрахунковою одиницею. В Японії криптовалюта визнається законним платіжним засобом. В Китаї операції з біткоїнами заборонені для банків, але дозволені для фізичних осіб. У Канаді біткоїн є засобом розрахунку. В Іспанії система біткоїн визнана офіційною платіжною системою.» [78] Проте, стосовно даного питання Україна, як і багато інших держав, зайняла вичікувальну

позицію. Серед основних причин, що обґрунтовують дану позицію, були зазначені наступні:

- необхідність попереднього дослідження правових та фінансово-економічних наслідків застосування криптовалют в Україні;
- доцільність не розробки спеціального закону про криптовалюту для забезпечення належного правового регулювання відповідних суспільних відносин, а внесення певних змін загального характеру до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про Національний банк України» та деяких інших законів, надавши перевагу конкретизації порядку здійснення діяльності з криптовалютами у відповідних підзаконних нормативно-правових актах тощо [9; 10].

Навіть після розробка та прийняття в лютому 2022 року Закону України «Про віртуальні активи» він на кінець поточного року все ще залишається не діючим.

В результаті аналізу визначень дефініцій «віртуальна валюта» ми прийшли до висновку, що на перший погляд (на основі таксономії) вони мають на увазі наступне:

- віртуальна валюта відрізняється від фіатної валюти (тобто реальної валюти, реальних грошей або національної валюти);
- віртуальна валюта відрізняється від електронних грошей (як це визначено в Директиві № 2009/110/ЄС від 16.09.2009 р.), оскільки електронні гроші завжди є реальною валютою зі статусом законного платіжного засобу і не змінюють розрахункову одиницю, але зберігають її в електронній формі;
- віртуальна валюта є підкатегорією цифрової валюти.

При цьому ми дотримуємося позиції, згідно з якою розробка правового статусу віртуальної валюти повинна враховувати особливості суспільних відносин, пов'язаних з її «життєдіяльністю». Простота використання криптовалют має також вплинути на специфіку їх регулювання, а саме – на контроль операцій, здійснених з використанням віртуальних валют. Самі ж норми, що регулюють правовий статус віртуальної валюти та специфіку її обігу

в економіці України, повинні бути встановлені на законодавчому рівні. В цьому напрямі були зроблені суттєві кроки (прийнятий профільний закон), проте кінцевий результат все ще не досягнутий (профільний закон не набув чинності). Крім того, державі необхідно пропрацювати ідею щодо створення національної централізованої віртуальної валюти, яка змогла б скласти конкуренцію іншим віртуальним валютам, що використовуються в Україні.

З метою забезпечення прав і законних інтересів особи, а також верховенства права у всіх сферах соціально-економічного життя вважаємо, що створення національної централізованої віртуальної валюти допоможе у виконання зазначених завдань у зв'язку з тим, що вона на відміну від інших віртуальних валют буде мати наступні переваги:

- легітимність та доступність для широко кола користувачів;
- забезпеченість національною валютою чи золотовалютним резервом;
- застосування не лише у платіжній сфері, а також в інвестиційній, інноваційній та у сфері накопичення;
- доходи від операцій з національною централізованою віртуальною валютою надходитимуть до державного бюджету та ін.

На сьогодні «життя» віртуальних валют супроводжується жвавими дискусіями. Багато в чому це пов'язано з їх потенціалом, можливістю стати реальною альтернативою фізичним та електронним грошам для легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Увагу на віртуальних валютах акцентує стрімке зростання їх обмінного курсу та постійні заяви у пресі про крадіжку віртуальної валюти у зв'язку зі зламами комп'ютерів користувачів. Комерційні організації поряд із державними структурами також ще не прийняли спільного рішення щодо віртуальних валют. Так, якщо одні комерційні структури (в основному, з IT-сфери) вже оплачують послуги найманого персоналу (найчастіше фрілансерів) віртуальною валютою, то інші відмовляються від її використання. Так, Electronic Frontier Foundation – організація, яка прагне захищати свободу в цифровому світі, – вирішила більше не приймати пожертвування у віртуальній валюті. Серед причин, які спонукали

EFF до даного рішення, відзначалися: відсутність і недосконалість законодавчої бази щодо віртуальних валют, проблеми зі співвідношенням віртуальних валют з цінними паперами, гербовими платежами, проблеми із захистом прав споживачів, підвищення уваги державних структур до віртуальної валюти та їх «апріорний» підхід до ототожнення всіх платежів з її використанням – з ухиленням від сплати податків та відмиванням грошей.

На нашу думку, даний підхід є помилковим. Практично ідентичні проблеми можуть виникнути при використанні фізичних грошей, тому криптовалюту можна розглядати як інший різновид готівки – віртуальну готівку. Готівкові кошти також використовуються для незаконної діяльності – легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, не кажучи вже про те, що за готівку, як і за віртуальну валюту купують масу незаконних товарів і надають незаконні послуги. У Даркнеті віртуальна валюта вже майже 10 років є основним засобом взаєморозрахунків. Готівкові гроші, як і віртуальна валюта, можуть бути вкрадені, проте не з віртуального – цифрового гаманця, а з фізичного. Вважаємо, що питання стосується не стільки формату грошей (фізичних, електронних або цифрових), скільки того, яким чином люди їх використовують. Проте, ми згодні з тим, що використання віртуальних валют значно ускладнює розслідування злочинів, в яких вони задіяні, у тому числі й таких, що пов'язані із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом. Дана обставина, з метою успішної боротьби з незаконним використанням криптовалюти, спонукає до розробки особливих методик виявлення та розслідування таких злочинів.

1.2 Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют: поняття, зміст, ризики

Висвітлюючи суті легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, слід акцентувати увагу на тому, що високий рівень анонімності віртуальних валют вважається в усьому

світі тим фактором, який робить їх потенційно вразливими для легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Системи віртуальних валют можуть продаватися в Інтернеті, допускати анонімне фінансування (грошове фінансування або стороннє фінансування через віртуальні обмінники, які не ідентифікують належним чином джерело фінансування). Вони також допускають здійснення анонімних переказів, якщо відправник і одержувач не визначені належним чином. Наприклад, як нами було зазначено, за задумом біткоїн-адреси, які функціонують як облікові записи, не мають імен або інших ідентифікаторів клієнтів, а система не має центрального сервера або постачальника послуг. Протокол біткоїну не вимагає і не забезпечує ідентифікацію і перевірку учасників та не створює історичних записів транзакцій, які обов'язково пов'язані з реальною ідентичністю. На сьогодні центральний наглядовий орган відсутній, немає програмного забезпечення AML для відстеження та виявлення моделей підозрілих транзакцій з використанням децентралізованих віртуальних валют. Правоохоронні органи під час розслідування і виявлення фактів легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют фізично не можуть виявити одне центральне місце або організацію (адміністратора), пов'язаного зі злочином. Також проблемним є вилучення активів, отриманих злочинним шляхом, які знаходяться у вигляді віртуальної валюти. Таким чином, віртуальна валюта пропонує високий рівень потенційної анонімності, недоступний для традиційних кредитних і дебетових карт або старих систем онлайн-платежів, таких як PayPal.

Поширення Інтернету, загальна інформатизація збільшують потенційний ризик використання віртуальних валют при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом. Доступ до систем віртуальної валюти можна отримати через Інтернет (в тому числі за допомогою мобільних телефонів), і їх можна використовувати для здійснення міжнародних платежів та переказів грошових коштів. Крім того, віртуальні валюти, зазвичай, залежать від складної інфраструктури, в якій задіяні кілька організацій, що часто перебувають в

різних країнах та беруть участь у переказі коштів або виконанні платежів. Така сегментація послуг означає, що відповідальність за дотримання вимог у сфері законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, розмивається. Слід акцентувати увагу на тому, що централізовані системи віртуальних валют, замішані в легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, свідомо шукають юрисдикції зі слабкою правовою базою, спрямованою на дотримання вимог FATF. Розміщення централізованих систем у таких юрисдикціях сприймається перевіряючими й контролюючими органами в якості непрямой ознаки незаконної діяльності. Проблема контролю ускладнюється тим, що записи про клієнтів і транзакції можуть зберігатися (мова йде про централізовані віртуальні валюти) різними організаціями в різних країнах, що також ускладнює доступ до них правоохоронних і регулюючих органів. І якщо централізовані системи ще якось можна контролювати, то перед державами постає питання про те, що ж робити з децентралізованими технологіями та бізнес-моделями віртуальних валют, включаючи зміну кількості і типів/ролей учасників, що надають послуги у сфері віртуальних платежів.

Сьогодні в Україні перед правоохоронними органами стоїть складна задача щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу криптовалюти. Це пояснюється тим, що: наразі в нашій країні відсутнє законодавство, яке б прямо регулювало обіг та використання криптовалюти; відсутні методичні рекомендації щодо розслідування подібних правопорушень; особливі джерела доказів таких кримінальних правопорушень, що вимагає спеціальних навичок в слідчій діяльності (сайти, Інтернет-сторінки, електронні документи і повідомлення), тощо [49, с. 380]. Слід акцентувати увагу на тому, що всі наші знання про незаконне використання біткоїну та інших віртуальних валют, в основному базуються на окремих свідченнях, зазвичай без підтверджуючих даних, аналізу того, як вони використовуються в динаміці або в межах конкретних географічних регіонів. Хоча неможливо точно визначити, яка саме частина віртуальних валют використовується незаконно, аналіз

відмивання біткоїнів (де його можна ідентифікувати) дає уявлення про методи, які застосовуються злочинцями для легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Відмивання передбачає наявність схеми фінансових операцій, метою якої є приховування приналежності, джерела та призначення незаконно отриманих коштів. Причини, за якими злочинці – будь то наркоторговці, казнокради чи корумповані державні чиновники – користуються такими схемами, які полягають у намірах приховати або замаскувати незаконне походження майна чи посприяти особі, яка бере участь у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її незаконної діяльності, шляхом приховування або маскування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, володіння або прав на майно, отриманого злочинним шляхом. Іншими словами, злочинці намагаються «відмити» отримані злочинним шляхом активи, щоб, з одного боку, приховати докази своїх злочинів, а з іншого боку – вберегти незаконно отримане майно від арешту й конфіскації. Злочинці все частіше використовують результати глобалізації світової економіки для здійснення транскордонних переказів [4, с. 81-82]. Останнім часом вони стали користуватися досягненнями у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, програмування та криптографії, які дозволяють конвертувати фіатну валюту у віртуальну валюту та швидко й легко переміщати її в будь-яку точку світу.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, має чітке юридичне визначення, яке необхідно адаптувати до контексту віртуальної валюти. Так, В.Д. Ларічев «під «відмиванням» розуміє процес, при якому «брудні» гроші (зазвичай, готівка, отримана в ході злочинної діяльності) пропускаються через банківську систему і перетворюються на «чисті» гроші, тобто їм надається видимість законних доходів, у зв'язку з чим неможливо встановити особу, яка стала ініціатором угоди, або злочинне походження цих коштів. На думку Н.М. Мироненко, під «відмиванням коштів слід розуміти інвестування або переказ грошових коштів, зароблених злочинним шляхом, з

метою приховування джерела їх надходження» [75, с. 25]. А.Е. Жалінський зазначає, що ««відмивання грошей – це завершальний етап перетворення злочинності у високодохідне та ефективне виробництво, під час якого відбувається протиправна та шкідлива для суспільства концентрація економічної, а відтак і політичної влади в руках неконтрольованої групи осіб» [37, с. 8]. О.М. Бандурка «під відмиванням коштів розглядає приховування істинного характеру, джерела матеріальних цінностей, розміщення або володіння незаконними коштами, зокрема легалізація таких доходів, перетворення незаконної готівки в іншу форму активу, приховування істинного джерела або власника незаконно набутих коштів, створення видимості законності джерела і власника» [5, с. 35]. С.Б. Чернов поняття легалізації (відмивання) доходів, отриманих незаконним шляхом, розуміє як «умисне надання правомірного вигляду користуванню, володінню або розпорядженню фінансовими коштами, іншим майном». Б.В. Волженкін легалізацію (відмивання) грошових коштів або іншого майна розглядає як «різні дії (фінансові операції, інші угоди), що здійснюються з метою приховування наявності і (або) походження майна, отриманого таким способом з метою подальшого отримання з нього доходів». Ю.В. Коротков вважає, що «легалізацією (відмиванням) незаконних доходів є умисне приховування їх походження шляхом спотворення інформації про справжній характер доходів, джерело, місцезнаходження, право власності на доходи або інших прав на них, укладання угод з незаконними доходами з метою подальшого надання їм юридично легального (правомірного) вигляду в різних формах (придбання рухомого або нерухомого майна, інвестування в легальну економічну діяльність і т.д.) та введення в офіційний економічний оборот». На думку В.П. Захарова «під поняттям «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», необхідно розуміти дії, які прямо чи опосередковано спрямовані на надання правомірності відносинам користування, володіння, розпорядження коштами, отриманими протиправним шляхом» [26, с. 185-186]. В.А. Журавель визначає «спосіб легалізації злочинних доходів як систему дій,

прийомів, операцій, що спрямована на підготовку до легалізації та приховання, маскуванню її наслідків, а також безпосереднє введення злочинним доходів у легальний сектор» [25, с. 323]. Наведені висловлювання, що визначають зміст і цілі легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, підтверджують, що основною метою легалізації є створення підстав для надання нелегальним доходам виду легальних доходів. Згідно ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX «діями, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом є будь-які дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких доходів, чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом» [88]. Ми повністю згодні з вищенаведеними позиціями і вважаємо, що мета легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, може бути поділена на первинну та вторинну. Первинною метою є надання нелегальним доходам виду легальних доходів, а вторинною метою є набуття права власності на ці доходи з метою вільного володіння, користування і розпорядження ними. Видимість легального походження дозволяє повною мірою задовольняти економічні інтереси їх власника. Таким чином, під легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют слід розуміти надання правомірності фінансовим коштам, отриманим злочинним шляхом, із застосуванням конвертації з віртуальною валютою.

Мережа по боротьбі з фінансовими злочинами Міністерства фінансів США (Financial Crimes Enforcement Network, FinCen) визначає відмивання грошей як трьохетапний процес, при якому «доходи, отримані незаконним

шляхом (тобто «брудні гроші») виглядають законними (тобто «чистими»)), за допомогою: 1) розміщення брудних грошей в законних фінансових системах; 2) розшарування їх на додаткові транзакції, щоб приховати їх походження; 3) інтеграція їх у фінансову систему з великою кількістю транзакцій, щоб кошти виглядали законними» [131].

При адаптації даних етапів на легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют вони будуть мати наступну змістовну суть.

Розміщення. На цьому етапі злочинці здійснюють фізичне розміщення готівкових коштів у віртуальні фінансові інструменти. По суті, здійснюється територіальне віддалення отриманих коштів від місць їх походження. Віртуальні валюти (біткоїн, альткоїни та ін.) можна придбати за готівку (фіат) або інші типи віртуальних валют. Ринки онлайн-торгівлі віртуальною валютою мають різний рівень відповідності правилам, що стосуються фінансових транзакцій. Законні біржі дотримуються нормативних вимог до перевірки особистості та джерел коштів і відповідають вимогам AML. Інші біржі можуть не відповідати окремим вимогам AML, в силу різних причин (які можуть бути і не пов'язані з бажанням легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом). До таких причин ми можемо віднести боротьбу бірж з онлайн-торгівлі віртуальними валютами (віртуальні біржі) в напрямку зниження нормативних вимог KYC (Know Your Customer – знай свого клієнта). Біржі таким способом намагаються привернути клієнтів (не обов'язково злочинців) та перемогти в конкурентній боротьбі. Даний фактор призводить до того, що частина транзакцій на таких платформах пов'язана з відмиванням віртуальних грошей. Коли біржі чітко регулюються, вони повинні застосовувати до своїх клієнтів політику та протоколи KYC. Це дозволяє зіставити дані транзакції з відповідним клієнтом, тим самим порушуючи «анонімність» кожної транзакції.

Відзначимо, що етап розміщення значних сум готівки є найслабшою ланкою в процесі легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним

шляхом, в умовах використання віртуальних валют, оскільки на цьому етапі найпростіше виявити незаконно отримані грошові кошти.

Розшарування. Даний етап включає в себе відрив незаконних доходів від їх джерел шляхом ланцюга транзакцій або проведення спеціальних маніпуляцій, спрямованих на маскуванню сліду цих доходів. Якщо розміщення великих сум грошей відбулося успішно (тобто не було виявлено) або ж вони відразу були отримані не фіатами, а віртуальною валютою, то розкрити подальші дії осіб, яка беруть участь у здійсненні злочину стає набагато важче. Описуючи даний етап, у першу чергу, потрібно відзначити, що за транзакціями на основі криптографії можна стежити через ланцюжок блоків. Наприклад, у блоках біткоіна, в загальнодоступному відкритому (нешифрованому) вигляді зберігаються всі транзакції, із зазначенням біткоїн-адрес відправників/одержувачів, але без інформації про реального власника цих адрес. Але, для легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, злочинцям необхідно «заплутати сліди», внаслідок чого використовуються програми та сервіси, які дозволяють приховати джерело коштів, розриваючи зв'язок між транзакціями. Процедура розшарування може бути досягнута як на звичайних біржах з онлайн-торгівлі віртуальними валютами, які надають такі послуги апріорі або як окремий сервіс, так і шляхом участі в первинному розміщенні монет, де використання одного типу монет для оплати іншого типу (токенів) може приховати походження віртуальної валюти. Токени виступають валютою для використання в рамках конкретної онлайн-служби.

Внаслідок розшарування різні транзакції нашаровуються одна на іншу з метою ускладнення роботи правоохоронних органів з пошуку незаконних коштів, що підлягають блокуванню й конфіскації. На розшаруванні спеціалізуються сервіси-анонімайзери (crypto-mixer, міксер-сервіс), які, спільно із сайтами онлайн-казино обробляють найбільшу частку «брудних» віртуальних валют. У дослідженні, проведеному Я. Дж. Фанусі і Т. Робінсоном відзначається, що «crypto-mixer постійно обробляють близько чверті

надходжень незаконних біткоїнів на рік. 45 % відмитих біткоїнів проходять через віртуальні біржі, але з урахуванням того, що віртуальні біржі обслуговують великі обсяги віртуальних валют, набагато менша частина їх активності є незаконною. Детально вивчивши crypto-mixer і сайти онлайн-казино, вчені виявили, що 97 % усього незаконного обсягу біткоїнів відмивається за допомогою всього трьох сервісів» [128, с. 10]. Одним із таких сервісів є міксер-сервіс Helix. У 2020 році влада США заарештувала і пред'явила звинувачення Л. Хармону. Його звинувачують в організації роботи Helix, який функціонував у Даркнеті та допомагав злочинцям приховувати походження транзакцій з біткоїнами. За даними Міністерства юстиції США Л. Хармон керував Helix з 2014 по 2017 роки, і через його сервіс було відмито 354468 біткоїни, вартість яких на момент здійснення транзакцій становила близько 300 млн. дол. США, а на сьогоднішній день вже наближається до 3,5 млрд. дол. США. У міру розвитку сервісу Л. Хармон співпрацював з іншими сервісами в Даркнеті. Зокрема, згідно з обвинувальним висновком, він працював із найбільшим торговельним майданчиком того часу, AlphaBay, і AlphaBay рекомендувала своїм користувачам Helix в якості безпечного і надійного міксер-сервісу для біткоїнів. За всі операції Helix Л. Хармон стягував комісію в розмірі 2,5 % [79]. Слід зазначити, що порушена проти Л. Хармона справа – це перший випадок в міжнародній практиці, коли влада окремої держави зайнялася переслідуванням міксер-сервісу.

Інтеграція. Той часовий період, починаючи з якого у перевіряючих і контролюючих органів більше немає можливості відстежити доходи, отримані злочинним шляхом, до злочинної діяльності, є точкою інтеграції – заключним етапом легалізації (відмивання) доходів. На заключному етапі «відбувається процес легалізації, безпосередньо спрямований на надання видимості законності злочинно нажитим статкам. Після того, як процес розшарування успішно здійснений, особи, які відмивають кошти, повинні створити видимість достовірності при поясненні джерел появи свого багатства. Під час інтеграції відмиті гроші розміщуються в економіку. Якщо сліди відмитих грошей не було

виявлено на двох попередніх етапах, то відокремити законні гроші від незаконних стає набагато складніше. Виявлення «брудних» (відмитих) грошей на етапі інтеграції можливе лише за допомогою агентурної роботи» [95, с. 82].

Незважаючи на те, що віртуальна валюта більше не пов'язана безпосередньо зі злочинністю, особам, як і раніше, потрібен спосіб пояснити, яким чином вони стали володарями віртуальної валюти. Зміст етапу інтеграції і полягає в тому, щоб дати це пояснення. Простий спосіб узаконити незаконний дохід – представити його як результат підвищення курсу віртуальної валюти. Таку операцію на практиці майже неможливо спростувати, оскільки вартість різних віртуальних валют змінюється щомиті, інвестиції у віртуальну валюту, незважаючи на високий ризик, також з кожним роком стають все більш актуальними по причині зростання ціни на них. Так, якщо в травні 2010 року за 10000 біткоїнів можна було купити дві піци з доставкою, то на сьогоднішній день така ж кількість біткоїнів еквівалентна 111906 тис. дол. США.

В якості альтернативи, аналогічно тому, як офшорний банківський рахунок у фіатній валюті може використовуватися для відмивання брудних грошей, відмивання віртуальних валют може бути здійснено через спеціально створену онлайн-компанію, яка приймає платежі у віртуальній валюті. Дохід від такої діяльності дозволяє перетворити «брудну» віртуальну валюту на «чисту» і законну.

Зазначені нами етапи можуть бути частково або повністю присутніми у схемах легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Так, етап розміщення буде виключений зі схеми легалізації, якщо дохід, отриманий злочинним шляхом, буде отриманий злочинцем у віртуальній валюті. У свою чергу, етап інтеграції буде виключений зі схеми, якщо віртуальна валюта після процесу розшарування буде переведена на кастодіальний гаманець. Також етапи можуть збігатися, частково накладатися один на одного. Все залежить від розробленої схеми легалізації та цілей, які ставить перед собою особа, яка бере участь у здійсненні злочину.

Варто відзначити, що хоча дискусії відносно того, який правовий статус та режим у віртуальної валюти, все ще тривають, з «практичної точки зору» віртуальна валюта прирівнюється до грошей. Коли особа переміщує віртуальну валюту з однієї адреси, пов'язаної з незаконною діяльністю, на іншу адресу або переказує її таким чином, щоб приховати первинне джерело коштів, це вказує на намір легалізувати (відмити) віртуальну валюту щодо джерела її незаконного походження. Звідси і термін «легалізація (відмивання) віртуальної валюти» або його синонім «легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют». Дана форма відмивання не зовсім аналогічна легалізації (відмиванню) грошей у фіатній валюті, оскільки «очищення» коштів у blockchain вимагає менше кроків та «а ргіогі» пов'язане з високим рівнем анонімності й конфіденційності.

Серед шляхів, спрямованих на зниження ризику використання віртуальних валют у легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, що повинні вживатися на державному та міжнародному рівнях, на нашу думку, на сьогоднішній день актуальними і реально впроваджуваними в практику, є наступні:

- посилення контролю за crypto-mixer та сайтів онлайн-казино;
- поліпшення AML на європейських біржах віртуальних валют;
- комплексність роботи правоохоронців;
- запровадження міжнародної (а на її основі – національних) стратегії інновацій у сфері технології blockchain;
- підвищення самосвідомості учасників коїн-індустрії;
- налагодження взаємодії та обмін досвідом.

1. Посилення контролю за crypto-mixer та сайтів онлайн-казино. Ключ до вирішення проблеми легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальної валюти полягає в тому, що фінансові органи повинні розслідувати всі факти недотримання даними платформами принципу KYC, який на сьогоднішній день поширює свою діяльність на всі фінансові інститути, зобов'язуючи їх ідентифікувати

особистість контрагента, перш ніж проводити фінансову операцію. Той факт, що більшість crypto-mixer та онлайн-казино приховують своє місцезнаходження, вказує на те, що вони прагнуть уникнути дотримання основних діючих правил в офіційних юрисдикціях, які підтримують стандарти прозорості та фінансової цілісності. Оскільки значна частина відмивання віртуальних валют припадає на невелику кількість конкретних crypto-mixer і онлайн-казино, пошук їх власників, адміністраторів та безпосереднє закриття самих платформ має стати пріоритетом для перевіряючих і контролюючих органів. Оскільки crypto-mixer і онлайн-казино не розкривають інформацію про свою юрисдикцію, власність, для виявлення різних елементів злочинних схем можна використовувати аналіз домену веб-сайтів, на яких розташовані crypto-mixer і онлайн-казино, а також криміналістичну експертизу ланцюжка blockchain, для визначення ймовірних власників та адміністраторів даних сайтів.

2. Поліпшення AML на європейських біржах віртуальних валют. На сьогоднішній день через європейські біржі віртуальних валют здійснюється легалізація (відмивання) більше 70 % всіх незаконних доходів з подальшим їх переведенням у готівку в країнах ЄС. ЄС вирішує дану проблему, вносячи зміни до Директиви про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму від 20.05.2015 р. № 2015/849 [18]. Останніми, п'ятими змінами 2018 року (AMLD 5, «П'ята Директива») [125] було розширено коло «зобов'язаних суб'єктів». До них були включені «провайдери електронних гаманців» (Custodian Wallet Providers) та «платформи обміну віртуальних валют» (Virtual Currency Exchange Platforms). Після приведення до 2020 року внутрішнього законодавства країн ЄС у відповідність до вимог «П'ятої Директиви», нові зобов'язані суб'єкти повинні здійснювати ідентифікацію та перевірку благонадійності своїх клієнтів. Але, навіть в оновленому формулюванні досі існують лазівки, які можуть дозволити значне відмивання криптовалюти. Наприклад, змінами було розширено нормативне поширення AML на постачальників послуг обміну між

віртуальними валютами і фіатними валютами, але не визначені послуги, які обробляють транзакції лише між різними типами віртуальних валют. Вважаємо, що Директива № 2015/849ЄС повинна контролювати також і обміни «криптовалюти на криптовалюту», що допоможе усунути ризики, пов'язані з обміном біткоїнів на більш анонімні віртуальні валюти. Також, норми Директиви не охоплюють послуги кастодіального гаманця, що також не сприяє комплексному підходу в запобіганні та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальної валюти.

Дана обставина свідчить про те, що європейські біржі, які оперують віртуальною валютою, повинні встановити більш суворі процедури для перевірки особи клієнтів та джерел їх коштів. На нашу думку, європейські регулятори повинні включити весь коїн-бізнес до сфери дії законодавства з протидії відмиванню доходів. Багато великих європейських біткоїн-бірж вже сьогодні, за власним бажанням, реалізують надійну політику AML, навіть у тих аспектах, які не підпадають під дію оновленої Директиви № 2015/849ЄС. Вважаємо, що дану позитивну практику щодо виконання вимог AML необхідно систематизувати, і на її основі встановити правила, обов'язкові до виконання для всіх учасників коїн-бізнесу.

3. Комплексність роботи правоохоронців. Правоохоронні органи повинні націлюватися не лише на окремі – популярні торговельні майданчики Даркнета, а працювати комплексно. Закриття окремих сайтів та переслідування їх адміністраторів (тактична ціль) не є достатнім довгостроковим – стратегічним підходом до боротьби з незаконною Даркнет-комерцією. Як свідчить практичний досвід, нові торгові майданчики в Даркнеті виникають майже відразу після закриття старих, надаючи аналогічні товари і послуги тим же самим користувачам. Так, відключення торгових майданчиків AlphaBay, RAMP і Hansa в середині 2017 року багато в чому було схоже на закриття Silk Road декількома роками раніше. Результат був передбачуваний: з'явилися інші торговельні майданчики. Крім того, торговельні майданчики почали шукати

шляхи протидії роботі правоохоронців, одним із яких було обрано зміну місця «свого проживання» з Tor на користь іншої, більш захищеної, анонімної комп'ютерної мережі – Invisible Internet Project (I2P). На сьогоднішній день Libertas Market вже знаходиться на платформі I2P, а Dream Market, Wall Street Market, Cryptonia та Empire Market знаходяться в стані переходу. Як ми бачимо, збої в роботі ринку мережі Даркнет є тимчасовими. Вважаємо, що правоохоронні органи повинні посилити скептицизм клієнтів щодо цілісності сайтів та знизити передбачувану безпеку таких платформ, публічно розкриваючи їх уразливість. Особливу увагу потрібно приділити платформі Invisible Internet Project, як роботі на випередження. Більш того, необхідно сформулювати в кібер-суспільстві думку, згідно з якою анонімність торговельних майданчиків прикриває присутність на них правоохоронців, дозволяє їм взаємодіяти з користувачами. Хоча ці користувачі часто відчують себе впевнено, працюючи в Даркнеті, обізнаність про приховану присутність правоохоронних органів може все більше відлякувати користувачів та знижувати потенційний дохід цих торговельних майданчиків.

4. Запровадження міжнародної (а на її основі – національних) стратегії інновацій у сфері технології blockchain. Дослідження необхідно здійснювати на міжнародному рівні, а його результати повинні послужити основою для більш широких національних стратегій з інновацій у технології blockchain. Представникам національних юрисдикцій слід заздалегідь продумати те, яким чином інновація в сфері фінансових технологій вплине на їх активність у глобальній фінансовій системі. Також, на нашу думку, незабаром виникне необхідність розробки міжнародної стратегії протидії державним суб'єктам, які прагнуть використовувати віртуальну валюту для обходу санкційних політик ЄС, США, ООН та інших країн і організацій. Необхідно вивчити ризики, які можуть виникнути при реалізації на практиці зазначених стратегій та на їх основі визначити можливості для повного позитивного використання фінансових технологій з метою підвищення економічної ефективності та глобальної фінансової доступності.

5. Підвищення самосвідомості учасників коїн-індустрії. Фінансові установи – суб'єкти коїн-індустрії – повинні проводити внутрішню оцінку своєї можливості опосередкованого сприяння відмиванню грошей за допомогою віртуальних валют. Фактично ми говоримо про необхідність проведення внутрішнього контролю організацій-учасниць коїн-індустрії. Фахівці з комплаєнсу, оцінюючи ризик фінансових злочинів, повинні враховувати потоки коштів, що походять з віртуальних валют, як прямо, так і опосередковано, та використовувати методи аналізу blockchain для перевірки цього ризику. Ризик є особливо значним для тих фінансових установ, які надають банківські послуги криптовалютним підприємствам, наприклад бірж з онлайн-торгівлі віртуальними валютами.

Адаптуючи запропоновані О.Б. Дудкой та П.В. Ровенковим рекомендації керівництву організацій, що використовують електронні гроші [95, с. 88], стосовно тематики нашої роботи слід зазначити наступне:

- платежі за допомогою віртуальної валюти в силу своїх особливостей (включаючи спрощену ідентифікацію) можуть бути використані у схемах, спрямованих на легалізацію злочинних доходів, і тільки налагоджена система протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму може вберегти організації від різних ризиків, а також забезпечити їх стабільну, довгострокову і безперебійну роботу;

- необхідно адаптувати системи фінансового моніторингу та внутрішнього контролю під умови використання віртуальної валюти, тобто доповнити внутрішні методики проведення перевірок якості управління ризиками (включаючи ризики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму) окремими процедурами, пов'язаними з особливостями виявлення підозрілих операцій з використанням віртуальних валют, та систем, у яких вони функціонують;

- співробітники, до функцій яких входить аналіз джерел ризиків та їх оцінка, повинні мати не лише юридичну або економічну, а й технічну освіту, що дозволяє розбиратися в інформаційному контурі діяльності при організації

розрахунків з використанням віртуальних валют і систем, у яких вони функціонують, а також чітко уявляти, які недоліки можуть стати причинами виникнення фінансових ризиків;

– вимоги до співробітників підрозділів фінансового моніторингу та внутрішнього контролю постійно зростають, у зв'язку з цим фахівці, що входять до даних підрозділів, повинні проходити постійне навчання за тематикою, пов'язаною з особливостями функціонування інформаційних і телекомунікаційних систем, що забезпечують розрахунки з використанням віртуальних валют. Саме від їх досвіду і знань буде залежати не лише якість перевірок, проведених службами внутрішнього контролю та фінансового моніторингу, а й забезпечення загальної безпеки організацій, а також ставлення до неї з боку перевіряючих і контролюючих органів.

6. Налагодження взаємодії та обмін досвідом. Юрисдикції, в яких діють нормативні акти, пов'язані з протидією легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальної валюти, повинні ділитися отриманим практичним досвідом з усіма іншими. Згідно наявних даних, в Азії фіксується найменше випадків, пов'язаних з відмиванням віртуальної валюти, незважаючи на значну активність її користувачів. Ринок віртуальних валют Африки і Південної Америки перебуває на стадії зародження, тому його нелегальна складова є несуттєвою. Тим не менш, не слід очікувати, що низькі показники відмивання за допомогою віртуальних валют залишаться низькими й надалі. Щоб пом'якшити інтенсивність зростання незаконної діяльності в міру того, як віртуальні валютні компанії виникають і розвиваються в нових юрисдикціях, фінансові органи Європи і США повинні зустрітися зі своїми африканськими, азіатськими та американськими колегами для обміну передовим досвідом та уникнення тих помилок, які допустили європейці й американці. Так, FinCen у 2013 році видала Інструкцію, згідно з якою обміни біткоїнів у США підпорядковуються тим же фінансовим нормативним вимогам, що й операції Money Service Business [130]. Дану модель поведінки пропонувалося використовувати і в інших юрисдикціях з

відносно низьким рівнем відмивання біткоїнів. Окремі міжнародні організації підтримали дане починання. Так, Egmont Group – неформальне об'єднання підрозділів фінансової розвідки (ПФР) світу – закріпило уроки, зазначені в Інструкції, серед своїх членів. Європол – поліцейська служба Європейського союзу – провів чотири конференції для правоохоронних органів зацікавлених країн, присвячені негативним наслідкам використання віртуальних валют. Вважаємо, що інформаційно-пропагандистська діяльність повинна бути поширена на країни, які лише починають розробляти основні керівні принципи AML для коїн-індустрії.

Підсумовуючи слід зазначити, що оскільки віртуальні валюти засновані на децентралізованій мережі з легко завантажуваним програмним забезпеченням та відкритим вихідним кодом, маймовірно, що їх подальше використання буде зменшуватися. Практика та прогнози свідчать, що віртуальні валюти в якості альтернативного засобу оплати будуть лише розвиватися і, в кінцевому підсумку, складуть істотну конкуренцію фіатам. Даний факт підтверджується статистикою, а також тим, що окремі компанії (які, в основному, спеціалізуються в ІТ-сфері) вже оплачують послуги найманого персоналу віртуальною валютою. Альтернативні методи оплати, після їх розробки та в період освоєння, несуть нові й суттєві ризики, пов'язані з незаконним фінансуванням. Врешті-решт дані ризики зводяться до мінімуму, після розробки заходів захисту від їх злочинного використання. Кредитні карти, онлайн-банкінг, телеграфні перекази та операції з готівкою – все це використовувалося і продовжує використовуватися для вчинення злочинів. При цьому з кожним роком напрацьовується все більше досвіду, отримуються корисні уроки, на основі яких формулюється більш оптимальна й ефективна структура підходу фінансових регуляторів до зниження ризиків. Вважаємо, що на існуючій основі необхідно будувати подальшу стратегію з протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальної валюти.

Біткоїн став першою, але станом на сьогоднішній день вже не єдиною віртуальною валютою, яка використовується у схемах, пов'язаних із незаконним фінансуванням. Після того, як перевіряючі та контролюючі органи почали аналізувати способи використання біткоїну при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, кібер-соціум відреагував на це створенням нових, більш анонімізованих протоколів. Внаслідок цього з'явилися такі віртуальні валюти, як BitTube, Dash, Haven, Monero, PIVX і Zcash, з функціями підвищеної конфіденційності, які ускладнюють їх відстеження за допомогою методів аналізу ланцюжка блоків, який може застосовуватися в біткоїнах. Зокрема, Монего, завдяки даній особливості вже набула значного поширення на торговельних майданчиках Даркнета. На нашу думку, підвищення конфіденційності може бути критично важливою особливістю для зростання легального використання криптовалюти, але дана властивість віртуальних валют має бути збалансована з можливістю правоохоронців щодо відстеження транзакції. У найближчі роки правоохоронні органи набудуть необхідного досвіду запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання як «класичних» віртуальних валют, так і тих, які мають додаткові збільшенні анонімні властивості. Але поки даний досвід накопичується, регулюючі органи, а також суб'єкти коїн-індустрії, які намагаються бути прозорими у своїх діях, повинні розуміти ризики, пов'язані з формуванням цього класу більш анонімних криптовалют.

1.3 Особливості окремих елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют

Криміналістична характеристика злочинів за своєю сутністю є узагальненням судової та слідчої практики, з якої були виокремлені пов'язані закономірності й типові ознаки окремих видів злочинів, з метою формування

рекомендацій, спрямованих на підвищення загальної ефективності розслідування цих злочинів. Криміналістична характеристика злочинів як цілісна впорядкована система дозволяє зібрати нові дані, які можуть бути використані для вдосконалення методики розслідування (вибрати необхідний комплекс слідчих (розшукових) дій; визначити слідчі версії загального і приватного порядку при розслідуванні злочину; окреслити коло першочергових питань, які підлягають вирішенню і т.д.).

Не можна не погодитися з тим, що при розробці методики розслідування окремих видів злочинів фахівці практично завжди намагалися виділити і врахувати специфічні криміналістичні риси кожного виду злочинного діяння, які проявляються, наприклад, у способі й обставині вчинення протиправного діяння, особистості злочинця і т.д. Але при цьому тривалий час отримані відомості були розрізнені, їм не вистачало структурування й систематизації – науковості, оскільки було відсутнє розуміння того, що криміналістична характеристика злочинів повинна розглядатися як цілісна система відповідних даних. Зазначені обставини досі впливають на якість розробки методик із розслідування окремих видів злочинів. Незважаючи на те, що концепція криміналістичної характеристики розвивається, вимагає більш глибокого дослідження, виключення всього зайвого, необґрунтованого та наповнення реальним змістом, вона при її правильному використанні може забезпечити раціональну роботу слідчих із розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, особливо це стосується їх нових видів або ж старих, але до яких включаються раніше не використовувані фактори. Накопиченого масиву інформації вже достатньо для функціонування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як єдиної системи, яка має практичну користь застосування в розслідуванні.

Слід зазначити, що в криміналістиці не склалося єдиного уявлення про ті елементи, які повинні бути включені до структури криміналістичної характеристики злочинів, відсутня кореляційна залежність між ними, що свідчить про складність даного питання і його недостатню вивченість. Без

встановлення чіткої залежності між елементами криміналістичної характеристики злочинів не можна створити єдину систему досліджуваного об'єкта.

Загальноприйнятою (можна сказати, найбільш домінуючою) є позиція Р.С. Белкіна, який аналізуючи структуру криміналістичної характеристики злочинів, включив до неї «характеристику типової вихідної інформації; системи даних про типові способи вчинення і приховування даного злочину та типові наслідки їх застосування; особистість ймовірного злочинця та ймовірні мотиви і цілі злочину; особистість ймовірної жертви злочину і дані про типовий предмет посягання; дані про деякі типові обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка); дані про типові обставини, що сприяли вчиненню конкретного виду, роду злочинів» [58, с. 688]. Аналіз наукової літератури показує, що зустрічається близько двадцяти елементів криміналістичної характеристики злочинів. Ієрархічний ланцюжок цих елементів має наступний вигляд: «спосіб вчинення злочину (15 – частота застосування при розробці вченими криміналістичних характеристик різних за видами злочинів), суб'єкт злочину (особливості особистості) (15), обстановка вчинення злочину (9), об'єкт (предмет) злочинного посягання (8), сліди злочину (механізм слідоутворення) (9); зв'язки між структурними елементами (8); особистість жертви (віктимологічний аспект) (6), мотив, мета, установка (4), умови вчинення злочину (4), злочинні зв'язки (комунікаційний аспект) (2), типові ситуації вчинення злочину (2), особливості приховування злочину (2), механізм злочину (2), типові слідчі ситуації (характер вихідних даних та особливості їх виявлення) (1), стан боротьби з певним видом злочину (1) зв'язок з іншими видами злочинів (1); знаряддя і засоби злочинної діяльності (1), результат злочинної діяльності (наслідки)» [44, с. 82-85]. Докладно зупинимося на тих, які мають особливе значення для криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Структура криміналістичної характеристики досить складна, оскільки зміст її структурних елементів визначається особливістю специфіки кримінальних правопорушень певного виду. Враховуючи криміналістичні потреби такими елементами можуть бути безпосередній об'єкт і предмет злочинного посягання, особливості суб'єкта і потерпілого від кримінального правопорушення, типові риси механізму утворення окремих слідів тощо. В.С. Кузьмічов та Г.І. Прокопенко щодо наповнення елементами криміналістичної характеристики зазначали, що до неї входять: «предмет безпосереднього злочинного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження); спосіб вчинення злочинів в його широкому розумінні (обставини приготування, вчинення і приховування злочину, образ дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети); типова «слідова картина» злочину в її широкій інтерпретації (сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину); особа злочинця (опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображуються у матеріальному середовищі); особа потерпілого (для окремих видів чи груп злочинів: демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимності тощо)» [61, с. 253]. Н.С. Карпов та В.Ю. Шепітько серед елементів криміналістичної характеристики виділяють: «спосіб злочину; місце й обстановка; час учинення злочину; знаряддя та засоби вчинення злочину; предмет злочинного посягання; особистість потерпілого (жертви); особистість злочинця; типові сліди злочину» [36, с. 268-269; 113, с. 318]. У свою чергу, Ю.А. Чаплинська зводить її до п'яти елементів: «спосіб вчинення злочину, обстановка злочину, «слідова картина» злочину, особа потерпілого та особа злочинця» [107, с. 197]. Відмітимо, що залежно від виду кримінальних правопорушень одні елементи можуть мати різну криміналістичну важливість для розслідування, що також актуально і для криміналістичної характеристики досліджуваної нами категорії злочинних посягань.

Аналіз існуючих структур криміналістичної характеристики свідчить про те, що більшість науковців описують чотири-п'ять її елементів. Ми вважаємо, що стосовно легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют доцільно дослідження п'яти елементів характеристики: а) способи вчинення і приховування злочину; б) мета та мотиви вчинення злочину; в) предмет злочину; г) особистісні властивості суб'єкта протиправної діяльності; д) обстановку вчинення злочину.

Розглянемо детально елементи криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Способи вчинення і приховування злочину.

Спосіб вчинення злочину, як відомо, є важливим елементом його криміналістичної характеристики, оскільки саме в ньому найчастіше міститься найбільший обсяг інформації про злочин. Отже, «по-перше, вибір злочинцем способу вчинення злочину залежить від його цілей, об'єкта, на який спрямований злочинний задум, умов обстановки, в яких здійснюється злочинний задум, і, нарешті, від особистості самого злочинця – його соціальних, психологічних та моральних якостей. По-друге, спосіб вчинення злочину проявляється в різного роду слідах і служить важливим джерелом інформації для якісної характеристики злочинної поведінки» [6]. Таким чином, спосіб містить у собі цінну інформацію, яка стосується більшості елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Спосіб легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют – це заздалегідь спланована сукупність дій, яка складається з декількох операцій та залежить від особистості злочинця, цілей і завдань злочину, елементів обстановки, спрямована на легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Для способу здійснення легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, які мають прямий умисел, характерний триступеневий характер побудови, що складається з підготовки до їх вчинення,

безпосередньо вчинення та приховування слідів злочину. Відзначимо, що дані злочини можуть здійснюватися тільки шляхом дій.

Способи вчинення окремих злочинів даної групи мають пені особливості. Так, індивідуальні особливості способів вчинення легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют проявляються лише на другому і третьому етапах процесу відмивання, етапі розшарування і етапі інтеграції. Після проходження даних етапів віртуальна валюта виявляється повністю інтегрованою в легальну економіку, шляхом її обміну на фіатну валюту або при безпосередньому використанні віртуальної валюти у якості платіжного засобу на спеціальних майданчиках.

Найпоширенішим способом є використання при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, сайтів які надають послуги з участі в азартних іграх. Саме через ці сервіси відмивається близько трьох чвертей всіх віртуальних грошей, отриманих від незаконної діяльності. Віртуальні гроші заводяться в криптоказино, обмінюються на фішки, які розігруються і знову обмінюються на віртуальні гроші та виводяться з криптоказино.

Наступним способом є легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют за допомогою передплачених карт. Для цілей відмивання використовуються провайдери фінансових послуг для перерахування незаконних грошових коштів. У цих провайдерів електронна валюта перетворюється на електронні гроші. Електронні гроші перераховуються на рахунки, відкриті в інших провайдерів фінансових послуг. Зазвичай використовуються ті провайдери, які працюють в зв'язці з офшорними банками, що дозволяє їм спільно з банком випускати передплачені картки (наприклад, MasterCard «Cirrus»), які можна придбати анонімно і вносити на них суми в електронній валюті. Такі карти можна використовувати в будь-яких країнах – у банкоматах та при оплаті покупок через термінали, що приймають такі карти. Дана схема дозволяє ефективно приховувати незаконні грошові кошти та забезпечує швидкий і анонімний доступ до них. Підкреслимо, що передплачені картки можуть

використовуватися абсолютно анонімно. На практиці «деякі емітенти привертають потенційних клієнтів саме анонімними передплаченими картами з відсутністю або високим лімітом за сумою та кількістю операцій» [83], що робить їх незмінним інструментом у «відмиванні» значних сум грошей.

Також слід згадати про спосіб легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют за допомогою криптоматів. На сьогоднішній день використання криптоматів є найбільш простим і доступним засобом для конвертації криптовалюти та переведення в готівку фіатної валюти. По суті криптомат є аналогом банкомату.

Цікавим є спосіб, пов'язаний з відмиванням віртуальних грошей через сервіси віртуальних MMORPG ігор (World Of Warcraft, EVE Online, Star Wars: The Old Republic і ін.). Його суть полягає в тому, що за віртуальні гроші купується ігрова валюта або ігрові предмети. Потім на спеціальних сервісах відбувається їх обмін на фіатну валюту. Для ще більшого заплутування здійснюваної транзакції передача ігрової валюти або ігрових предметів може додатково відбуватися безпосередньо в грі від одного персонажа до іншого. Цікавим також є той факт, що в грі ігрові предмети можна передати іншому персонажу опосередковано, через підставний ігровий аукціон, або кинути ігровий предмет у грі, а інший персонаж його може підняти і т.п. Переведення віртуальної валюти в ігрову валюту також часто використовують у якості способу зберігання активів.

На відміну від «традиційного» відмивання грошей, для здійснення якого використовується банківська система, кібер-відмивання засноване на використанні різних видів операцій, які обслуговують віртуальні валюти. Таким чином, виявлення і переслідування злочинних грошових потоків є дуже складним завданням для правоохоронних органів. Зазвичай, ланцюжок переривається на операціях з віртуальними валютами і може бути продовжений, коли віртуальна валюта конвертується в електронні гроші, готівку або за неї купується майно. При цьому слід враховувати, що сучасні платіжні сервіси інтегровані з послугами онлайн-платежів. Віртуальні гроші

можуть бути обміняні на електронні та анонімно переведені до іншої держави, що робить запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют малоефективною і практично безрезультатною. Правоохоронці не можуть працювати ефективно, коли на практиці відсутній зв'язок між рахунками у віртуальних валютах та реальними людьми. Крім того, будь-яка особа, яка використовує віртуальні валюти, може володіти необмеженою кількістю таких рахунків, що лише сприяє створенню нових складних схем, спрямованих на приховування коштів незаконного походження.

До криміналістичної характеристики входять і дані про спосіб приховування злочину. Практика розслідування різних злочинів показує, що в переважній більшості випадків злочинці продумують комплекс заходів, спрямованих на приховування самого факту злочину або своєї участі в ньому. Тому криміналістична характеристика повинна містити не лише опис типових прийомів приховування, а й шляхи їх реалізації, систему дій, що забезпечують приховування злочину.

При «традиційній» легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, винні можуть приховувати реальні розміри легалізованих доходів як пасивно, так і активно. До того ж, вчинення дій з легалізації передбачає, що ці дії самі по собі є законними або настільки «розчиняються» в законних, що говорити в даному випадку про приховування слідів злочину не завжди має сенс. Такий стан речей впливає з мети легалізації – видати дохід від протиправної діяльності за легальні доходи для отримання можливості використовувати такі гроші і майно, не викликаючи підозри у правоохоронних органів та не розкриваючи справжнього джерела їх походження. Якщо ж звернутися до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, то на наш погляд дані дії можуть здійснюватися лише активно. Однією з цілей легалізації є приховування джерела походження злочинних доходів. Виділяються наступні джерела походження коштів, набутих злочинним шляхом: торгівля наркотиками,

зброєю, людьми; шахрайство; вимагання; хабар, корупція та ін. Переведення незаконно отриманих доходів у криптовалюту або отримання криптовалюти безпосередньо за зазначені нами незаконні дії вже передбачає прагнення злочинця приховати злочин. Наша позиція ґрунтується на тому, що: по-перше, при використанні криптовалюти процедура аутентифікації не передбачає наявності прямого зв'язку між конкретною фізичною або юридичною особою та криптовалютним рахунком; по-друге, не існує обмежень на кількість рахунків та контролю за їх створенням, які може генерувати одна особа; по-третє, немає обмежень на кількість криптовалюти, яка може зберігатися на криптовалютному рахунку; по-четверте, при русі криптовалюти по рахунках відсутня необхідність підтвердження законності її походження. У зарубіжній практиці розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, зосередження уваги слідства на використанні віртуальних валют на етапі розшарування є одним із основних аргументів для доведення умислу. Анонімність криптовалюти та складність відстеження транзакцій, при проведенні розслідувань є елементами легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Слідству залишається лише довести, що суб'єкт свідомо зробив вибір на використанні віртуальної валюти замість традиційних фінансових операцій саме в силу наявності у неї зазначених нами характеристик.

При розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют визначення джерела походження предмета посягання має важливе криміналістичне значення. По-перше, встановлення злочинного походження входить до предмету доказування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. По-друге, маючи дані про джерело походження, можна висловити судження про учасників злочину, про характер і місцезнаходження слідів злочину, а також про можливі канали надходження злочинних доходів. Так, у 2013 році спираючись на злочинне походження джерел доходу, які були задіяні в електронній платіжній системі Liberty Reserve, керівникам та співробітникам

останньої вдалося пред'явити звинувачення, інкримінувавши їм ведення незареєстрованої діяльності з переказу коштів, а також відмивання незаконних доходів на суму понад 6 млрд. дол. США.

Заснована в 2006 році, «Liberty Reserve спочатку призначалася для того, щоб уникнути уваги та перевірок регулюючих і правоохоронних органів та сприяти злочинцям у розповсюдженні, зберіганні і відмиванні доходів, одержаних від шахрайства з кредитними картами, крадіжок особистих даних, інвестиційного шахрайства, хакерських атак, незаконного обороту наркотиків та дитячої порнографії, надаючи їм можливість здійснювати анонімні фінансові операції, які складно відслідкувати. Масштаби діяльності Liberty Reserve: понад мільйон клієнтів у всьому світі, в тому числі більше 200000 у США, і близько 55 млн. операцій, абсолютна більшість яких були незаконними. Liberty Reserve у своїй діяльності використовувала свою власну віртуальну валюту – Liberty Reserve Dollars та Liberty Reserve Euros, при цьому всі перекази мали прив'язку або до фіатної валюти, або до золота. Щоб скористатися віртуальною валютою Liberty Reserve, користувачеві було необхідно відкрити рахунок на сайті Liberty Reserve. Вимагаючи для видимості лише базові ідентифікаційні дані, Liberty Reserve не перевіряв їх достовірність. Користувачі створювали рахунки на вигадані імена, в тому числі на імена, які вочевидь відносяться до кримінального середовища («Хакерський рахунок», «Шахрай Джо»), та зазначали вигадані адреси («123 Підроблена Головна Вулиця», «Чистої Вигадки Місто Нью-Йорк»). Також Liberty Reserve вимагала від своїх користувачів здійснювати операції з депонування та зняття грошей через певні обмінники, які, як правило, або були неліцензовані, або перебували в юрисдикціях зі слабкими режимами регулювання і контролю у сфері протидії відмиванню грошей. Не проводячи безпосередньо операцій з депонування та зняття грошей своїх клієнтів, Liberty Reserve вдалося, таким чином, уникнути необхідності збору інформації про користувачів, яка зазвичай вимагається при здійсненні банківських операцій або іншої фінансової діяльності. Після створення рахунку користувач міг здійснювати операції з іншими користувачами Liberty Reserve

шляхом переказу Liberty Reserve Dollars або Liberty Reserve Euros зі свого рахунку на рахунки інших користувачів, в тому числі на рахунки підставної «комерційної» компанії, яка приймала цю віртуальну валюту в якості оплати. За додаткову «оплату конфіденційності» (75 центів США за кожну транзакцію) користувачі могли приховати номери своїх рахунків в Liberty Reserve, роблячи, таким чином, перекази повністю невідстежуваними» [137]. Ліквідація Liberty Reserve мала вагомі наслідки як для злочинності, яка користувалася послугами Liberty Reserve, так і для міжнародної спільноти. На світовому рівні ситуація з Liberty Reserve актуалізувала питання регулювання віртуальних валют, підштовхнула багато країн світу до розробки власного внутрішнього законодавства, яке б усунуло існуючі в ньому прогалини. Крім того, з ліквідацією Liberty Reserve Dollars та Liberty Reserve Euros, які були централізованими віртуальними валютами, поштовх до розвитку отримали десятки інших, вже децентралізованих віртуальних валют, що не мають прив'язки до єдиної електронної платіжної системи. На сьогоднішній день можливість миттєвої конвертації однієї віртуальної валюти в іншу усуває потенційні ризики для фізичних та юридичних осіб, пов'язані зі втратою доступу до рахунків, обумовлені діями правоохоронних органів.

Особа злочинця чи особистість суб'єкта злочину, є ключовим предметом вивчення таких наук, як кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія. Важко переоцінити важливість вивчення особистості злочинця і для науки криміналістики. Дослідження криміналістичних особливостей певних категорій злочинців дозволяє розробити своєрідні типові моделі різних категорій правопорушників, знання яких значно полегшить процес виявлення і розшуку злочинця, вивчення обвинуваченого, вибір найбільш ефективної тактики і методики слідства, виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, прогнозування розвитку злочинної діяльності у майбутньому.

У криміналістичній літературі існують різні думки щодо структури та змісту особистості злочинця як елемента криміналістичної характеристики. «Це обумовлюється тим, що для різних видів злочинів мають значення різні

властивості та якості особистості. В окремих випадках інтерес повинні викликати лише ті з них, які беруть участь у процесі детермінації механізму злочину, обумовлюють особливості його відображаючих можливостей та процесу слідоутворення і, разом з тим, відчують на собі та відображають вплив інших осіб, предметів, процесів, які з ними взаємодіють» [62, с. 101]. Варто відмітити, щодо підготовки, вчинення та приховування одного злочину можуть бути залучені особи із відмінними різними особистими та професійними навиками та якостями, зумовленими покладеними на них завданнями і тими ролями, які їм відведені у злочині.

Криміналістичний портрет злочинців можна класифікувати залежно від характеру їх професійної діяльності і навичок, що використовуються для цілей легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Нами було виділено групи осіб, які можуть брати участь у даному виді злочинів:

- 1) особа, яка ініціює процес «відмивання»;
- 2) особа, яка сприяє процесу «відмивання»;
- 3) особа, яка безпосередньо здійснює «відмивання».

Так, визначальною характеристикою особистості особи, яка займається ініціацією легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, є високий рівень знань у сфері фінансів, інформаційних технологій, у тому числі й технологій blockchain. З точки зору психофізіологічних характеристик – це, як правило, творча особистість, здатна йти на технічний виклик, виправданий ризик.

Коли особа-ініціатор відмиває злочинний дохід, отриманий нею, характерним є те, що вона може здійснювати дані дії самостійно або звернутися до того, хто надає такі послуги. У другому випадку ініціатору доводиться йти на ризик, передаючи свою віртуальну валюту для її легалізації сторонньому суб'єкту. Слід відзначити, що організовані групи та злочинні організації, які займаються злочинною діяльністю, у своєму складі вже мають інформаційних фахівців, основне завдання яких полягає в роботі з віртуальною валютою.

Таким чином, ризикує лише ініціатор легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, який діє як одинак. Як ми відмічали, «на сьогоднішній день простежується два основних напрямки злочинної діяльності, пов'язаної з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Перший – коли цією діяльністю займається організована злочинність, другий – коли дану діяльність здійснюють злочинці-одинаки – легалізатори. Одинаки не прагнуть користуватися сторонніми послугами з легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, в силу того, що у таких злочинів, пов'язаних з віртуальною валютою, все ще дуже високий рівень латентності, що пов'язано, в першу чергу, з недостатністю досвіду виявлення та розслідування даного виду злочинів, по-друге, з відсутністю чинного законодавства, яке б регулювало ринок віртуальних валют в Україні. Дані фактори сприяють тому, що злочинці в Україні залишаються безкарними.

Категорія злочинців – ініціаторів легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют використовує злочинний дохід для здійснення своєї підприємницької або іншої економічної діяльності. Їхній бізнес може надавати базу для легальних операцій, що маскують нелегальну діяльність. Легальний бізнес у цьому випадку допомагає їм підтримувати респектабельну репутацію. Це особливо важливо, якщо злочинці хочуть використовувати своє відмите багатство у якості «трампліна» для участі в політичній діяльності (наприклад, у передвиборній кампанії до місцевих або центральних органів влади). Крім того, бізнес є джерелом доходу, який можна зазначати в податкових деклараціях.» [57, с. 509] «При легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют особливо популярними є ті бізнеси, які пов'язані з ринком віртуальних валют. До найбільш поширених бізнесів входять провайдери, які надають послуги з обміну віртуальних валют (біржі віртуальних валют). Це фізичні або юридичні особи, що займаються за

комісійну винагороду комерційною діяльністю з обміну віртуальної валюти на реальну валюту, безготівкові грошові кошти або на іншу віртуальну валюту, а також на дорогоцінні метали, і навпаки. В цілому, провайдери послуг з обміну приймають різні види платежів, включаючи платежі готівкою, електронні перекази, кредитні картки та інші віртуальні валюти, і можуть бути афілійовані з адміністраторами, не афілійовані з адміністраторами або бути сторонніми провайдерами. Провайдери послуг з обміну можуть виступати в якості біржі або в якості обмінного пункту. Фізичні особи, зазвичай, використовують послуги провайдерів для депонування і зняття грошей з рахунків у віртуальній валюті.» [99, с. 54] Великі обороти, загальне зростання ринку криптовалют, дозволяють власникам подібного бізнесу також виступати в ролі суб'єктів легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Технологію blockchain покладено в основу існування віртуальних валют. «Сьогодні, коли згадують blockchain і віртуальні валюти відносно легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в основному, мають на увазі лише фінансові операції. Це застарілий погляд на проблему, який багато в чому обумовлений підходом, прийнятим для розслідування «класичних» злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, в яких віртуальна валюта не використовується. Даний підхід не враховує той факт, що для розуміння специфіки технології blockchain потрібно бути фахівцем не лише у фінансовій галузі. Необхідні математичні та інженерні знання для того, щоб розуміти дію обчислювальних алгоритмів blockchain.

Особа, що займається легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют має: володіти знаннями у сфері правового регулювання (знання законодавства, головним чином інформаційного, недоліків законодавства, які дозволяють здійснювати легалізацію з використанням віртуальних валют, а з урахуванням транснаціонального характеру даного злочину, – знання іноземного законодавства і т.д.); мати гарні навички, пов'язані з можливістю застосування

технічних і програмних засобів, що дозволяють використовувати віртуальні валюти.» [57, с. 508] «Для приховування одержувача віртуальної валюти при її відправленні необхідні знання й розуміння роботи сервісів-анонімайзерів або як їх ще називають crypto-mixer (bitmix.biz, coinomize.biz, bitcoinmix.org, bitblender.io, crypto-mixer.io та ін.), які забезпечують приховування ланцюжка операцій в ланцюжку блоків шляхом прив'язування всіх операцій до однієї й тієї ж адреси криптовалюти, і надсилаючи їх усіх разом таким чином, що створюється враження, ніби вони надіслані з іншої адреси. Crypto-mixer направляє операції за допомогою складної серії квазі-довільних фіктивних операцій, що надзвичайно ускладнює прив'язку (адрес) конкретних віртуальних грошей до конкретної операції. Сервіси-анонімайзери працюють, отримуючи розпорядження від користувача на відправку грошових коштів за конкретною адресою криптовалюти. Після цього crypto-mixer «змішує» цю операцію з операціями інших користувачів таким чином, що стає незрозуміло, кому користувач має намір направити віртуальну валюту.» [99, с. 52-53] Необхідність використання crypto-mixer полягає в тому, що технології, що існують у правоохоронних органах США та окремих європейських країн, вже дозволяють розшифрувати останні або всі ланки ланцюжка blockchain більшості віртуальних валют. Щоб уникнути цього особа, яка ініціює процес «відмивання», користується сервісами-анонімайзерами, які дозволяють прибрати компрометуючі її дані з blockchain перед конвертацією або транзакцією.

«Специфіка легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют полягає в тому, що в окремий період часу такі кошти переводяться з валюти фіатної у валюту віртуальну, або, як буває в більшості випадків, результат злочинних дій був одразу «конвертований» у віртуальну валюту (наприклад, продаж наркотиків, зброї за віртуальну валюту, отримання віртуальною валютою хабарів тощо). Дивлячись, який із способів був використаний особою, що ініціює процес «відмивання», виникає необхідність здійснення наступних операцій:

- 1) конвертувати фіатну валюту у віртуальну валюту;
- 2) конвертувати одну віртуальну валюту в іншу віртуальну валюту;
- 3) перевести віртуальну валюту з одного рахунку на інший;
- 4) конвертувати віртуальну валюту у фіатну валюту.

Для здійснення будь-якої з цих операцій необхідно володіти знаннями про ті сервіси, які можуть здійснити зазначені операції, а також ті програмні засоби, які можуть їх повністю анонімізувати. Сервіси, які допомагають здійснити зазначені операції, сприяють процесу легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Залежно від виду послуг, які надають дані сервіси, можна зробити висновок про те, чи усвідомлюють фізичні особи, які організовують їх роботу, що вони сприяють здійсненню операцій, спрямованих на легалізацію грошей, отриманих злочинним шляхом. Підкреслимо, що ці особи не є суб'єктами легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом у кримінально-правовому сенсі, але використання їх сервісів дозволяє в подальшому відтворити спосіб злочину, по можливості визначити коло співучасників, тактично правильно побудувати слідчі (розшукові) дії.» [57, с. 509]

Відмітимо, що «особливу групу суб'єктів злочину становлять особи, які професійно займаються легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. До послуг цих фахівців, професіоналів на ринку віртуальних валют, вдаються з метою використання їх досвіду, знань у сфері конвертації віртуальної валюти, а також місцевого та зарубіжного законодавства. Відзначимо, що на практиці притягти до відповідальності такого фахівця вкрай складно, оскільки на всіх етапах своєї роботи він залишається повністю анонімним, всі його дії при роботі з віртуальною валютою не мають прив'язки до нього як фізичної особи. За свої послуги вони отримують плату у віртуальній валюті, а витрачають її на різні послуги та товари в Даркнеті. У світовій практиці зафіксовано всього лише кілька випадків притягнення до відповідальності таких осіб, при цьому першопричини, на підставі яких правоохоронці починають цікавитися ними,

ніяк не пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Першу федеральну кримінальну справу в США проти бізнесу з відмивання коштів за допомогою біткоїн-обмінника було заведено проти К. Калра. В кінці серпня 2019 року К. Калра визнав себе винним у відмиванні 25 млн. дол. США через криптовалюту. Звинуваченням було доведено, що обвинувачений відмивав гроші для приватних осіб, у тому числі торговців наркотиками, через свій банкомат з біткоїнів. З травня 2015 року по жовтень 2017 року К. Калра вів неліцензований бізнес з обміну криптовалют і готівки. Він зізнався, що обмінював долари на біткоїни і назад, не вимагаючи від клієнтів проходити обов'язкову процедуру ідентифікації. К. Калра брав комісію за обмін у своєму криптоматі і працював лише з тими клієнтами, яким потрібно було обміняти не менше 5 тис. дол. США. При цьому К. Калра знав, що значна кількість його клієнтів отримує гроші від продажу наркотиків через Даркнет, оскільки він і сам займався збутом наркотиків. Цікавим є те, що про відмивання грошей через криптовалюту стало відомо слідству лише в процесі самого розслідування (при контрольній закупівлі наркотиків підозрюваний запропонував відмити прибуток від «проданих» наркотиків через свій біткоїн-обмінник). З самого початку К. Калра інкримінували лише продаж та виготовлення амфітамінів. Також цікавий випадок притягнення в США до відповідальності М. Бойко, який був звинувачений у тому, що надавав доступ кіберзлочинцям до підконтрольних йому банківських рахунків, а також відмивав гроші через криптовалютну біржу BTC-E (яка припинила своє існування в 2017 році). Акцентуємо увагу на тому, що підозри відносно М. Бойко виникли після того, як він почав публікувати в соціальних мережах фотографії, на яких позував з великими сумами готівки (200-300 тис. дол. США).» [57, с. 509; 117]

Розвиток тіньової економіки в Україні, що супроводжується значним обсягом злочинних доходів, із одночасними змінами законодавства з метою посилення заходів із протидії легалізації (відмивання) злочинних доходів та розвитком технічного забезпечення правоохоронців, сприяли виникненню

«крипто-консультантів» як осіб, які спеціалізуються на розробці схем, що стосуються використання віртуальних валют, та які через поради і рекомендації у різних онлайн та офлайн-формах сприяють прямо або ж опосередковано вчиненню злочинів із використанням віртуальних активів.

Таким чином, «основною особливістю всіх осіб, які беруть участь в легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є високий рівень знань у сфері фінансів та інформаційних технологій, що свідчить про високий інтелект злочинців. Серед особливостей особистості суб'єкта даного злочину важливе місце займає наявність у нього певного досвіду і навичок (наприклад, пов'язаних із застосуванням технічних засобів, зокрема комп'ютерних технологій).» [57, с. 509]

Характеризуючи особистість суб'єкта легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, важливо враховувати наявність мотивів, які спонукають його до вчинення даного злочину. Мотивом будь-якого злочину є внутрішнє спонукання людини, яке штовхає її і яким вона керується при вчиненні злочину. Розуміння мотивів вчинення злочинів сприяє: виявленню фактів і обставин злочину, встановленню необхідного комплексу слідчих (розшукових) дій, визначенню слідчих версій загального і приватного порядку, окресленню кола першочергових питань, які підлягають вирішенню і т.д.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, як і легалізація, не пов'язана з цими умовами, має основним мотивом корисливий. Особа має непереборне бажання отримати гроші будь-яким шляхом, в тому числі і за допомогою «відмивання» «брудних» грошей, бажану кількість яких не можна заробити, ведучи звичайний, навіть дуже прибутковий бізнес. Дане бажання таке велике, що індивід навіть під страхом тривалого позбавлення волі організовує «відмивання» і бере участь у легалізації, ігноруючи той факт, що легалізовані злочинні доходи походять від противоправної діяльності. З огляду на специфіку

даного виду легалізації, варто відзначити, що її можуть здійснювати забезпечені суб'єкти, які мають владні повноваження або ж залежать від осіб, які в результаті злочину стали власниками віртуальної валюти. Оскільки віртуальна валюта може бути обмінена на фіатну валюту, різне рухоме й нерухоме майно, майнові та немайнові права, то особа, яка здійснює легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, може: реалізовувати бажання жити «не по коштам» та збагатитися будь-яким доступним їй способом.

Мотив нерозривно пов'язаний з метою легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, оскільки якраз і призводить до її вибору. У криміналістиці утвердилася думка, що мета визначає різновиди дій злочинця та спосіб вчинення злочину.

Одним із елементів криміналістичної характеристики є обстановка вчинення злочину, з'ясування якої допомагає скласти необхідне уявлення про мотив, спосіб та механізм його здійснення. Обстановка вчинення злочину при розслідуванні злочину найчастіше виступає систематизуючим та інформаційним началом відносно інших елементів криміналістичної характеристики.

Ми згодні з тим, що обстановку вчинення злочину можна визначити як систему різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників процесу протиправної події, психологічних зв'язків між ними та інші обставини об'єктивної реальності, які склалися (незалежно чи згідно волі учасників) у момент злочину, що впливають на спосіб його вчинення та механізм і виявляються в різного роду слідах, що дозволяють судити про особливості даної системи та змісту злочину. Обстановка вчинення злочину включає в себе всі оточуючі суб'єкта злочину умови, в яких відбувається його діяльність.

Час – загальна властивість фізичних процесів слідувати один за одним у певній послідовності, розвиватися за стадіями, мати тривалість. Він є чинником, який визначає поведінку винного та інших осіб, а також використовується винними як засіб відмивання злочинних доходів. Час характеризує злочин у фактичному і юридичному відношенні. Встановлення часу вчинення злочину дозволяє конкретизувати злочин, «прив'язати» його до конкретної особи. В кінцевому рахунку, фактор часу сприяє збору доказів та їх оцінці. На відміну від часу, місце злочину виступає у якості локалізованого злочинними діями простору, в якому відбувається та відображається реальна діяльність злочинця з виконання тих чи інших дій, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

При здійсненні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют встановлення часу й місця вчинення злочину має свої особливості. Так, фактично місцем вчинення легалізації, в умовах використання віртуальних валют буде місцезнаходження комп'ютера або іншого технічного засобу, через який злочинець буде здійснювати транзакції з віртуальною валютою. Якщо ж розглядати в якості місця злочину розташування даних у мережі, які становлять інформацію про віртуальну валюту злочинця, то місцем буде не лише та територія, де фізично перебував злочинець із технічним засобом під час здійснення транзакцій, а й територія іншої країни, на якій знаходяться обчислювальні потужності, задіяні в русі даних віртуальної валюти в мережі.

Також має свої особливості і час вчинення злочину, оскільки різноманітні підсистеми одного й того ж комп'ютера фіксують час тієї чи іншої події в різному кодуванні та відносно різних часових поясів. Не можна не погодитися з позицією Е.Х. Надісевої, що «випуск криптовалюти можливий лише в цифровому варіанті, теоретично в будь-який час будь-який учасник мережі може її «майнити», тобто добувати. При цьому мережа розподіляється між її учасниками, а органу, який контролював би дану мережу, немає. Отже, за таких обставин встановити статус учасника даного ринку досить складно. До того ж,

існують певні складності і при встановленні приналежності біткоїн-адреси. Безперечно, в Мережі у відкритому доступі зберігається інформація про всі транзакції, однак кому належить біткоїн-адреса важко встановити, оскільки у кожного користувача існує можливість створювати безліч адрес, не прив'язуючись при цьому до будь-якої персональної інформації. Співробітники спецслужб при розслідуванні злочинів, пов'язаних з віртуальними валютами, шукають способи знайти і пов'язати певний MAC або IP-адресу чи адресу електронної пошти з конкретною особою. Однак, якщо хтось використовує кілька IP-адрес, проксі, TOR – то це зробити набагато складніше.» [77, с. 226]

На сьогоднішній день зарубіжний досвід свідчить про те, що час при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют використовується для встановлення: по-перше, періодичності частоти операцій з готівкою, які проводяться особами, що займаються обміном віртуальних валют; по-друге, частоти руху коштів між банківськими рахунками, які перебувають у різних країнах і належать різним компаніям, що займаються обміном віртуальних валют.

Кожен злочин, у тому числі й легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, тягне за собою виникнення різних матеріальних змін у навколишньому середовищі. Такі зміни в криміналістиці прийнято називати слідами злочину. При цьому легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є одним із найбільш складних для доведення, оскільки здійснюється за допомогою комп'ютера або іншого технічного засобу, а сам сучасний механізм обороту віртуальних валют забезпечує анонімність і конфіденційність. Якщо ж злочинець у процесі «роботи» з віртуальною валютою користується спеціальними сервісами, то простежити одержувача віртуальної валюти неможливо, навіть якщо буде встановлено її відправника, аналогічна ситуація виникає і при встановленні особи одержувача віртуальної валюти – відправник у даному випадку також залишається анонімним. При вилученні комп'ютерної техніки, в першу чергу, відбувається пошук комп'ютерних слідів, залишених

внаслідок легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Це пов'язано з тим, що весь обсяг діяльності, пов'язаної з віртуальними валютами, здійснюється за допомогою комп'ютерної техніки.

Проблемність пошуку реальних (а не непрямих) комп'ютерних слідів, залишених внаслідок легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют веде до того, що важливим видом інформації стосовно даного виду легалізації (відмивання) доходів, як це не парадоксально, можуть бути чорнові записи, які розкривають різні обставини вчинення злочину, осіб, причетних до цього, період, протягом якого здійснювалося отримання незаконного доходу, який у подальшому підлягав легалізації, окремі епізоди злочинної діяльності, що передують легалізації тощо.

Таким чином, викладені вище дані утворюють структуру криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Криміналістична характеристика легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют – це система найбільш значущих, взаємообумовлених фактичних даних, що мають пізнавальні ознаки злочину, сукупний зміст яких забезпечує їх успішне розслідування. До складу криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют нами були включені дані про: способи вчинення і приховування злочину, особистісні властивості суб'єкта протиправної діяльності, мету та мотиви вчинення злочину, предмет злочину, обстановку вчинення злочину.

Висновки до розділу 1

Наведене вище дозволяє узагальнити, що віртуальні валюти на сьогодні залишаються міжнародною фінансово-технологічною інновацією, результатом технічного та інформаційного прогресу, механізму правового регулювання якої до останнього часу не існувало, а ті механізми, які вже існують в окремих державах, не можуть бути проаналізовані щодо їх ефективності, оскільки минуло дуже мало часу з моменту їх створення. Сучасне українське законодавство в сфері валютного контролю на сьогоднішній день не здатне до регулювання відносин, пов'язаних із взаєморозрахунками за допомогою віртуальних валют. Опосередковано правового регулювання віртуальної валюти торкнувся Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX [88]. Зокрема, у цьому правовому акті з'явилося визначення поняття «віртуальний актив», під яким розуміється цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей (п. 13 ч. 1 ст. 1).

Встановлено, що віртуальна валюта відрізняється від фіатної валюти (тобто реальної валюти, реальних грошей або національної валюти); віртуальна валюта відрізняється від електронних грошей, оскільки електронні гроші завжди є реальною валютою зі статусом законного платіжного засобу і не змінюють розрахункову одиницю, але зберігають її в електронній формі; віртуальна валюта є підкатегорією цифрової валюти. Дана обставина сприяє використанню криптовалют у злочинній діяльності, особливо при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, що ускладнює розслідування злочинів, в яких вони задіяні. Необхідність успішної боротьби з незаконним використанням криптовалют, спонукає до розробки особливих методик виявлення та розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Узагальнено, що криміналістична характеристика легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют – це система найбільш значущих, взаємообумовлених фактичних даних, що мають пізнавальні ознаки злочину, сукупний зміст яких забезпечує їх успішне розслідування. До складу криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют нами були включені дані про: способи вчинення і приховування злочину, особистісні властивості суб'єкта протиправної діяльності, мету та мотиви вчинення злочину, предмет злочину, обстановку вчинення злочину.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ВАЛЮТ

2.1 Зміст типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют

Типові слідчі ситуації, характерні для початкового етапу розслідування, виявлені під час вивчення окремих матеріалів досудового розслідування, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, є невід'ємною складовою формування приватних криміналістичних методик розслідування злочинів, пов'язаних з «відмиванням» злочинно нажитих капіталів. Слідча ситуація початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют виступає мобільною категорією, яка відображає злочинну подію, а також лежить в основі визначення найбільш оптимальних процесуальних і слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на досягнення цілей кримінального провадження.

Грунтуючись на типових слідчих ситуаціях, слідчий планує й організовує початковий та наступні періоди розслідування, застосовує тактичні прийоми і науково-технічні засоби, які вже довели свою корисність, з метою проведення результативного розслідування. Слідчі ситуації постійно змінюються під впливом обставин, які притаманні конкретному кримінальному правопорушенню. У міру збору інформації про кримінальне правопорушення, слідча ситуація все більше виражає свою специфіку і зумовлює подальший хід розслідування.

В сучасній криміналістиці не існує єдності поглядів щодо змісту категорії «слідча ситуація». Дана категорія з'явилася в науці завдяки науковим

дослідженням О.Н. Колесніченко, який розумів під нею «сукупність даних, що характеризують обстановку і перспективи кримінальної справи, оперативні розробки органу дізнання» [39, с. 16]. У подальшому зазначене трактування зазнавало іншими вченими переосмислення, коригування та альтернативного тлумачення. Слідчу ситуацію визначали: «як положення, які виникають у певний момент розслідування, що цікавить слідчого, які характеризують тактичну, стратегічну (тактико-стратегічну) інформаційну своєрідність оцінюваного слідчого моменту» [116, с. 74]; як «складне, багатовимірне утворення, яке є продуктом збігу, взаємодії та протидії різних обставин і має інформаційний, правовий, техніко-криміналістичний, організаційно-управлінський та інші аспекти; як уявну динамічну модель, яка відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-управлінський та організаційно-управлінський стан, який сформувався у кримінальному провадженні та характеризує несприятливий або сприятливий характер розслідування злочину» [21, с. 44] і т.д.

Проаналізувавши наявні визначення слідчої ситуації, В.Ю. Шепітько дійшов висновку, що «всі запропоновані позиції характеризують слідчу ситуацію в широкому і вузькому смислі. У широкому смислі слідча ситуація є сукупністю всіх умов, що спричиняють вплив на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує і відображає все, що впливає і може впливати на розслідування злочину, а отже дозволяє найбільш вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на сформовану слідчу ситуацію. У вузькому смислі, слідча ситуація – це характеристики інформаційних даних, які є в розпорядженні слідства на конкретному етапі розслідування. У кожній конкретній кримінальній справі в цей момент є різна кількість інформації, яка необхідна для успішного розслідування.» [112] На сьогодні домінуючою є точка зору, згідно з якою слідча ситуація – це сформована на певний момент розслідування, внутрішньо необхідна, схильна до зміни сукупність матеріальних, інформаційних та інших факторів, що характеризують розслідування, та їх оцінка, яка обумовлює

основні напрямки розслідування, прийняття рішень та вибір способів дії. Проте, стосовно змістовного аспекту даної категорії дискусія триває й понині. Так, С.В. Великанов визначає «слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов – стану та обстановки розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування» [8, с. 9]. На думку В.В. Логінової, «слідча ситуація – це сукупність обставин, що сформувалась на певному етапі розслідування на підставі фактичних даних про подію злочину, яка обумовлює можливість органів досудового слідства реалізувати свої можливості щодо розкриття, розслідування та попередження злочину» [73, с. 282]. В цілому, не можна не погодитися з тим, що некоректне тлумачення слідчої ситуації суб'єктами кримінального провадження може привести до неправильного розвитку загального ходу розслідування, що, в кінцевому рахунку, безпосередньо позначиться на його підсумковому результаті.

Таким чином, на нашу думку, типова слідча ситуація початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є стійкою сукупністю матеріальних, інформаційних та інших факторів, що характеризують розслідування; дана сукупність обумовлює основні початкові напрямки розслідування. Залежно від того, якою інформацією володіє слідчий на початковому етапі, її аналіз та оцінка дозволяє слідчому співвіднести наявну інформацію з типовими слідчими ситуаціями, кожна з яких передбачає ту чи іншу схему напрямку розслідування. Слідча ситуація може розглядатися як внутрішній елемент розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, в основі якої лежить інформаційна ознака.

Типові слідчі ситуації початкового етапу є шаблонами для формування положень і рекомендацій розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, вибору найбільш оптимальних тактичних рішень. Шаблон включає в себе

сукупність відомостей, чинників та обставин, що впливають на розслідування даного виду злочинів.

Під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют слідчий використовує моделі слідчих ситуацій, виходячи з наявної слідчої практики. Наявна практика свідчить, що на процес формування змісту слідчої ситуації легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют впливають окремі чинники, до яких можна віднести:

- обставини, які виникають у зв'язку з розслідуванням конкретного злочину (наявність доказів, орієнтуючої інформації; відомостей про особу, яка вчинила злочин, інших даних, що мають значення для кримінального провадження);

- обставини, що виникають незалежно від розслідування конкретного злочину (загальні положення кримінального процесуального законодавства, судової та слідчої практики, практичний досвід слідчого в розслідуванні даного виду злочинів та ін.).

Сукупність зазначених чинників відображає стан розслідування злочину в конкретний період часу, а відповідно, визначає індивідуальність сформованих слідчих ситуацій, елементами яких завжди є:

- інформація, отримана від свідків злочину, особи, яка його вчинила та інших суб'єктів;

- обставини отримання вищевказаної інформації;

- джерело і спосіб отримання інформації про злочин;

- дані, які сприяють або перешкоджають розслідуванню злочину;

- показання, надані суб'єктами, що мають значення для початкового етапу розслідування.

У науковій літературі неодноразово робилися спроби класифікації й типологізації слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів. Стосовно «класичних» злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів,

отриманих злочинним шляхом, найбільш повну класифікацію здійснив О.В. Халін, який відзначив, що «слідчі ситуації під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, суттєво відрізняються від загального підходу, оскільки пов'язані з одночасною наявністю предикатного злочину та безпосередньо злочинних дій, скерованих на легалізацію (відмивання) кримінальних активів» [105, с. 133]. На думку автора, слідчі ситуації потрібно класифікувати залежно:

1. «Від джерела інформації:

- інформація надійшла від викривача (заявника), який має обґрунтовану підозру щодо факту легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, конкретною особою;
- інформація надійшла від заявника, який є свідком, що певним чином був задіяний у підготовці або викритті ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (нотаріус, адвокат, аудитор, оцінщик тощо);
- інформація надійшла від засобів масової інформації;
- інформація про підготовку до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, надійшла від оперативних працівників;
- інформація стала відомою в ході проведення розслідування предикатного злочину;
- інформація стала відома від банку, який виявив підозрілі операції, що вчинялися особою за підробленим або втраченим паспортом;
- інформація про вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, громадянином України стала відома від іноземних правоохоронних органів.

2. Від критерію наявної інформації:

- виявлено предикатний злочин зі значними прибутками підозрюваних осіб;
- виявлено предикатний злочин зі значними прибутками підозрюваних осіб, які готують схему легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- виявлено предикатний злочин зі значними прибутками підозрюваних осіб, які вчиняють легалізацію (відмивання) доходів за встановленою схемою впродовж тривалого часу;

- виявлено конвертаційний центр з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, клієнти якого цілком не встановлені, а є лише інформація щодо їх приблизної кількості та регіони перебування;

- виявлено осіб (наприклад, державних службовців, суддів, прокурорів), які мають задекларовані доходи, однак, справжні статки яких та фінансові можливості, виходячи з витрат, є значно більшими (ці статки, як правило, одержані в результаті виграшу в лотерею, є призами, нагородами).

3. Від територіальної ознаки:

- місце вчинення предикатного злочину та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, збігаються (межі держави, регіону, області, населеного пункту);

- місце вчинення предикатного злочину та легалізації (відмивання) доходів не збігаються (інший населений пункт, інший регіон, інша держава): предикатний злочин вчинено на території України, а легалізація (відмивання) доходів – на території іншої держави (у країні, де дотримуються законодавства про боротьбу з легалізацією (відмиванням); у країнах, які належать до офшорних зон; у країнах, які мають договори про співпрацю в рамках кримінального провадження; у країнах, з якими Україна не має договорів про міжнародне співробітництво);

- особа на території України користується коштами, що здобуті злочинним шляхом, хоча предикатний злочин і легалізація (відмивання) були вчинені на території іншої держави, або навіть на території різних держав.» [105, с. 133-135]

Слід акцентувати увагу на тому, що типові слідчі ситуації легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, безпосередньо залежать від напрямків оперативно-розшукової діяльності щодо розкриття даних злочинів. Можливі типові напрямки оперативно-розшукової діяльності з

розкриття злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, були комплексно досліджені Я.М. Злоченко [28, с. 104-106] та зведені до наступних основних варіантів:

1. Від виявлення фактів відмивання «брудних» грошей та іншого майна – до встановлення «основних правопорушень» – джерел виникнення злочинних доходів, які злочинці і прагнуть легалізувати, надавши їм зовні правомірного характеру і законного походження;

2. Від виявлення «основних правопорушень» (джерел тіньових капіталів) – до встановлення конкретних фактів їх легалізації;

3. За двома зустрічними напрямками, коли з'являється можливість одночасної реалізації обох, зазначених вище, варіантів;

4. Розкриття злочинів носить обмежений характер у випадку, коли вдається встановити лише факти відмивання «брудних» грошей та іншого майна, набутих злочинними шляхами, а конкретні факти «основних правопорушень», в силу низки об'єктивних та суб'єктивних причин, виявити так і не вдається;

5. Процес розкриття злочинів обмежується встановленням лише конкретних фактів кримінальних діянь, в ході здійснення яких були отримані злочинні доходи. Однак, встановити конкретні факти відмивання «брудних» грошей, злочинний механізм, канали та інші обставини процесів легалізації, виявити цінності, гроші і майно, отримані злочинними способами й конфіскувати їх, незважаючи на всі зусилля, так і не вдалося;

6. Від виявлення фактів відмивання «брудних» грошей та іншого майна – до встановлення «основних правопорушень», а від них, спираючись на новоотримані дані – до виявлення нових фактів легалізації (відмивання);

7. Від встановлення «основних правопорушень» – до виявлення фактів відмивання «брудних» грошей і майна, а потім, спираючись на отриману інформацію – до нових конкретних епізодів «основних правопорушень».

Нами було виділено наступні типові слідчі ситуації розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют:

Ситуація 1. Встановлено факт предикатного злочину, який сприяв отриманню злочинних доходів, з матеріалів провадження можна зробити висновок про можливу легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Як свідчить вітчизняна та зарубіжна практика використання віртуальних валют при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, накопичення віртуальних валют відбувається за рахунок продажу наркотичних речовин та інших заборонених предметів (включаючи вогнепальну зброю), шахрайства, ухилення від сплати податків, комп'ютерних злочинів (наприклад, кібератак з метою крадіжки), експлуатації дітей, торгівлі людьми, ухилення від санкцій та фінансування тероризму. Найбільш поширеним видом протиправного використання є незаконний обіг наркотичних речовин, коли вони або безпосередньо продаються за віртуальні активи, або віртуальні активи використовуються для розшарування у процесі відмивання доходів (притаманно Україні та пострадянському простору). Друга за масштабами сфера злочинного використання пов'язана з шахрайськими діями, аферами, вимаганням і застосуванням програм-вимагачів викупу (притаманно США, країнам ЄС та іншим «розвиненим економікам» світу). За наявних умов, коли відомий сам факт «основного правопорушення», перед слідчим ставиться три основні цілі:

- 1) доведення конкретних обставин легалізації (відмивання) доходів;
- 2) пошук осіб, які брали участь у легалізації (відмиванні) доходів та доказування їхньої вини;
- 3) встановлення кількості й місцезнаходження легалізованого майна.

Одразу після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, яким розпочинається досудове розслідування, слідчому необхідно скласти план здійснення всього спектру необхідних процесуальних

та слідчих (розшукових) дій. Планування дозволяє слідчому визначити найбільш оптимальний хід і напрямок розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, у зв'язку з чим зазначений організаційний план є основою роботи слідчого з досягнення окреслених нами цілей.

Зазначені цілі досягаються послідовним або паралельним здійсненням наступних процесуальних і слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження:

1. Затримання осіб, які сприяли процесу «відмивання».
2. Допит осіб, які сприяли процесу «відмивання».
3. Проведення обшуку житла та інших володінь, де можуть знаходитися документи, чорнові записи, речові докази легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.
4. Вилучення документів та предметів (електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей), які мають значення для кримінального провадження.
5. Слідчий огляд документів.
6. Проведення експертного дослідження електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження.
7. Отримання експериментальних зразків для проведення порівняльного дослідження.
8. Накладення арешту на кореспонденцію.
9. Накладення арешту на майно.
10. Зняття інформації з електронних інформаційних систем.
11. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.
12. Допити свідків, які брали участь в легалізації злочинних доходів (наприклад, обмінювали свою фіатну валюту на віртуальну валюту) та свідків – співробітників підозрюваних, а також їх рідних, знайомих, сусідів.

Саме за першою типовою схемою розслідувалася діяльність злочинної

організації, яка упродовж 2014-2019 років займалась збутом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів на території російської федерації, пов'язаним із легалізацією отриманих від злочинної діяльності грошових коштів на території України (Справа № 752/22802/19, Провадження № 1-кп/752/1117/20 [101]).

Як свідчать матеріали провадження, «отримана внаслідок продажу наркотичних засобів криптовалюта (у вигляді QIWI-рублів та біткоїнів), перераховувалась громадянам України (ОСОБА_2 та ін.), які за 4 % власної винагороди, достовірно знаючи, що криптовалюта отримана внаслідок збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів на території російської федерації, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, діючи умисно, маючи на меті надання правомірного вигляду володінню користуванню та розпорядженню криптовалюти, вчиняли ряд дій спрямованих на приховання, маскуванню незаконного походження криптовалюти, одержаної внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, володіння нею, а також прав на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, переміщення, зміну його форми (перетворення), а так само набуття, володіння та використання криптовалюти, одержаної внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння. Суть таких дій полягала в:

- пошуку найбільш вигідних пропозицій обміну криптовалюти на долари США та євро;
- зв'язку з особами, які надавали такі пропозиції;
- пересиланні криптовалюти продавцю та отриманні за неї грошових коштів кур'єрами.

Загальна кількість обмінної криптовалюти при цьому склала суму, еквівалентну 1 млн. 920 тис. дол. США (що за середньомісячним курсом НБУ за березень 2015 року-березень 2019 року становить 49 млн. грн.). ОСОБА_2 за період з березня 2015 року по 21 березня 2019 року отримала винагороду від ОСОБА_1 у розмірі не менше 172800 дол. США. Частину отриманих таким чином грошових коштів ОСОБА_2 витратила на придбання автомобіля Infiniti

QX 70, а також накопичила суму в розмірі 83500 дол. США, з них – 48500 дол. США зберігалося за адресою проживання, а 35000 дол. США було розміщено в індивідуальному сейфі № 80 у АТ «Укрсиббанк» за адресою: м. Одеса, вул. Рішельєвська, 71; інші грошові кошти ОСОБА_2 витратила на відпочинок, речі та інші особисті потреби. Набувши таким способом у власність не менше 4426253 грн., маючи реальну можливість ними розпоряджатись, ОСОБА_2 витратила їх на особисті потреби, чим здійснила набуття, володіння та використання коштів, одержаних внаслідок вчинення суспільно-небезпечного протиправного діяння, яке передувало легалізації (відмиванню) доходів.» [101]

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют часто включає в себе етап фізичної конвертації валюти. У досліджених нами провадженнях правоохоронцями фіксувалася купівля або продаж віртуальних валют за готівку. На сьогоднішній день дана практика ще переважає серед представників злочинного світу на пострадянському просторі, оскільки обмін готівкою передбачає тісні контакти та фізичні зустрічі між сторонами обміну. Незважаючи на це, віртуальні валюти, з переходом із фізичного у віртуальний світ і навпаки, потенційно здатні розірвати всі зв'язки між незаконним доходом та «основним правопорушенням», фактично ховаючи фізичний об'єкт злочину.

У випадку, якщо особа, яка купує певну кількість віртуальної валюти з використанням готівки, отриманої в результаті злочину, здійснює транзакцію, працюючи з приватною особою, без використання офіційної валюти, вона зникає зі сфери контролю і звітності, які притаманні фінансовій сфері держави. Будь-яка особа на сьогоднішній день може легко обміняти гроші на будь-яку з віртуальних валют без будь-якого відстеження. Після завершення транзакції пов'язати віртуальну валюту з «основним правопорушенням» практично неможливо.

Крім того, оскільки більшість віртуальних валют базуються на децентралізованій системі, несумісній з будь-яким втручанням будь-якого центрального органу, їх конфіскація, як свідчить зарубіжний досвід, неможлива

(без доступу до облікового запису), навіть за рішенням суду або іншого органу влади. Якщо у слідчих органів в процесі розслідування не з'явиться інформації про паролі облікових записів, ключі шифрування певного електронного криптогаманця і т.д., – вони не тільки не зможуть конфіскувати віртуальну валюту, але й простежити транзакції цього криптогаманця. Ось чому основним видом слідчих (розшукових) дій при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є проведення обшуку житла осіб та інших володінь особи, де можуть знаходитися документи, чорнові записи (в тому числі з паролями, ідентифікаторами криптогаманців і т.п.), будь-які речові докази легалізації (відмивання) доходів та експертне дослідження вилучених документів та предметів (електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку та ін.).

Ситуація 2. Слідство володіє інформацією про можливі факти легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют або самими набувачами цих доходів, або іншими особами. При реалізації даної, найбільш поширеної типової слідчої ситуації, вектор слідства є протилежним попередньому варіанту. У такому разі «використовуються оперативні можливості правоохоронних органів, методи економічного аналізу, дані автоматизованих інформаційно-пошукових систем, оперативне супроводження окремих галузей національної економіки тощо. Все це дозволяє через виявлення легалізації (відмивання) коштів злочинного походження встановити факт вчинення предикатного злочину (джерела отримання доходу злочинного походження).» [66, с. 284]

Дана ситуація є кримінальною процесуальною фіксацією вже встановлених обставин. Головним завданням у цьому випадку може виступати більш повне вилучення майна, набутого злочинним шляхом, із легального обороту, а також припинення та попередження подальшої протиправної діяльності винних. За умови встановлення самого факту легалізації

(відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, перед слідчим постають дві основні цілі:

- 1) доведення конкретних обставин «основного правопорушення»;
- 2) пошук осіб-ініціаторів легалізації (відмивання) доходів та доведення їхньої вини.

Подальші слідчі (розшукові) дії обумовлені джерелом отримання злочинних доходів (за рахунок продажу наркотичних речовин та інших заборонених предметів (включаючи вогнепальну зброю), шахрайства, ухилення від сплати податків, комп'ютерних злочинів і т.д.), які були легалізовані (відмиті) в умовах використання віртуальних валют та специфікою самої легалізації.

Незважаючи на те, що процес легалізації (відмивання) доходів ґрунтується на використанні віртуальних валют, організовані злочинні угруповання, вербуючи осіб, які повинні сприяти процесу «відмивання», багато в чому покладаються на перевірені методи особистого контакту. Даний спосіб спілкування залишає достатньо слідів, які можуть зв'язати безпосередніх «відмивачів» з ініціаторами легалізації. При затриманні таких осіб виникають наступні слідчі ситуації:

- 1) особа не визнає провину, відмовляється від дачі показань чи дає неправдиві показання;
- 2) особа визнає свою провину частково і дає показання;
- 3) особа повністю визнає провину і дає показання.

Ідеальний варіант розвитку ситуації – це безконфліктна слідча ситуація (третій і другий варіант). При реалізації даних варіантів на практиці особа, яка сприяла процесу «відмивання», з метою «обілення» або применшення рівня своєї участі в скоєному злочині буде давати правдиві показання: хто, коли, де здійснював вербування особи, на яких умовах вона співпрацювала, яким чином здійснювався контакт між даною особою та її «куратором» і т.д. Для безконфліктної слідчої ситуації характерним є те, що затримана особа допомагає слідчому в розслідуванні злочину, встановленні всіх необхідних

обставин, з'ясуванні походження доходів, які підлягали легалізації (відмиванню). Основним завданням слідчого в даній ситуації є встановлення докладної інформації, яка має значення не лише для кримінального провадження, пов'язаного з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, але й для розслідування предикатного злочину, що особливо важливо, якщо легалізація відбувалася в умовах використання віртуальних валют. Необхідно з'ясувати роль підозрюваного в скоєнні предикатного злочину. Якщо допитуваний не приймав особистої участі в його скоєнні, то необхідно встановити рівень його поінформованості та джерело. Потім необхідно вжити заходів із перевірки отриманих відомостей. Варто зазначити, що у випадках легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют слідство зазнає значних труднощів в напрямі розслідування скоєного предикатного злочину. Ми вважаємо, що слідство має пропонувати фігурантам таких проваджень «угоду зі слідством». Даний крок повинен бути вивіреним, оскільки без предиката в суді буде неможливо довести незаконне походження «відмитих» доходів та притягнути винних осіб до відповідальності за ст. 209 КК України.

У свою чергу, для конфліктної ситуації характерне або заперечення затриманою особою причетності до вчинення злочину, або відмова давати показання чи дача неправдивих показань. У цих випадках слідчому необхідно встановити психологічний контакт з підозрюваним, у зв'язку з чим потрібно ретельно підготуватися до провадження допиту, дослідити особу підозрюваного, володіти високою професійною майстерністю. За умови конфліктної ситуації застосування тактичних прийомів стає ускладненим унаслідок протидії учасника, тому діяльність слідчого, прокурора, суду насамперед спрямовано на подолання його негативної установки. У такому разі доцільним є застосування тактичних прийомів бесіди, вільної розповіді з подальшою деталізацією показань, використання позитивних якостей учасника, створення ефекту «незаповненості», раптовості тощо [109, с. 15].

Як показує практичний досвід розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, на першому допиті допитуваний, посилаючись на ст. 63 Конституції України, відмовляється від дачі показань або пояснень відносно себе. При цьому дана особа або її адвокат фіксують питання, які озвучує слідчий, щоб згодом із поставлених питань зробити висновки про ту інформацію, яка відома слідству, і на її основі виробити тактику своєї подальшої поведінки. Виходячи з цього, слідчий вже на першому допиті з метою запобігання помилковим показанням при подальших допитах, в розмові з допитуваним повинен будувати свою позицію так, щоб допитуваний та його адвокат прийшли до висновку, що слідчий володіє більш повним обсягом інформації, ніж це є насправді.

Багато в чому відмова у сприянні слідству осіб, причетних до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, пояснюється безпосередньо використанням віртуальних валют у процесі легалізації. Самі віртуальні валюти сприяють ефективному приховуванню слідів злочинної діяльності (легалізації), які забезпечуються анонімністю віртуальних валют зокрема та можливостями комп'ютерно-технічних засобів – загалом. Слід враховувати, що віртуальні валюти, при відсутності доступу до облікового запису, гарантують високий рівень анонімності. Причина такої анонімності полягає в тому, що адреси віртуальних валют не реєструються на фізичних осіб, на відміну від банківських рахунків. У порівнянні з банківськими рахунками, адреса віртуальної валюти сама по собі виступає в якості унікального ідентифікатора, а доступ до облікового запису має лише власник, у якого є дані (пароль) для входу в криптогаманець. Якщо немає доступу до криптогаманця, то і простежити та дізнатися, які транзакції по ньому здійснювалися, неможливо. Так, якщо легалізацію (відмивання) доходів забезпечувала біржа криптовалют або схожі з нею за функціоналом торговельні платформи, то вийти на ініціаторів легалізації, на самих клієнтів цих платформ, з урахуванням анонімності віртуальних валют, буде досить проблематично. Дані торговельні

майданчики навмисне відмовляються від впровадження та підтримки у своїй роботі програм по боротьбі з відмиванням грошей (anti money laundering, AML) або саботують їх, що в цілому і є підставою для звинувачення засновників і керівників торговельних майданчиків у легалізації (відмиванні) доходів. Так, у жовтні 2020 року Міністерство юстиції США висунуло звинувачення чотирьом керівникам криптобіржі BitMEX, звинувативши їх у порушенні Закону про звітність щодо валютних та іноземних операцій (Bank Secrecy Act, BSA), а також у змові з метою порушення BSA. BitMEX перебував під слідством Комісії з торгівлі товарними ф'ючерсами (Commodity Futures Trading Commission, CFTC) з початку 2019 року за допуск американців до торгівлі на своїй платформі та обслуговування незареєстрованих торгових платформ.

У той час, коли платформа стверджувала, що поліпшила свою Програму ідентифікації клієнтів з метою унеможливлення користування її послугами жителями США, скарга CFTC виходила від зворотного. Згідно змісту скарги, «BitMEX – це лабіринт юридичних осіб (HDR Global Trading Limited, 100x Holdings, ABS Global Trading, Shine Effort і HDR Services). Згідно CFTC, дані юридичні особи взаємопов'язані, належать і контролюються одними й тими ж людьми. Незважаючи на те, що вони зареєстровані в інших юрисдикціях, фактично вони (персонал, технічне обладнання і т.п.) знаходяться на території США і надають послуги її громадянам. У скарзі також стверджувалося, що BitMEX не лише не виконувала зобов'язань із ведення документації та вимогу «знай свого клієнта», а й здійснювала цілеспрямовану «чистку» такої інформації. Також у якості звинувачення зазначається те, що BitMEX з моменту свого заснування в кінці 2014 року і до вересня 2020 року не подала жодної заяви про виявлення підозрілої діяльності на своїй платформі, яка може свідчити про легалізацію (відмивання) злочинних доходів (Справа № 20-cr-00500 Федерального окружного суду Південного округу Нью-Йорка)» [147]. Слідство у справі триває.

Використання при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, віртуальних валют дає можливість також віднести їх до категорії

злочинів у сфері високих технологій. Злочинець, плануючи вчинення злочину в сфері високих технологій, прагне до того, щоб даний злочин не було виявлено, тобто щоб про нього не стало відомо правоохоронним органам. Не менша активність спостерігається і в перешкоджанні розкриттю та розслідуванню вже виявлених злочинів зазначеної спрямованості. Це призводить до того, що по даній категорії злочинів залишаються виявленими окремі обставини вчиненого злочину, не встановлюються особи, причетні до скоєння даного злочину, а також причини й умови його здійснення, що призводить до вчинення подібних злочинів і в подальшому [47, с. 3]. Хотілося б акцентувати увагу на тому, що цілеспрямовані дії з приховування слідів легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, здійснюють організовані групи та злочинні організації, які мають розгалужену організаційну структуру та спеціальні підрозділи або окремих «спеціалістів» у своєму складі, які відповідають саме за приховування слідів злочинів та протидію розслідуванню.

О.А. Рослякова і П.І. Шихов [98], відзначають, що приховування слідів може виражатися у знищенні, приховуванні, маскуванні, фальсифікації як традиційно досліджуваними криміналістикою способами, так і специфічними способами, пов'язаними з комп'ютерним обладнанням та інформацією:

1. Маскування і фальсифікація програмних продуктів.

2. Маскування місцезнаходження злочинця при віддаленому доступі до комп'ютерної інформації: використання «рیمейлерів» («remailers») – комп'ютерів, які отримують повідомлення та переправляють його за адресою, вказаною відправником. У процесі переадресування вся інформація про відправника знищується, тому кінцевий одержувач позбавлений будь-якої можливості з'ясувати, хто автор повідомлення; використання у програмах пересилання електронної пошти вигаданої електронної адреси відправника; використання «програм-анонімізаторів», які дозволяють змінювати дані про зворотну адресу та службу електронної пошти відправника; використання другої електронної поштової скриньки.

3. Приховування присутності в операційній системі («rootkit»). «Rootkit» – програмний код або техніка, спрямована на приховування присутності в системі заданих об'єктів (процесів, файлів, ключів реєстру тощо) і т.п.

Повною мірою зазначені способи приховування можуть використовуватися злочинцями при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Дану обставину необхідно враховувати при проведенні теоретичних досліджень, спрямованих на розробку практичних рекомендацій щодо розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Слідчому необхідно брати до уваги і те, що особи, які мають відношення до злочину, будуть всіма силами ускладнювати роботу слідчого, протидіяти розслідуванню тими чи іншими способами. В даному випадку особливу увагу необхідно зосередити на нейтралізації протидії розслідуванню легалізації (відмивання) доходів. Виходячи з узагальнених результатів практики розкриття «класичних» злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, формами протидії злочинців є:

- дача завідомо неправдивих показань або відмова від показань;
- побудова неправдивого алібі;
- змова між співучасниками;
- знищення інформації про злочин (в тому числі приховування слідів злочину);
- зміна наданих раніше показань;
- психічний та фізичний тиск на осіб, які мають відношення до розслідування злочину або володіють інформацією про вчинений злочин і т.п.

Усе вищезазначене підкреслює виняткову важливість провадження всього комплексу процесуальних та слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування. В цілому, основним завданням початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют (без врахування типовості слідчої ситуації) є:

- 1) збір, перевірка та оцінка доказів про вчинений злочин;
- 2) встановлення та затримання осіб, причетних до вчинення злочину;
- 3) встановлення всіх обставин, які сприяли вчиненню злочину.

2.2 Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют

У попередньому пункті дисертаційної роботи нами були перераховані слідчі (розшукові) дії, які є найбільш поширеними на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. З урахуванням рівня поширеності цих дій, їх базову сукупність можна розглядати як окремий комплекс – тріаду, що складається з: допиту, обшуку та призначення експертиз. Особливості допиту та обшуку під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, ми розглянемо в даному пункті дисертаційного дослідження, а окремі аспекти призначення експертиз будуть розглянуті нами в наступному пункті, присвяченому застосуванню спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Допит є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Допит є слідчою (розшуковою) дією, «яка проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і направлена на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження» [91]. Допит – це одна з найскладніших слідчих (розшукових) дій, ефективна й результативна реалізація якої вимагає

від слідчого проведення спеціальної попередньої підготовки, основними елементами якої є:

- встановлення предмета допиту та вивчення матеріалів кримінального провадження, які мають до нього відношення;
- встановлення кола осіб, які підлягають допиту, та їх кримінального процесуального статусу;
- збір інформації щодо особи, яка підлягає допиту;
- визначення тактики допиту;
- формулювання питань з урахуванням обраної тактики.

Тактика допиту залежить від характеристик особистості допитуваної особи, займаної позиції, наявних у слідчого доказів, відомих обставин легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют та інших чинників. У будь-якому випадку при допиті особи, підозрюваної або звинувачуваної у легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, слід встановити:

- період часу, протягом якого особа займається легалізацією (відмиванням) доходів;
- конкретні способи використання віртуальних валют для легалізації (відмивання) доходів;
- обсяг «відмитих» доходів;
- на що витрачалися «відмиті» доходи;
- способи накопичення злочинних доходів і т.д.

При наявності достатніх даних про вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією необхідно також з'ясувати склад групи або організації, функціональні ролі учасників; місце, час та способи їх спілкування; засоби зв'язку та переміщення і т.д.

При допиті свідків у провадженнях про легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, як

правило, з'ясовують відомі свідкам факти, які можуть вказувати на легалізацію (відмивання) доходів, у тому числі способи легалізації (відмивання) доходів, способи розміщення «відмитих» доходів; коло осіб, які брали участь в легалізації (відмиванні) доходів і т.д. На нашу думку, не існує загальної схеми постановки свідку питань та їх загального переліку, оскільки їх вміст різноманітний і має співвідноситися зі слідчою ситуацією в провадженні та планом розслідування.

Специфіка розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, полягає в тому, що в першу чергу повинні допитуватися особи, які найменше причетні до вчиненого діяння, а потім, у міру з'ясування предмета і способів легалізації та інших обставин, що мають значення для розслідування кримінального провадження, допитуються особи, які брали участь у легалізації. Практика показує, що при вчиненні злочину в складі групи або злочинної організації більш змістовними є показання осіб, роль яких у діяльності цих структурних формувань незначна або осіб, які сприяли досягненню загального злочинного результату, не будучи при цьому обізнаними про незаконне походження доходів, а також осіб, яких використовували «в темну».

Проведення допиту – це мистецтво, яким хороший слідчий повинен володіти повною мірою, а його інструментами в цій справі є тактичні прийоми. Тактичний прийом допиту – це певна поведінка слідчого або його найбільш оптимальні, ефективні дії, що застосовуються з метою отримання від допитуваного достовірних і повних показань. Тактичні прийоми не регламентуються законом, їх застосування залежить від конкретних обставин кримінального провадження, наявних слідчих ситуацій, особистості допитуваного, його позиції і т.п. Так, за безконфліктної слідчої ситуації, коли допитуваний: «не грає в мовчанку» посилаючись на норми Конституції України, свою погану пам'ять і т.п.; не намагається заплутати слідство, навести його на помилковий слід і т.п., слідчий повинен володіти тактичними проймами допиту, спрямованими на надання допомоги допитуваному щодо відновлення

тих подій, які цікавлять слідство у зв'язку з розслідуванням легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Основними тактичними прийомами, спрямованими на встановлення істини у процесі допиту в даній ситуації, можуть бути наступні:

- «постановка уточнюючих і конкретизуючих питань;
- використання асоціативних зв'язків з подіями, з певними особами, предметами;
- пропозиція зробити замальовку, план;
- пропозиція детально відтворити не тільки обставини, пов'язані з самою подією, але й обставини, які передують їй, подальші обставини та події;
- пропозиція відтворити ті чи інші обставини у зворотній послідовності;
- пропозиція детально розповісти не лише про обставини, що складають предмет допиту, але й про інші обставини, пов'язані з ними за часом, місцем, особами, які брали в них участь» [43].

Допит на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, – це «битва умів», в якому і слідчий, і допитуваний прагнуть отримати інформацію про тактичну і стратегічну позиції один одного.

Мета слідчого – заручитися підтримкою допитуваного, спробувати налагодити з ним психологічний контакт, створивши при цьому в допитуваного враження того, що він рутинно виконує свою роботу і йому не особливо важливий її результат. «Передумовою встановлення психологічного контакту є комплексне вивчення особи, з якою буде проведено таку дію, зокрема психологічне, а також аналіз ситуації, що склалася в кримінальному провадженні» [109, с. 17]. Приспавши пильність допитуваного, викликавши в нього помилкове відчуття недосвідченості слідчого, його незацікавленості у цих заходах, формальності допиту, необхідно підштовхнути допитуваного до того, щоб він сам, у довільній формі, виклав бачення обставин справи, які цікавлять слідство. Такий підхід, при правильному застосуванні комплексу

тактичних прийомів, розслаблює допитуваного, викликає його прихильність до слідчого, дозволяє відчувати себе «у своїй тарілці». При проведенні допиту за таких обставин навіть кілька загальних фраз, сказаних допитуваним, можуть надати слідчому необхідну інформацію, яка виходить за рамки наявних у слідчого даних та повідомити про раніше невідомі епізоди злочину. Розглянутий тактичний прийом при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є безцінним, оскільки на початковому етапі розслідування в розпорядженні слідчого знаходиться уривчаста й суперечлива інформація.

При допиті свідка слідчий лише в загальних рисах може повідомити про зміст розслідуваного кримінального провадження, поставити питання в загальній формі, при цьому вимагаючи конкретики у відповідях. Така тактика дозволяє слідчому приховати рівень своєї недостатньої інформованості та обізнаності щодо розслідуваного кримінального провадження. Водночас, якщо відносно окремих епізодів слідчий володіє повною інформацією, то він може спеціально деталізувати свої питання, з метою демонстрації допитуваному своєї поінформованості. В даному випадку слід дотримуватися балансу, необхідно чергувати конкретизовані питання із загальними, з метою створення у допитуваного необхідної для слідчого цілісної картини повної поінформованості, в іншому випадку навіть пара конкретизованих питань після двадцяти загальних можуть привести до зворотного результату. Відзначимо, що всі наступні допити повинні базуватися на постановці уточнюючих питань, послідовній конкретизації вже заданих раніше питань, з урахуванням тієї інформації, яка стає відома слідству в процесі розслідування.

При наявності в показаннях допитаних істотних протиріч слідчий, «згідно ч. 9 ст. 224 КПК України має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання

завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань.» [59] Варто відзначити, що згідно з даними слідчої та судової практики слідчі вважають за краще не вдаватися до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

Наявна ситуація, на нашу думку, пов'язана або з молодосвідченістю слідчих кадрів, які розслідують провадження про «відмивання» злочинних доходів, або, як зазначається в окремих наукових джерелах, з низькою ефективністю даної дії, яка полягає в особливостях самого складу злочину, де фактично немає потерпілого (фізичної особи), а учасники одночасного допиту – особи, які спільно здійснювали злочинну діяльність або сприяли цьому, будуть прикривати один одного, вигороджувати і т.д. Незважаючи на це, проведення одночасного допиту буде доцільним: по-перше, при наявності безконфліктної ситуації, коли тактичні прийоми в цілому спрямовані на активізацію розумової діяльності опитуваного, одночасний допит дозволить допитуваним більш повно відтворити картину подій, які цікавлять слідство; по-друге, за наявності конфліктної ситуації слідчий може створити або загострити конфлікт між допитуваними та підняти рівень їх емоційної напруженості, домогтися того, що на тлі цього вони почнуть вигороджувати себе за рахунок іншого.

Ми повністю солідарні з висновками, які були сформульовані О.В. Колядою щодо аналізованого нами питання. Дані висновки полягають у тому, що оскільки основна мета одночасного допиту – усунення протиріч у показаннях раніше допитаних осіб, слідчий в ході даної слідчої дії повинен задавати учасникам допиту питання, спрямовані на підтвердження або спростування не їхніх власних показань, а показань іншої особи. Якщо особа надає відповідь, спрямовану проти позиції іншого учасника одночасного допиту, слідчому необхідно, не ставлячи питань «протилежному» учаснику, задати декілька уточнюючих (але не навідних) питань тій особі, яка повідомила важливу для розслідування інформацію. При цьому не має визначального значення, яких обставин – основних чи другорядних – стосуються показання осіб в ході одночасного допиту. Найголовніше для слідчого – отримати від

учасників показання, які будуть в цілому правильно й повно відображати картину подій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів. Слідчий під час одночасного допиту може встановити, які аргументи особа наводить з метою відстоювання своєї позиції, яким чином намагається вплинути на хід досудового розслідування і т.п. У той момент, коли особі надається можливість задавати питання іншому учаснику одночасного допиту, вона може «розкритися», і непрямым чином, через питання, продемонструвати свою злочинну обізнаність чи іншу зацікавленість в тому, щоб злочин залишився нерозкритим. Це можна оцінити за загальним напрямком поданої інформації: якщо особа «уникає теми», намагається перевести одночасний допит на дослідження другорядних питань або деталей, які не мають відношення до розслідуваного провадження, то в міру такого віддалення обернено пропорційно зростає ймовірність причетності особи до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. В цілому, результат одночасного допиту повністю залежить від проведеного слідчим психологічного аналізу допитуваних, їх способу життя, життєвих позицій, визначення «більових точок» і т.д., і, в кінцевому рахунку, загального вміння використовувати отриману інформацію під час одночасного допиту.

Вчиненні злочини, пов'язані з «відмиванням» злочинних доходів, завжди характеризувалися високим рівнем їх підготовки, професіоналізмом учасників, використанням окремих осіб для виконання найнебезпечнішої роботи, яка не може бути проведена без розкриття їх особистості, «втемну», з наданням мінімуму інформації, приховуванням незаконного походження доходів і т.д. У зв'язку з цим, для проведення результативного для слідства допиту, слідчий повинен вміти використовувати методи рефлексивного управління.

Рефлексивне управління дозволяє робити високоймовірнісні висновки не лише на основі наявної у слідчого інформації, а й виходити за її межі, всесторонньо імітуючи можливі варіанти конфліктної поведінки конфронтуючої сторони та передбачити можливі варіанти поведінки (контр-дії) конфліктуючих суб'єктів. Тут же доречно зауважити, що «слідчий, який

розслідує справи про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, повинен, безсумнівно, перевершувати в рефлексії підозрюваного (обвинуваченого)» [46, с. 82]. На нашу думку, при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, слідчий у своєму «арсеналі» рефлексивного управління повинен мати два основних інструмента. Зміст першого полягає у здатності маневрувати документарною інформацією, тобто при допиті спростовувати позицію допитуваного вчасно пред'явленими фактами за окремими епізодами розслідування, проектуючи при цьому отримані показання на інші епізоди, які слідство ще не спроможне підтвердити документарно. Зміст другого інструменту полягає в оперуванні інформацією, яка не може бути підтверджена або спростована опитуваним, але при цьому її використання створює необхідну для слідчого «атмосферу» допиту. Використання другого інструменту можливе лише в тих випадках, коли легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют займалася група осіб, при цьому кожна особа виконувала суто свою роль у «відмиванні» та повною мірою володіла лише окремим блоком необхідної їй для «роботи» інформації. У цьому випадку слідчий може оперувати як підтвердженою, так і вірогідною інформацією, демонструючи свою обізнаність про дії інших осіб та створюючи навколо допитуваного обстановку «карткового будиночка», який почав розсипатися.

Слід зазначити, що використовуючи інструменти рефлексивного управління слідчий повинен виявляти особливу обережність, інформування опонента в ході допиту повинно бути поступовим і враховувати результати оперативного аналізу не лише тих відомостей, які повідомляє допитуваний, але і його поведінки, реакції на поставлені питання. Якість використання тактичних прийомів проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій обумовлюється теоретичною і практичною підготовкою слідчого, напрацьованим досвідом. Нажаль, слід констатувати той факт, що стан, у якому опинилися українські правоохоронні органи в зв'язку з перманентним

проведенням реформ, не дозволяє ефективно виконувати покладені на них функції. Дана теза також відноситься і до слідчих підрозділів, які розслідують легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Багато професіоналів-слідчих, які мають колосальний професійний досвід, покинули лави правоохоронців та перейшли працювати до приватного сектору, а кадровий склад, що залишився, ще не має достатнього досвіду проведення слідчих (розшукових) дій, йому не вистачає практики і, загалом, він більше звик вчитися на власних помилках, ніж на чужих.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, зокрема протоколів допитів, показує, що, нажаль, слідчі часто не готуються до проведення даної слідчої (розшукової) дії, про що свідчать досить поверхневі відомості, зафіксовані в протоколах. Вважаємо, що основною помилкою слідчих у даній ситуації є те, що вони не складають плану допиту, не продумують питань, які необхідні для з'ясування обставин провадження. Все це не тільки значно збільшує витрати робочого часу слідчого, але й підриває довіру до слідчих органів та викликає справедливе обурення громадян низьким рівнем організації роботи. Разом з тим, підготовка до допиту має величезне значення, і якщо слідчий не визначив предмета майбутнього допиту, не склав переліку конкретних питань та не продумав чітких формулювань, то він позбавляється можливості отримання вичерпної інформації. Така ситуація вимагає кардинальної зміни. На нашу думку, слідчим необхідно підвищувати свій теоретичний та практичний рівень підготовки, особливу увагу слід приділяти самоосвіті, перейманню досвіду у обізнаних колег, цілеспрямовано працювати над допущеними в процесі розслідування помилками. В цьому випадку фіксація проведення допиту за допомогою засобів відео- та аудіозапису є актуальною, оскільки не лише підвищує доказове значення показань та нівелює спроби допитуваних в майбутньому відмовитися від власних показань, наполягати на визнанні показань недопустимими доказами, а й дозволяє слідчому

проаналізувати свої дії під час допиту, визначити їх недоліки, знайти шляхи усунення. Відзначимо, що нормативне закріплення інституту недопустимості доказів позитивно вплинуло на правозастосовну практику, адже він має значний вплив на формування доказової бази, що визначає перебіг і результати кримінального провадження, процесуальний статус особи, висновки і рішення за кримінальним провадженням загалом. Водночас у правозастосовній практиці об'єктивно існує низка проблем, пов'язаних із практичним застосуванням цього інституту [15, с. 413], чим і можуть скористатись допитані особи та їх захисники. Слідчий повинен передбачувати такий перебіг подій.

Варто зауважити, що специфіка способу легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинними шляхом, яку ми розглядаємо, вимагає від слідчого самостійного глибокого розуміння процесів залучення до обігу віртуальних валют та технічної сторони забезпечення можливості відповідних дій із вказаними віртуальними активами та злочинними коштами, зокрема, в частині принципів функціонування «криптоферм», обміну віртуальних валют тощо. В іншому випадку до підготовки та безпосереднього допиту варто залучати спеціаліста/тів зі знанням комп'ютерних технологій та принципів та особливостей функціонування крипторинку.

За результатами допиту може бути отримана інформація про місцезнаходження комп'ютерних систем, пристроїв, інших предметів чи документів, що мають відношення до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. В ході отримання зазначеної інформації на початкових етапах розслідування, наступним кроком слідчого повинен бути обшук.

Згідно «ч. 1 ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [59]. Обшук, як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія має свою специфіку, яка обумовлена тактичними і

психологічними особливостями його проведення. Тактичні особливості залежать від об'єктів обшуку, їх розташування і структури. При розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют типовим обшуком є обшук приміщення – житлового приміщення, приміщення організації, приміщення сховища, іншої споруди.

Будь-який обшук приміщення у присутності його власника відбувається в конфліктній обстановці, коли сторона, яку обшуковують, прагне перешкодити досягненню мети обшуку. Це свідчить про необхідність використання тактичних прийомів обшуку для підвищення його результативності. Основні тактичні прийоми пошукового етапу обшуку досить відомі, до них відносять:

- «психологічне спостереження за обшукуваними з метою виявлення їх психологічних реакцій на конкретні пошукові дії обшукувачів;

- обов'язкове врахування фактора «об'єктивної недоступності», який полягає у прагненні злочинців та пов'язаних з ними осіб приховати шукане в найбільш недоступних місцях;

- творче використання фактора «суб'єктивної недоступності», зміст якого полягає в пошуку об'єктів, що знаходяться на найпомітнішому місці. При цьому злочинці обґрунтовано розраховують на так зване «психологічне проскакування», оскільки слідчий, націлений на пошук у найбільш важкодоступних місцях, може пройти («проскочити») повз шукані предмети, які знаходяться на видному місці, без будь-якого маскуванню;

- максимальне використання чинника раптовості;

- урахування особистісних характеристик і якостей обшукуваного;

- визначення послідовності пошукових та інших дій. Цей організаційно-тактичний прийом безпосередньо пов'язаний з дотриманням системності і планомірності обшуку;

- словесна розвідка, яка полягає в тому, що слідчий називає об'єкти обшуку, їх ознаки і можливі місця їх укриття, спостерігаючи при цьому за поведінкою і реакціями обшукуваного;

– використання необізнаності підозрюваних (обвинувачених) та пов'язаних з ними осіб про результати обшуку, шляхом створення у них враження про виявлення шуканого (при невдалому результаті слідчої дії). Даний прийом повинен бути вміло застосований у ході подальшого допиту, коли допитуваному тактично і психологічно грамотно пропонується добровільно розповісти про укритий ним об'єкт обшуку» [28, с. 132-133] та ін.

При проведенні обшуку слідчий, у першу чергу, цілеспрямовано шукає доказову інформацію в провадженні, яке він розслідує. У кримінальних провадженнях, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, джерелами доказової інформації можуть виступати: документи, записи (як офіційні, так і чорнові), листування, паролі, знімні та постійні носії, роздруковані скріншоти, бланки документів і т.д. Акцентуємо увагу на тому, що при проведенні обшуків слід звертати особливу увагу на будь-які записи, що містять довгі безглузді послідовності символів.

При проведенні обшуку повинна бути вилучена не тільки доказова інформація, а й орієнтуюча, яка в подальшому буде сприяти розслідуванню легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Мова в даному випадку йде про спеціальну літературу, присвячену технологіям blockchain та віртуальній (цифровій) валюті і т.п. На таких джерелах орієнтуючої інформації можуть знаходитися позначки, зроблені злочинцями, які допоможуть зрозуміти особливості, що застосовуються для розробки схем з «відмивання» грошей із використанням віртуальної валюти.

Однією з особливостей обшуку при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є вилучення разом з його проведенням електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для подальшого проведення експертного дослідження відносно них та інформації, що вони містять. Як свідчить статистика, «саме на них найчастіше зберігається уся інформація про

діяльність суб'єкта такого злочину та докази його вини. Також велику цінність для слідчого, який розслідує подібні правопорушення, становлять компакт-диски, зовнішні жорсткі диски, флеш-накопичувачі і тому подібне.» [49, с. 378]

При проведенні обшуку по даній категорії проваджень ми радимо вилучати: по-перше, всі технічні пристрої і засоби зв'язку з функцією надання доступу до комп'ютерних мереж, які використовуються для зберігання і передачі інформації. Дані технічні пристрої і засоби зв'язку повинні мати характерні індикатори, що свідчать про використання віртуальних валют для «відмивання» злочинних доходів. Наприклад, щодо мобільних телефонів такими індикаторами будуть профільні програми. До них ми відносимо безпосередньо ті, які забезпечують обіг віртуальних валют: Trust Wallet, MEW wallet, Enjin, Trustee Wallet, Guarda Wallet та ін., а також додатки, які забезпечують доступ до «хмарних послуг»; по-друге, всі електронні засоби накопичення інформації. До них ми відносимо різноманітні види накопичувачів (карти пам'яті, CD, DVD, HDD, SSD і т.п.). Ось деякі приклади доказів, які можуть бути вилучені з комп'ютера обшукуваної особи:

- «докази у вигляді облікових записів, відвідування веб-сайтів, електронної пошти тощо, які підтверджують взаємозв'язок обшукуваного з адміністратором або біржею (обмінником) віртуальних валют;

- докази, що свідчать про володіння обшукуваним певною кількістю віртуальної валюти;

- у випадку з Bitcoin, ймовірно, можна встановити конкретні адреси, які контролюються обшукуваним. Згодом bitcoin-адреси можуть бути досліджені з метою визначити, з яких адрес Bitcoin переводилися на адресу обшукуваного, і на які адреси Bitcoin переводилися з адреси обшукуваного;

- IP-адреса комп'ютера в певний час може бути пов'язана з деякими операціями обшукуваного або іншою фінансовою діяльністю;

- доказ використання послуг віддаленого зберігання даних, за допомогою яких може забезпечуватися зберігання віртуальних валют;

– паролі або інші облікові дані, які можуть бути використані для доступу до рахунків у віртуальних валютах або до віртуальної валюти» [4, с. 114-115].

Комп'ютер обшукуваного, засоби зв'язку, накопичувачі інформації є цінними джерелами доказів. Вони можуть свідчити: про спілкування обшукуваного з іншими співучасниками злочину; мету та мотиви вчинення злочину; схеми «відмивання» злочинних доходів; злочини, які передували легалізації і т.д.

Ми солідарні з тією позицією, що обшук доцільно проводити із застосуванням відповідних технічних засобів (приладів нелінійної локації), які дозволяють виявити мобільні пристрої та електронні накопичувачі в приміщеннях. У протоколі обшуку повинно бути зазначено, в якому місці і за яких обставин були виявлені мобільні пристрої, видані вони добровільно чи вилучені примусово. Усі вилучені пристрої повинні бути перераховані з точним зазначенням їх кількості, індивідуальних ознак та вартості. Якщо в ході обшуку були зроблені спроби знищити або приховати мобільні пристрої (стерти інформацію, яка зберігається в їх пам'яті), то про це в протоколі робиться відповідний запис і вказуються вжиті заходи. З метою недопущення настання зазначених наслідків слідчому необхідно до початку проведення обшуку вжити заходів, спрямованих на їх недопущення. Крім цього, особливу увагу слід приділяти безпеці як самих вилучених комп'ютерно-технічних засобів, так і слідам на них, які свідчать про причетність до вчинення злочину конкретних осіб. На дану обставину слід звертати увагу і в ході провадження самої слідчої дії. З огляду на джерела доказової та орієнтуючої інформації, з якими може зіткнутися слідчий при проведенні обшуку, доцільним буде залучення до обшуку спеціалістів, які володіють необхідними знаннями, досвідом і навичками. Об'єкти, що вилучаються в ході процесуальної дії, ретельно упаковуються, опечатуються та скріплюються підписами учасників обшуку. За потреби «в ході такої процесуальної дії можуть складатися схеми, плани місця події, має здійснюватися фото й відеозйомка, що суттєво підвищить результативність і наочність проведеного обшуку» [48, с. 510]. Для того, «щоб

результат відеозйомки міг бути надалі використаний як доказова інформація, необхідно на початкових і кінцевих кадрах, а також на кожній перерві в зйомці записати коротку візуальну й звукову інформацію про те, ким, за допомогою якої апаратури, коли, де й у зв'язку із чим здійснювалася відеозйомка, хто керує цим і хто бере участь зі згадуванням того, що учасники слідчої (розшукової) дії попереджені про проведення відеозйомки, яка конкретно ділянка місця події або предмет знімається, чим викликана перерва в зйомці, через який час зйомка буде продовжена» [50, с. 344].

Таким чином, ефективність організації та проведення обшуку – це один із проявів майстерності слідчого, який проводить розслідування, тому він повинен не прагнути провести обшук самостійно, переоцінюючи свої можливості або доводячи свою «спроможність» як професіонала, а залучити до проведення обшуку відповідних спеціалістів (як в інформаційній сфері, так і у фінансовій). У провадженнях, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют уявна «простота» цієї слідчої (розшукової) дії є вдаваною. Обшук є складною і трудомісткою слідчою (розшуковою) дією, ефективність якої безпосередньо залежить від правильного визначення складу учасників обшуку та розподілу їх обов'язків; у протилежному випадку слідство може втратити доказову інформацію.

2.3 Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют

Практика здійснення тих небагатьох кримінальних проваджень, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, із застосуванням віртуальних валют, вказує, що збирання та дослідження доказів неможливі без використання спеціальних знань щодо технологій blockchain, забезпечення сучасних комп'ютерних систем,

віртуальної (цифрової) валюти та електронних інформаційних систем в цілому. Практика свідчить, що при розслідуванні досліджуваного виду легалізації (відмивання) доходів інформація, що зберігається в комп'ютерних системах, має важливе криміналістичне значення для розшуку злочинців, встановлення механізму легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, тощо. Тому розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, «вимагає» його проведення слідчими, які володіють спеціальними знаннями в зазначених сферах, в іншому випадку існує необхідність використання допомоги суб'єктів – носіїв спеціальних знань.

У науковій літературі існує кілька підходів до трактування категорії «спеціальні знання». Перший із них у своїй основі містить протиставлення спеціальних знань суспільним знанням. Його прихильниками були О.О. Ейсман, Ю.К. Орлов, М.К. Треушніков та ін. Так, О.І. Мотлях стверджує, що «спеціальні знання – це відомості, які не є загальновідомими й вони не мають масового поширення» [76, с. 59]. М.К. Треушніков зазначає, що «до спеціальних належать знання, які знаходяться поза межами правових знань чи загальновідомих узагальнень та впливають із досвіду людей». Ю.К. Орлов пропонує вважати знання спеціальними, якщо вони виходять за рамки загальноосвітньої підготовки та життєвого досвіду. Ними володіє більш-менш вузьке коло осіб. В.К. Месіченко та В.В. Ціркаль розглядають спеціальні знання як «не загальнодоступні й загальновідомі наукові та дослідні дані, якими володіє певне коло осіб, що професійно займаються конкретним видом розумової і суспільно-трудової діяльності». Відзначимо, що протиставлення спеціальних знань суспільним знанням у своїй основі носить суб'єктивний оціночний характер. Не можна не погодитися з О.І. Галяшиною стосовно того, що «віднесення знань до загальновідомих, повсякденних, загальнодоступних або спеціальних істотно залежить від освітнього, культурного та інтелектуального рівня даного суб'єкта, його життєвого і професійного досвіду, а також від загального рівня розвитку національної культури країни в

конкретний історичний період часу». Те, що кілька років тому можна було віднести до спеціальних знань, які не мають масового поширення, вже сьогодні є знаннями буденними й загальнодоступними.

Другий підхід, який ми можемо позначити як «формальний», полягає в тому, що спеціальними знаннями є знання, набуті особою в рамках спеціальної освіти або спеціальної підготовки за профілем знань, що підлягають застосуванню. Сам факт «набуття» повинен бути підтверджений офіційним документом. О.В. Євстигнєєва зазначає, що єдино правильним є визначення спеціальних знань, виходячи з наявності або відсутності спеціальної освіти. Незважаючи на те, що «формальний» підхід зазнає критики за свою вузькість, багато вчених сходяться на думці, що наявність спеціальної освіти або спеціальної підготовки є однією з ознак спеціального знання. Дана позиція висловлювалася у працях Ю.А. Калінкіна, П.-З.К. Пошюнаса, Т.В. Сахнової, О.В. Селіної, З.М. Соколовського, І.М. Сорокотягіна, Л.Г. Шапіро, А.В. Шмоніна та ін.

Наступний підхід – «практичний», оскільки він у своїй основі спирається на ототожнення спеціальних знань із напрацьованим практичним досвідом. Вирішуючи питання про залучення спеціаліста до розслідування кримінального провадження, слідчий виходить із компетентності останнього, а не з наявності у нього спеціальної освіти. В даному випадку підтвердженням компетентності спеціаліста як володаря спеціальних знань, що цікавлять слідство, можуть виступати загальновизнаний авторитет у певній сфері діяльності або галузі, наявність поглиблених наукових праць по заданій тематиці, робота в установі за профілем знань, що підлягають застосуванню, позитивні рекомендації, які свідчать про те, що даний спеціаліст раніше вже успішно надавав допомогу слідству в розслідуванні схожих проваджень і т.д.

Існує і «комплексний» підхід, який об'єднує розглянутий нами «формальний» підхід із «практичним». Його суть полягає в тому, що оволодіння особою спеціальною інформацією при здобутті спеціальної освіти чи спеціальної підготовки ще не достатньо для надання нею допомоги слідству

у якості носія спеціальних знань. Крім отриманих у процесі навчання або підготовки знань, особа також повинна мати досвід їх практичного застосування. Спеціальні знання є знаннями, набутими не лише в ході навчання, а й в ході професійної діяльності. Розглядаючи та оцінюючи різні підходи до трактування категорії «спеціальні знання», Т.В. Авер'янова робить висновок: «спеціальними є знання, набуті суб'єктом у процесі навчання і практичної діяльності в науці, техніці, мистецтві, ремеслі, які базуються на знанні наукових розробок у відповідних галузях знань та використовуються для вирішення питань, що виникають при розслідуванні й розгляді в суді конкретних справ» [1, с. 31]. З цією позицією важко не погодитися. Наявність напрацьованого досвіду в носія спеціальних знань для надання допомоги слідству багатьма вченими також розглядається як одна із супутніх ознак спеціальних знань.

Як пише Л.Г. Шапіро, «обов'язковою ознакою спеціальних знань є наявність у особи теоретичних знань, а факультативною – практичний досвід» [111, с. 18-19]. Т.Д. Телегіна, аналізуючи зазначену позицію, зазначає, що з нею можна погодитися, але тільки умовно. У практиці розслідування злочинів у якості обізнаних осіб потрібні професіонали, які достатньою мірою володіють як інформаційною, так і практичною складовою своєї діяльності. Участь у кримінальному процесі є не іспитом з перевірки засвоєння теоретичного матеріалу, а проблемною ситуацією, що вимагає негайного вирішення на основі вже накопиченого особою досвіду. Тому видається необґрунтованим визнання практичного досвіду факультативною ознакою спеціальних знань. В силу зазначеного видається неможливим відокремлення спеціальних знань від досвіду їх застосування. Швидше за все, слід визнати навички та вміння оперування відомостями невід'ємною ознакою спеціальних знань, або навіть їх структурною частиною – саме в кримінально-процесуальному сенсі. У зазначеному диспуті ми хотіли б підтримати позицію Л.Г. Шапіро. Незважаючи на те, що спеціальні знання складаються з двох взаємопов'язаних складових: інформаційної основи (теоретичні знання) та практики її реалізації (досвід), для

офіційної участі носія спеціальних знань у кримінальному провадженні наявність інформаційної основи є більш ніж достатнім фактором. Виходячи з норм законодавства та правозастосовчої практики, наявність інформаційної основи повинна підтверджуватися відповідними документами (свідчення, дипломи, сертифікати тощо). Неофіційна участь – консультування слідства поза рамками проведення офіційних процесуальних дій, як свідчать дані проведеного дисертантом опитування слідчих Слідчого управління фінансових розслідувань ГУ ДПС України у м. Києві, можлива і без наявності підтверджуючих інформаційну основу документів. При цьому опитані слідчі «наріжним каменем» вважають досвід, який має особа – носій спеціальних знань.

З урахуванням вище викладеного, на нашу думку, спеціальними знаннями є професійно набуті особою знання в різних сферах життєдіяльності. Відносно кримінального процесуального аспекту – це наукові, технічні та інші спеціальні знання, які є підставою (стосовно спеціалістів) або однією з підстав (стосовно експертів) для залучення осіб, які ними володіють, до надання консультацій чи висновків, під час розслідування кримінального правопорушення. Існує кілька критеріїв, виходячи з яких, можна класифікувати спеціальні знання, що застосовуються в кримінальному процесі.

1. В цілому, виходячи з норм вітчизняного кримінального процесуального законодавства, можна виділити дві форми використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют з урахуванням того, при яких процесуальних діях особа – носій спеціальних знань, може стати джерелом доказової інформації. До першої форми можна віднести слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії за участю спеціаліста. Друга форма – проведення експертизи експертом.

Участь спеціаліста у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях включає в себе:

– «методичну і практичну допомогу слідчому у визначенні меж слідчої

(розшукової) дії;

- виявлення, вилучення та фіксацію слідів злочину (як матеріальних, так і ідеальних);

- пояснення учасникам слідчої (розшукової) дії питань, пов'язаних зі спеціальними знаннями, що застосовуються спеціалістом, чи підлягають застосуванню;

- попередню діагностику виявлених слідів злочину;

- технічну допомогу слідчому в підготовці слідчої (розшукової) дії, а також фіксацію її ходу і результатів (у тому числі спеціаліст при складанні протоколу може підказати слідчому правильні найменування тих чи інших об'єктів);

- допомогу слідчому в оцінці отриманих даних та консультування щодо їх оптимального використання з позицій спеціальних знань, що підлягають застосуванню.

Допомога спеціаліста може знадобитися слідчому при оцінці:

- зв'язку доказів із розслідуваною подією;

- наявності у вилучених речових доказів діагностичних та ідентифікаційних ознак, необхідних для подальшого використання в процесі доказування;

- відповідності об'єктів спеціальним вимогам достовірності походження;

- достатності отриманих доказів для підтвердження або виключення слідчої версії;

- причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.» [27, с. 58]

На відміну від допомоги спеціаліста, допомога експерта передбачає проведення дослідження – глибокого (а не поверхнево-діагностичного, як у випадку зі спеціалістом) вивчення будь-якого матеріального об'єкта чи обставини на основі експертних методик та вирішення на їх основі неочевидних питань, які підлягають встановленню і доказуванню в рамках кримінального провадження. Без експертного дослідження знайдену при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом,

в умовах використання віртуальних валют в цифровому обладнанні інформацію може виявитися неможливо вилучити способом, який би гарантував її автентичність, незмінність та збереження. Ми згодні з тим, що потреба в проведенні судової експертизи виникає, коли:

- «вирішення спірного питання потребує застосування спеціальних знань;
- для відповіді на поставлене питання потрібне проведення дослідження, в тому числі із застосуванням лабораторного обладнання, розроблених експертних методик, проведенням складних обчислень, значними часовими витратами;
- в результаті застосування спеціального знання виникає нова інформація про вчинений злочин, генерована експертом на основі дослідження його слідів;
- доказове значення має не лише висновок обізнаної особи, а й результати проведеного дослідження на основі спеціальних знань» [104, с. 119];
- властивості, явища, зв'язки, що існують як всередині доказу, так і між даним доказом та іншими фактичними даними, не можуть бути встановлені шляхом простого розгляду доказу, ознайомлення з ним.

2. Крім того, спеціальні знання, які застосовуються при розслідування досліджуваного виду легалізації (відмивання) доходів за формою застосування можна поділити на процесуальні та непроцесуальні.

До процесуальних відносяться ті, підстави і порядок використання яких встановлений у КПК України. Непроцесуальна діяльність – це самостійні форми дій, які не передбачені КПК України через їх незначущість для процесу розслідування. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 71 КПК України згідно якої, «під час досудового розслідування слідчий, в разі потреби, може отримувати консультації та висновки з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок від осіб, які володіють відповідними спеціальними знаннями та навичками» [91] непроцесуальна діяльність осіб, які володіють відповідними спеціальними знаннями та навичками, може бути зведена до консультування.

Консультування полягає у наданні особою, яка володіє відповідними спеціальними знаннями, порад слідчому щодо вибору оптимальної лінії поведінки в ситуації, що склалася (наприклад, тактики проведення процесуальних (розшукових) дій з метою отримання доказової інформації), а також наданні відомостей про явища, властивості предметів і т.п., що цікавлять слідчого, стосовно тієї сфери діяльності, у якій особа володіє відповідними спеціальними знаннями. В результаті такого використання спеціальних знань слідчий отримує лише орієнтуючу інформацію.

Сфера реалізації спеціальних знань не обмежується якоюсь однією стадією кримінального процесу: «вони використовуються в різних формах протягом усього процесу з метою реалізації як завдань, що стоять перед кожною його стадією, так і судочинства в цілому, а також вони можуть застосовуватися на всіх етапах процесу доказування – при збиранні, перевірці та оцінці доказів» [104, с. 101]. Ми погоджуємось з тим, що «залучення носії спеціальних знань є гарантією дотримання прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві; гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні; вихідними положеннями для тлумачення окремих кримінально-правових засад» [14, с. 106]. У якості непроцесуальних спеціальні знання застосовуються, здебільшого, при проведенні попередніх консультацій – консультацій, отриманих слідчим до проведення слідчих (розшукових) дій. На цих консультаціях слідчий отримує загальну інформацію щодо інформаційних технологій і технічних засобів, які можуть бути використані при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом. На даному етапі допомога спеціаліста є неоціненною для подальшого планування розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, в частині узгодження коректності питань для проведення допиту, при призначенні судової експертизи тощо, або ж з метою правильної побудови слідчих версій, моделювання способу вчинення легалізації (відмивання) доходів.

У матеріалах кримінального провадження факт проведення попередніх консультацій не фіксується. Якщо факти, отримані в результаті консультації, можуть мати доказове значення, їх необхідно «офіціалізувати», з метою набуття ними процесуального статусу доказів. Після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 17.06.2020 р. № 720-IX [89] права спеціаліста були розширені, він отримав право викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання. Як свідчать матеріали судової практики висновок спеціаліста може бути залучений до кримінального провадження у вигляді доказу.

Знання, якими володіє спеціаліст, можуть бути корисними слідчому при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют не лише під час підготовки до слідчих (розшукових) дій, але й при їх проведенні.

Перед початком слідчої (розшукової) дії слідчий повинен засвідчити особу спеціаліста, роз'яснити права та обов'язки, попередити про відповідальність, у тому числі за розголошення відомостей, які безпосередньо стосуються змісту кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків, а також поставити перед ним конкретні завдання, які входять до сфери його компетенції. Зауважимо, що в КПК України не закріплена вимога підтвердження спеціалістом своєї кваліфікації, наявності спеціальних знань і навичок, що є недоліком вітчизняного кримінального процесуального законодавства. Ураховуючи відсутність зазначених нормативних положень, можемо констатувати, що актуалізувалось питання про спосіб установлення компетенції спеціаліста. На нашу думку, є слушною пропозиція Н.О. Кіреєва. Автор вважає, що «кваліфікацію спеціаліста

доцільно підтверджувати не тільки документами, що свідчать про наявність вищої освіти з конкретної спеціальності, а й результатами іспитів, на підставі яких особу може бути внесено до відповідного реєстру та які підтверджують відповідний рівень знань особи. Серйозним недоліком є відсутність системи перевірки кваліфікації спеціаліста, що потребує з боку Міністерства юстиції України розроблення програми проведення кваліфікаційних іспитів. Варто наголосити, що цей обсяг питань не може бути вирішений у профільному кодексі, тому з метою вдосконалення правової регламентації статусу спеціаліста необхідно сформулювати відповідний спеціальний закон, який би містив загальні положення про участь спеціаліста в кримінальному процесі, його права та обов'язки, вимоги до письмового висновку спеціаліста, вимоги до кваліфікації й безпосередньо процедуру перевірки знань спеціаліста та внесення до відповідного державного реєстру.» [38, с. 84]

Беручи участь у слідчих (розшукових) діях спеціаліст, згідно ч. 4 ст. 71 КПК України, може користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням. Зазначений інструментарій в аспекті розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют повинен бути спрямований, в першу чергу, на надання допомоги слідству у виявленні, фіксації та вилученні віртуальних слідів злочину. На нашу думку, спеціаліст з інформаційних технологій у таких провадженнях повинен обов'язково брати участь при проведенні обшуку та огляду.

З огляду на різноманітність систем, які здійснюють автоматизовану обробку даних, та технічного інструментарію, який дозволяє з ними взаємодіяти, кваліфіковано провести слідчу (розшукову) дію нині стає можливим лише за обов'язкової участі висококваліфікованого спеціаліста, який має не тільки спеціальні знання, а й досвід поводження з такими системами (причому на досить високому рівні), який включає в себе глибокі практичні знання. Так, спеціаліст з інформаційних технологій при проведенні обшуку повинен надавати слідчому різносторонню допомогу, яка полягає: по-перше, в

наданні консультацій щодо виявлення і розташування комп'ютера та супутніх апаратних засобів; описі програмного забезпечення, пов'язаного з віртуальними валютами; пошуку інформації в комп'ютері та інформаційних системах; по-друге, в наданні допомоги слідчому при визначенні правильної взаємодії з цифровим обладнанням та електронними даними – об'єктами вивчення на основі спеціальних знань. Слідчий, як правило, володіє такими знаннями стосовно слідів злочину, які найбільш часто зустрічаються. Однак, у випадках вчинення злочину з легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, слідчий такими знаннями не володіє, віртуальні валюти будуть для нього специфічною сферою діяльності. Дана обставина спонукає слідчого вдатися до допомоги спеціаліста з метою недопущення знищення або зміни слідів злочину.

Вилучення інформації на комп'ютерних носіях має здійснюватися із залученням відповідного спеціаліста. За можливості «доцільно вилучати системні блоки комп'ютерів із наявними в них жорсткими дисками й іншими носіями інформації, а у випадку неможливості доцільно вилучити жорсткий диск чи інший накопичувач інформації, здійснивши відповідний огляд системного блоку з метою пошуку в ньому зовнішніх жорстких дисків, флеш-накопичувачів, оптичних компакт-дисків чи інших носіїв комп'ютерної інформації» [48, с. 510]. Спеціаліст з інформаційних технологій може надати допомогу не тільки при вилученні комп'ютерних об'єктів (наприклад, майнінгових ферм) і електронних даних, а також при їх транспортуванні та зберіганні. Допомога спеціаліста при проведенні зазначених дій є додатковою гарантією належного поводження з електронними доказами або об'єктами – носіями таких доказів з метою забезпечення їх допустимості в кримінальному процесі.

Наступне дослідження вказаного обладнання при розслідуванні досліджуваного виду легалізації (відмиванні) доходів, відбувається під час експертизи, що є однією з основних форм використання спеціальних знань при

розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

«Судова експертиза ґрунтується на конкретних знаннях наукових та практичних досліджень, що проводяться в ході конкретного провадження, з метою встановлення неочевидних фактичних даних, що мають значення для справи, та їх фіксації у встановленому законом порядку» [136, с. 121]. Докази, пов'язані з віртуальними валютами, що містяться в об'єктах, направлених на експертне дослідження, найчастіше зберігаються таким чином, що виявити й зафіксувати їх можуть тільки експерти, при цьому сам процес вилучення та фіксації вимагає використання спеціальних апаратних і програмних інструментів в сукупності з існуючими в експертних установах методиками дослідження. Підкреслимо, що зазначені інструменти й методики дослідження підходять також для вивчення й аналізу необроблених, несортованих масивів даних, знайдених у комп'ютерних системах, взаємозв'язок між якими може «розгледіти» лише профільний експерт.

Підстави і порядок призначення судових експертиз визначаються відповідними статтями КПК України, Законом України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-XII [86] іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5) [31]. У цих нормативних актах регламентується широке коло питань стосовно порядку призначення та проведення експертизи, встановлюється правовий статус осіб, які беруть участь у проведенні судової експертизи, визначається зміст процесуальних документів, які при цьому складаються і т.п.

Необхідність проведення експертиз, пов'язаних із дослідженням вилучених електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку тощо, а також таких традиційних криміналістичних об'єктів, як документи, які, проте, виконані за допомогою засобів комп'ютерної

техніки, є більш ніж актуальним під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. На сьогодні дослідження технічних властивостей цифрового обладнання та програмного забезпечення з метою отримання фактичних даних, що відносяться до обставин вчинення легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют здійснюється в межах комп'ютерно-технічної експертизи. Відповідно до своїх задач та об'єктів (системні блоки комп'ютерів та їх комплектуючі, сервери, ноутбуки, жорсткі диски, флеш-накопичувачі, модеми, маршрутизатори, комп'ютерні програми, бази даних тощо), які на сьогодні надаються на дослідження в рамках комп'ютерно-технічної експертизи, можна виділити наступні види комп'ютерно-технічної експертизи:

1) апаратно-комп'ютерна експертиза, в рамках якої вирішуються наступні основні завдання:

- встановлення виду (типу, марки), властивостей апаратного засобу, а також його технічних і функціональних характеристик;
- встановлення фактичного стану і справності апаратного засобу;

2) програмно-комп'ютерна експертиза, в рамках якої вирішуються наступні основні завдання:

- виявлення і дослідження функціональних властивостей, а також налаштувань програмного забезпечення, часу його інсталяції;
- виявлення ознак діяльності програмного забезпечення;

3) інформаційно-комп'ютерна експертиза, в рамках якої вирішуються наступні основні завдання:

- виявлення потрібної інформації, встановлення її властивостей та виду відображення в комп'ютерній системі, на цифрових накопичувачах;
- відновлення видаленої та зашифрованої інформації на різного виду носіях;
- виявлення слідів активності в мережі Інтернет, змісту електронного листування, історії обміну повідомленнями у програмах для спілкування та ін.

При призначенні комп'ютерно-технічної експертизи необхідна максимальна деталізація питань, що виносяться на вирішення експертів. Зокрема, «типовими питаннями, які вирішуються судовою комп'ютерно-технічною експертизою під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є:

- чи міститься на наданих на дослідження об'єктах серед наявних та видалених файлів інформація щодо ключових слів: «****», «***», «**»? Якщо так, то які атрибути (дата та час створення, редагування, друку, видалення тощо) файлів, що містять зазначену інформацію?;

- чи містяться на наданих на дослідження об'єктах наявні та видалені файли документів формату «wallet», «ovf», «vmdk», «vmx» та ін.?

- чи містяться на наданих на дослідження об'єктах файли листів електронної пошти? В разі наявності слід скопіювати зазначену інформацію на окремий носій;

- до яких веб-адрес мережі Інтернет та коли здійснювався доступ з наданих на дослідження об'єктів?;

- чи встановлені на наданих на дослідження об'єктах програми, які надають можливість використання віртуальних валют? Якщо так, то яку персональну інформацію вони містять?;

- чи містяться на наданих на дослідження об'єктах облікові дані (логіни та паролі) для доступу до Інтернет-ресурсів, установлених програмних продуктів?;

- чи міститься на наданих на дослідження об'єктах певне (зазначити назву або функціональне призначення, а також вид – встановлене чи не встановлене) програмне забезпечення?;

- чи можливе виконання певних дій (зазначити, яких саме) за допомогою даного програмного продукту?;

- чи можливе вирішення певного завдання (вказати, якого саме) за допомогою даного програмного продукту?;

– чи можливо на наданих на дослідження об'єктах здійснювати діяльність зі створення нових структур (блоків в blockchain) з метою забезпечення функціонування криптовалютних платформ?;

– чи містяться в пам'яті наданих на дослідження мобільних телефонів інформація щодо списку контактів, журналу дзвінків, текстових та мультимедійних повідомлень, веб-історії, повідомлень в мережі Інтернет, а також текстових, графічних, відео файлів користувача?» [22] При наявності зазначеної інформації її необхідно скопіювати на окремий носій інформації.

На сьогодні коло питань, які виносяться на вирішення комп'ютерно-технічної експертизи, постійно розширюється, що пов'язано з безперервним розвитком інформаційних технологій, збільшенням кількості об'єктів експертизи та напрацюванням слідчими органами відповідного досвіду під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Раніше ми вже відзначали, що слідчому при призначенні комп'ютерно-технічної експертизи бажано користуватися консультаціями спеціаліста. Спеціалісти потрібні для того, щоб: по-перше, встановити і правильно опрацювати докази чи об'єкти – носії доказів, які можуть мати відношення до розслідування; по-друге, спеціаліст при наданні консультації може запропонувати або уточнити питання, які вирішуються експертизою, а також вказати, які саме об'єкти, отримані раніше при проведених слідчих (розшукових) дій, необхідно надати в розпорядження експерта; по-третє, залучення спеціаліста може знадобитися для опису технічних питань, що мають відношення до централізованих і децентралізованих віртуальних валют. Також спеціаліст може залучатися для консультацій по вже проведених експертизах. Слід погодитися з О.М. Зініним [27, с. 118], що взаємодія слідчого зі спеціалістом при підготовці до призначення експертизи особливо ефективна у випадках:

– необхідності призначення повторного, додаткового, комплексного дослідження об'єктів;

- при появі об’єктів, які раніше не зустрічалися в слідчій практиці (поряд з ідентифікаційною необхідно сформулювати діагностичну задачу, визначити, які матеріали можуть знадобитися експертові, якою спеціальністю повинен володіти експерт);

- при недостатній розробленості експертних методик (спеціаліст підкаже, які питання можуть бути вирішені за допомогою методик і яке доказове значення результатів дослідження);

- при призначенні досліджень за новими видами експертиз.

Варто зазначити, що рекомендації стосовно проведення консультації зі спеціалістом при призначенні експертизи (залучення експерта) містить більшість довідників для слідчих. Дані про некоректне і помилкове формулювання питань, винесених на експертне дослідження, наведені практично у всіх методичних посібниках. Проте, результати проведеного нами опитування слідчих Слідчого управління фінансових розслідувань ГУ ДПС України у м. Києві свідчать про неналагодженість комплексної взаємодії між слідчими та спеціалістами з даного питання. Так, лише чверть опитаних нами слідчих вважають за можливе звернутися до спеціаліста за допомогою при винесенні питань на судову експертизу, і лише одиниці залучають у якості спеціалістів діючих експертів при призначенні експертизи з метою формулювання питань для експертного дослідження.

На практиці трапляються випадки, коли експерти, що мають право викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України) змінюють питання, поставлені у рішенні про проведення експертизи через їх некоректність та неточність формулювання. Проте позицію окремих слідчих, що вважають такий механізм заміною проведенню консультації із відповідним спеціалістом перед призначенням експертизи, вважаємо помилковою, оскільки завданням експерта не може бути оптимізація доказування за допомогою коригування/зміни предмета експертного дослідження.

«Підсумок дослідження експерта формулюється у вигляді висновку, який на підставі ч. 2 ст. 84 КПК України досить часто є основним доказом при розслідуванні злочинів, пов'язаних з віртуальними валютами. Висновком експерта є докладний опис проведених експертом досліджень та зроблених за їх результатами висновків, обґрунтованих відповідей на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Відмінність висновків експерта від висновків спеціаліста полягає в тому, що спеціаліст допомагає виявити, зафіксувати факти та вилучити об'єкти, які в переважній більшості випадків є доступними для сприйняття і з'ясування саме в ході слідчої (розшукової) дії. Експерт при проведенні експертизи надає вилученим предметам та отриманій з них інформації доказового значення, спрощуючи при цьому слідчому саму процедуру юридичної оцінки зібраних у кримінальному провадженні матеріалів. За таких умов основними завданнями слідчого є лише пошук, фіксація, вилучення за допомогою спеціаліста та надання експерту необхідних матеріальних об'єктів – носіїв інформації, для проведення експертизи. На нашу думку, слід акцентувати увагу на тому, що будь-який експерт є спеціалістом, виходячи з цього, слідчий може залучати для проведення слідчих (розшукових) дій осіб, які можуть надавати йому допомогу в якості спеціаліста при зборі матеріальних об'єктів – носіїв інформації, а надалі виступати у якості експертів – проводячи експертизу. КПК України надає право експерту бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження (п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України). Проте експерт набуває право бути присутнім під час проведення процесуальних дій тільки після доручення йому провадження експертизи, тобто після початку експертного дослідження. При розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют ситуація при якій експертне дослідження буде призначено до початку проведення обшуку або огляду є малоімовірною, тому експерт при їх проведенні може бути залучений в якості спеціаліста.

Необхідність участі експерта в процесуальних діях обумовлена двома групами причин: пізнавальними (гносеологічними) і процесуальними. Гносеологічної причиною є недоброякісність матеріалів (вихідних даних і об'єктів), що надійшли на експертизу. Це зумовлює неможливість або проведення експертизи в цілому (визначається експертом на попередній або аналітичній стадіях дослідження) або об'єктивної, обґрунтованої, достовірної оцінки отриманих у ході дослідження результатів (встановлюється на стадії оцінки дослідження). Процесуальною причиною, яка не дозволяє усунути недоліки представлених матеріалів, є заборона експерту на самостійне збирання доказів (ч. 4 ст. 69 КПК України). У силу цієї заборони експерт не має права самостійно збирати матеріали для дослідження. Однак «законодавець наділив експерта правом бути присутнім у процесуальних діях із метою усунення інформаційної невизначеності. Унаслідок зазначених причин експерт, який проводить доручене йому дослідження, змушений звернутися з клопотанням до особи (органу), що призначив експертизу (залучив експерта) про проведення процесуальної дії з його присутності. Клопотання має бути мотивованим, тобто в ньому обов'язково наводиться обґрунтування необхідності проведення процесуальної дії та цілі (завдання), які слід досягти під час її реалізації» [114, с. 90]. Відмінності між спеціалістом та експертом, що беруть участь у процесуальних діях, полягають у цілях, які ними переслідуються. Спеціаліст допомагає слідчому правильно поставити завдання і найбільш ефективним способом вирішити їх, а дії експерта спрямовані на досягнення позитивного результату в уже призначеному експертному дослідженні. У зв'язку з цим особливо слід відзначити нагальну необхідність залучення спеціалістів за місцем проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, тобто в установах, офісах різних організацій, у квартирах і приміщеннях тощо. На сьогодні така практика ще малопоширена, але заслуговує на увагу, оскільки наявна нині тенденція мінімального залучення спеціалістів у рамках розслідування легалізації (відмивання) доходів,

отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют йде в розріз із теоретично вибудованими рекомендаціями щодо оптимального розкриття таких злочинів, безпосередньо пов'язаних з використанням нових інформаційних технологій. Такий стан слідчої практики пояснюється низкою причин: недосвідченість і низька кваліфікація слідчих кадрів, що виражається в необізнаності слідчих про технічні можливості реалізації свого права на запрошення спеціаліста; труднощі в пошуку й виклику відповідного спеціаліста для участі в слідчій (розшуковій) дії; небажання слідчого звертатися за допомогою до спеціаліста – носія спеціального знання.» [56, с. 188-189]

Таким чином, труднощі залучення спеціаліста до розслідування легалізації (відмивання) злочинних доходів в умовах використання віртуальних валют, пов'язані із низкою суб'єктивних та об'єктивних факторів. Зокрема, об'єктивно новизна технологій, пов'язаних з віртуальними валютами, зумовлює досі нестачу відповідних професіоналів для залучення до участі в обшуку, огляду тощо. До того ж територіальне їх знаходження переважно в столиці, а нині і закордоном через повноцінну військову агресію росії, ставить перед слідчим завдання завчасно вживати заходів до такого залучення.

«З метою оптимізації використання спеціальних знань у кримінальному процесі доцільно під час навчання слідчих (як основного, так і при підвищенні кваліфікації) виділяти більше годин на висвітлення питань, що стосуються сучасних напрямків і можливостей експертних установ, процедурних аспектів запрошення спеціалістів та експертів для надання допомоги в розслідуванні, використанні спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених з використанням сучасних досягнень науки і техніки і т.д.

Нині мережею науково-дослідних установ судових експертиз, яка підпорядковується Міністерству юстиції України, вже накопичений передовий досвід у сфері застосування спеціальних знань. У даних установах працюють експерти, які проводять комп'ютерно-технічні експертизи за наступними напрямками: встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;

виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; установлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам щодо їх розробки та ін. З огляду на наявний стан, а також беручи до уваги економічний фактор, можна рекомендувати організацію практичних курсів з навчання співробітників слідства спеціальним знанням у сфері апаратної і програмної частин комп'ютерної техніки, яка сприяє легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют на базі наявних територіальних відділень науково-дослідних установ судових експертиз. Застосування слідчими отриманих спеціальних знань у процесі всього розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют в цілому, а також при провадженні основних слідчих (розшукових) дій – зокрема, дозволить забезпечити отримання процесуально-коректних доказів та уникнути при цьому істотних помилок.» [56, с. 189]

Висновки до розділу 2

Незважаючи на виділення двох типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, на практиці їх прояв дуже різноманітний, у зв'язку з чим у кожному конкретному випадку необхідне проведення відповідних процесуальних і слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання необхідної доказової бази. Ефективність розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют у порівнянні з «класичною» легалізацією (відмиванням) доходів найближчим часом буде залежати, здебільшого, від особистості слідчого, його професійних якостей (особливо ініціативності, рішучості й наполегливості).

Встановлено, що ефективність обшуку у провадженнях, які належать до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют може бути досягнута завдяки: узгодженому

проведенню оперативно-тактичної комбінації з метою подальшого забезпечення чинника раптовості для обшуку; аналізу інформації про особу обшукуваного, місце проведення обшуку; застосуванню тактико-психологічних прийомів при проведенні обшуку; застосуванню сучасних засобів фіксації ходу обшуку, залученню до обшуку технічних спеціалістів, які мають профільні знання, що стосуються інформаційних технологій (включаючи blockchain та віртуальні (цифрові) валюти).

Встановлено, що спеціальними знаннями є професійно набуті особою знання в різних сферах життєдіяльності. Відносно кримінального процесуального аспекту – це наукові, технічні та інші спеціальні знання, які є підставою (стосовно спеціалістів) або однією з підстав (стосовно експертів) для залучення осіб, які ними володіють, до надання консультацій чи висновків, під час розслідування кримінального правопорушення. Проведено класифікацію спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют: а) за формою використання (за участю спеціаліста; за участю експерта (проведення експертиз (експертних досліджень))); б) за формою застосування (процесуальні; непроцесуальні).

РОЗДІЛ 3

НАПЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ВАЛЮТ

3.1 Міжнародний досвід розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют

Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, становить проблему для слідчих підрозділів тих країн, які ведуть боротьбу з цим суспільно-небезпечним явищем. Віртуальні валюти – це новий клас активів, який ґрунтуючись на принципах емісії та обігу відмінних від «класичних» валют набуває все більшої популярності і поширюється швидкими темпами, що не може не турбувати владу. Нормативно-правове середовище регулювання віртуальних валют все ще нестабільне, перебуває в динаміці і постійному русі, а це ніяк не сприяє розробці інструментів розслідування для вирішення проблем, що виникають при використанні віртуальних валют злочинними елементами. Відстеження платежів, пов'язаних з конвертацією віртуальних валют, а також можливість визначення кінцевого джерела і мети використання таких коштів, у кращому випадку, викликають у правоохоронців складнощі. З огляду на те, що будь-яке вдало проведене розслідування злочинів, вчинених із застосуванням віртуальних валют стає гучним інфо-приводом та підноситься правоохоронцями з різних країн як істотне їх досягнення, можна з легкістю визначити їх мізерну кількість. Таким чином, загальна кількість розслідуваних злочинів та вилучених у ході розслідувань злочинних доходів, в тому числі й віртуальної валюти, свідчать про малодосвідченість правоохоронних органів або відсутність підготовки чи можливостей, необхідних для їх виявлення.

З огляду на той факт, що вітчизняна система протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, і донині перебуває у стані становлення, значний інтерес як для практиків, так і для теоретиків, становить зарубіжний досвід організації розслідувань даного виду злочинів. Обсяг дисертаційного дослідження не дозволяє розглянути усі країни, які нас цікавлять, тому ми обмежимо свою наукову роботу аналізом питань, що стосуються розслідувань легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, які проводяться Сполученими Штатами Америки. Варто зазначити, що досвід США є передовим, і на його основі організовують свою діяльність правоохоронці більшості європейських країн, в тому числі й України, до якої на систематичній основі з метою передачі досвіду запрошуються американські фахівці. Відзначимо, що Інтерпол і Європол, спільно з компаніями, які займаються криміналістичною експертизою blockchain, на основі американського досвіду вже створили ряд комплексних програм з навчання правоохоронців із різних країн в напрямку їх підготовки для розслідування злочинів, пов'язаних з віртуальними валютами. Проте, більшість таких програм надають учасникам лише короткострокову ліцензію на відведений період навчання з метою вироблення у них необхідних для розслідування навичок. Кількість правоохоронців, які пройшли навчання за цими програмами, на сьогодні все ще відносно невелика.

Продовжуючи наше дослідження, варто акцентувати увагу на тому, що досвід США стосовно питання, яке нас цікавить, є унікальним. По-перше, США – перша країна, що вступила на шлях боротьби з «класичною» легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом. І слід особливо підкреслити, що деякий час ця держава, відчувши на собі значний вплив негативних наслідків легалізації злочинних доходів (в основному, від незаконного обігу наркотичних засобів), активно протистояла цій глобальній загрозі. По-друге, Сполучені Штати Америки стала однією з перших країн, які розглянули можливості використання віртуальних валют у механізмі легалізації

(відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, та почали готувати правову базу для розслідування злочинів, пов'язаних з віртуальними валютами. Так, у березні 2013 року Державне агентство США з протидії фінансовим злочинам (Financial Crimes Enforcement Network, FinCEN) видало Інструкцію з регулювання віртуальної валюти [119]. В інструкції зазначається, що суб'єкти (адміністратори та обмінні пункти (обмінники)) конвертованої віртуальної валюти є фізичними та юридичними особами – обмінниками грошей відповідно до існуючих правил. Отже, ці організації повинні реєструватися в FinCEN, вести облік та повідомляти про проведенні їх клієнтами підозрілі транзакції. У Додатковій інструкції 2014 року [120] давалося роз'яснення, що організація, яка майнить Bitcoin та використовує їх для своїх власних цілей, не здійснює підприємницької діяльності з надання фінансових послуг відповідно до Bank Secrecy Act (BSA) і не має зобов'язань перед FinCEN (як і звичайні користувачі, які отримують віртуальну валюту та використовують її для купівлі товарів чи послуг). BSA – це основний федеральний закон США, який накладає зобов'язання боротьби з відмиванням грошей на установи фінансового сектора.

Державне агентство США з протидії фінансовим злочинам видає і забезпечує дотримання правил з протидії відмиванню грошей (Anti-Money Laundering, AML), оприлюднених у відповідності до вимог BSA, як правило, спільно з іншими федеральними органами, наділеними повноваженнями прямого нагляду над різними фінансовими та іншими комерційними установами. BSA та його підзаконні акти (Правила BSA) вимагають, щоб окремі фінансові установи, діяльність яких не регулюється на федеральному рівні, реєструвалися у FinCEN, підтримували програму AML, засновану на оцінці ризику, а також збирали, зберігали й передавали інформацію FinCEN. Для цього FinCEN, починаючи з 2011 року, за допомогою нормотворчості приступило до розширення визначення послуг з переказу грошей, з метою охоплення ними віртуальних валют і закладення основи для регулювання суб'єктів, залучених у бізнес з віртуальними валютами відповідно до BSA. Інструкція 2013 року [119] містила ключові визначення та аналітичні принципи,

які FinCEN брало на озброєння з метою оцінки операцій з віртуальною валютою згідно BSA. Інструкцією обмежуються дії, пов'язані з конвертованими віртуальними валютами (CVC), які визначаються як віртуальна валюта, що «має або еквівалентну вартість у реальній валюті, або діє як заміник реальної валюти». Інструкція не містить ніяких вказівок на те, чи повинні CVC конвертуватися в реальну валюту або будь-яку іншу форму вартості; в ній також не розглядається питання про те, чи повинна конвертованість дозволятися самою системою віртуальних валют, і чи достатньо простого ринку для торгівлі або обміну. FinCEN згодом випустило кілька тлумачень і уточнень щодо застосування положень Інструкції 2013 року на практиці. Однією з останніх стала травнева Інструкція 2019 року «Про застосування правил FinCEN до певних бізнес-моделей з використанням конвертованих віртуальних валют» [121]. Незважаючи на те, що Інструкція 2019 року не висуває ніяких нових нормативних вимог, вона, по суті, за допомогою аналізованих прикладів встановлює нові правила для деяких учасників CVC.

Список федеральних органів, які займаються наповненням правової бази стосовно регулювання віртуальних валют, не обмежується тільки вищезазначеними органами. Так, Комісія з цінних паперів і бірж США (The United States Securities and Exchange Commission, SEC) у своєму Попередженні для інвесторів (липень 2013 року) заявила, що будь-які вкладення в цінні папери у Сполучених Штатах Америки залишаються під юрисдикцією SEC незалежно від того, зроблені інвестиції в доларах США чи у віртуальній валюті [141]. Окружний суд Східного округу Техасу дійшов аналогічного висновку місяцем пізніше у справі «SEC v. Trendon T. Shavers and Bitcoin Savings and Trust» [143]. У зазначеній справі суд ухвалив, що інвестиції, придбані за біткоїни, відповідають визначенню інвестиційного контракту і, таким чином, є цінними паперами, внаслідок чого на операції з ними поширюються норми Закону про цінні папери (The Securities Act of 1933) та Закону про біржі (The Securities Exchange Act of 1934). У березні 2014 року Служба внутрішніх доходів США (Internal Revenue Service, IRS) видала Інструкцію, в якій

зазначається, що «віртуальна валюта буде розглядатися як власність для цілей федерального оподаткування» [133]. Загальні принципи оподаткування, що застосовуються до операцій з нерухомістю, будуть застосовуватися і до операцій з віртуальною валютою. Як наслідок, користувачі біткоїнів, майнери та постачальники послуг повинні вести облік виплаченої заробітної плати, транзакцій, справедливої ринкової вартості, а також збитків чи прибутку від транзакцій.

1 січня 2021 року Конгрес США прийняв новий Закон про боротьбу з відмиванням грошей (Anti-Money Laundering Act of 2020, AMLA [118]) з метою оновлення та внесення поправок до загальної законодавчої бази про боротьбу з відмиванням грошей. AMLA став наймасштабнішим законом, спрямованим на боротьбу з відмиванням грошей з моменту прийняття Патріотичного акту (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001). Значна кількість нових положень, у тому числі тих, які стосуються створення федерального реєстру бенефіціарів власників, вимагають введення в дію нормативних актів, які будуть прийняті через кілька місяців або років. Інші положення, включаючи нові кримінальні злочини та нові повноваження державних органів стосовно іноземних банків з кореспондентськими рахунками у США, набувають чинності негайно. Підкреслимо, що AMLA розширив визначення «фінансової установи» відповідно до BSA, віднісши до нього організації, які оперують «чимось цінним, що замінює валюту», і надав міністру фінансів повноваження визначати грошові потоки, вартість, яка замінює валюту в якості «грошового інструменту», що підпадає під вимоги Програми США по боротьбі з відмиванням грошей, тим самим остаточно вирішивши питання про те, чи застосовуються вимоги BSA до певних видів діяльності, пов'язаної з віртуальними валютами.

У запобіганні та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют правоохоронні органи США дотримуються двох основних напрямків. Перший напрямок

юристи США називають класичним або традиційним, оскільки він заснований на зборі та використанні доказів про злочинний характер грошових коштів і майна, набутих у результаті вчинення різних кримінальних діянь. При цьому, необхідне також надання доказів щодо обізнаності підозрюваних осіб про злочинне походження доходів, хоча й не обов'язково, щоб вони знали про конкретний вид «основного правопорушення». До традиційної легалізації злочинних доходів, яка передбачає сувору кримінальну відповідальність, входять наступні «основні кримінальні методи:

- фінансові операції з використанням злочинних надходжень;
- міжнародне транспортування незаконної виручки;
- таємні операції;
- грошові операції з використанням майна, отриманого злочинним шляхом;
- сприяння та співучасть у вчиненні злочинів. При цьому маються на увазі злочини, які є найбільш стабільними та поширеними у США – наркобізнес, шахрайство з використанням телеграфу або пошти; злочинна змова з метою обману шляхом перешкоджання діяльності Служби внутрішніх доходів США;
- афери з цінними паперами; злочини, пов'язані з рекетом» [28, с. 162-163].

Другий напрямок становить менш складну діяльність правоохоронних органів. Даний метод запобігання та протидії легалізації злочинних доходів менш трудомісткий, ніж традиційне розслідування, і заснований на виявленні та фіксації порушень діючих вимог щодо звітності установ та організацій, яку вони повинні надавати у зв'язку з прийняттям AMLA. Обидва розглянутих напрямки запобігання та протидії легалізації злочинних доходів використовуються у США з урахуванням конкретної ситуації у справі та її судової перспективи. Непоодинокі випадки, коли справи стосовно відмивання «брудних» грошей, розслідувані різними федеральними органами за різними напрямками, в ході розслідування об'єднуються. В цьому випадку органи, які

«вели» ці справи, починають взаємодіяти між собою, оскільки з'ясовується, що вони розслідували один і той же злочин, але з різних сторін.

Успішне розслідування злочинів, пов'язаних з використанням віртуальної валюти, яке, в підсумку, полягає в конфіскації зазначених доходів, можливе лише при поєднанні методів розслідування, притаманних кіберзлочинам, та методів, не притаманних даній категорії справ, наприклад метод впровадження у злочинне середовище. У якості прикладу наведемо вдалу конфіскацію федеральною владою біткоїнів, отриманих вимагачами від Colonial Pipeline. Так, 8 травня 2021 року група хакерів DarkSide атакувала оператора нафтопроводу Colonial Pipeline. Робота нафтопроводу була припинена через кібератаки, що спричинило оголошення режиму регіональної надзвичайної ситуації, зростання цін на бензин і т.д. Для відновлення системи вимагачі отримали 90 млн. доларів США, з них 4,3 млн. були виплачені Colonial Pipeline в біткоїнах. Уже в червні цього ж року 63,7 із 75 біткоїнів були відстежені. Вони пройшли не менш, ніж через 23 електронних рахунки, що належать хакерському колективу DarkSide, перш ніж акумулювалися на одному гаманці. Після чого, згідно з судовими документами, в результаті оперативної роботи (швидше за все, співробітника, який діє під прикриттям в колективі DarkSide) федеральні агенти отримали доступ до закритих ключів від цього гаманця. Кошти були переведені на державний гаманець та повернені Colonial Pipeline. Як ми бачимо, результат успішної роботи містив у собі кілька невід'ємних складових:

- 1) прив'язка злочинців до окремого колективу / групи DarkSide;
- 2) простежування ланцюжка blockchain від Colonial Pipeline до гаманця одного з представників керівництва DarkSide;
- 3) отримання закритого ключа від гаманця одного з представників керівництва DarkSide.

Успіх операції багато в чому залежав від того, що DarkSide знехтувало своєю анонімністю, дозволивши ототожнити вчинений злочин із ними; це суттєво допомогло розслідуванню злочину. Після того, як біткоїни

акумулювалися на одному гаманці (результат аналізу ланцюжка blockchain), слідчі вже знали, що даний гаманець належить DarkSide. Решта роботи лягла на плечі співробітника під прикриттям. На жаль, із матеріалів судової справи не зрозуміло, яким чином він забезпечив доступ правоохоронців до закритого ключа від гаманця. На нашу думку, це був або злам комп'ютера, на якому зберігалися закриті ключі і паролі DarkSide, або визначення сервісу, де розташовувався онлайн-гаманець DarkSide та отримання до нього доступу через виписаний ордер.

Міністерство юстиції США та інші правоохоронні органи швидко усвідомили, що криптовалюти надають безліч можливостей для участі в легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, шахрайстві та іншій злочинній діяльності. В результаті за останні роки відбулося помітне зростання кількості кримінальних розслідувань та звинувачень у порівнянні з попередніми роками, пов'язаних з віртуальними валютами, стосовно широкого спектру злочинів. Так, «на конференції, присвяченій індустрії цифрових активів у червні 2018 року, Федеральне бюро розслідувань (Federal Bureau of Investigation, FBI) повідомило, що в його віданні знаходяться 130 справ, які позначені як «загроза», пов'язана з криптовалютами, а під час слухань у Комітеті Сенату з національної безпеки та урядових справ Конгресу США (United States Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs) в листопаді 2019 року директор FBI К. Рей засвідчив, що криптовалюта стала серйозною проблемою для FBI і, як очікується, її важливість буде тільки зростати.» [122] У розпал глобального спалаху коронавірусної інфекції 2019 року (COVID-19), FBI в квітні 2020 року випустило прес-реліз, попереджаючи, що криза COVID-19 може призвести до зростання кількості злочинів, пов'язаних з криптовалютами [129]. У жовтні 2020 року Міністерство юстиції США опублікувало документ «Криптовалюта: рамки правозастосування» (DOJ Framework), в якому зазначається, що для боротьби із загрозами, які несуть в собі віртуальні валюти, Сполучені Штати Америки будуть покладатися на розгалужену систему законів та регулюючих органів, включаючи: Державне

агентство США з протидії фінансовим злочинам (Financial Crimes Enforcement Network, FinCEN), Управління контролю за іноземними активами (Office of Foreign Assets Control, OFAC), Управління валютного контролю (Office of the Comptroller of the Currency, OCC), Службу внутрішніх доходів США (Internal Revenue Service, IRS) та ін. Зазначені органи використовуються для судового переслідування тих, хто зловживає криптовалютами. Як ми бачимо, в США немає єдиного органу, який би займався розслідуванням легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. По суті, боротьбу в цьому напрямі веде ряд федеральних органів, ефективність роботи яких багато в чому обумовлюється тісною взаємодією, спрямованою на досягнення спільної мети – переслідування неправомірного використання цифрових активів.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом – це унікальний за своїм змістом злочин. Його унікальність полягає в тому, що він є комплексом дій, значна кількість яких сама по собі не є злочинною, проте в сукупності такі дії складають кримінальне діяння, спрямоване на приховування злочинного характеру доходів. Згідно з американським законодавством, відмивання «брудних» грошей – це злочин, який може включати або відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або переказ грошових коштів з метою здійснення злочинної діяльності (Розділ 18 Зводу законів США (Code of Laws of the United States of America, USC)). Дана сфера незаконного використання віртуальних валют є об'єктом пильної уваги Міністерства юстиції США. Для переслідування суб'єктів, задіяних на ринку віртуальних валют, Міністерство юстиції використовує норми BSA, орієнтуючись на тих, хто навмисно полегшує своїм користувачам використання віртуальної валюти в незаконній діяльності: не здійснює комплексної перевірки клієнтів; не відстежує їх транзакції; не подає звітності, пов'язаної з можливою легалізацією (відмиванням) доходів, фінансуванням тероризму тощо.

У США, після нещодавніх законодавчих змін, всі суб'єкти, що надають платіжні продукти та послуги на основі віртуальної валюти, зобов'язані

складати спеціальні звіти про підозрілу діяльність (SAR), які є своєрідним сигналом про факти можливих кримінальних діянь. У якості відправників коштів такі суб'єкти повинні зареєструватися у FinCEN відповідно до Розділу 31 «Гроші та фінанси» Зводу законів США. Крім того, вони зобов'язані отримати державну ліцензію на надання послуг, пов'язаних з випуском, викупом та обміном централізованої віртуальної валюти. Суб'єкт, який не отримав ліцензії та не був зареєстрований у FinCEN, може бути притягнутий до відповідальності відповідно до Розділу 18 «Злочини і кримінальне провадження» Зводу законів США. Крім того, до транзакцій, пов'язаних з віртуальною валютою, застосовуються положення про відмивання грошей, які також містяться в Розділі 18 Зводу законів США. Міністерство юстиції США використовує дані норми для судового переслідування злочинців, які використовують віртуальну валюту при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом.

У США повноваженнями на здійснення кримінального переслідування наділені федеральний уряд і уряди штатів. Хоча штати мають широкі повноваження з проведення розслідувань та підтримування обвинувачення, їх компетенція обмежується географічними межами штату. Однак злочини, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют скоюються не лише на території окремого штату, але й виходять далеко за національні кордони США, у зв'язку з чим їх розслідування проводиться лише федеральними органами за сприянням місцевих представників влади. Крім того, розглянута категорія деліктів нерідко пов'язана з порушеннями податкового законодавства, наркобізнесом, фінансовими та іншими злочинами, що становлять федеральний інтерес. Розслідування розглянутих злочинів здійснюється федеральними правоохоронними органами, які входять до складу Міністерства юстиції. Найважливішим підрозділом даного Міністерства є FBI, співробітники якого, в основному, і розслідують справи, пов'язані з легалізацією (відмиванням)

доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

З огляду на зацікавленість американської влади у запобіганні використанню віртуальних валют у злочинній діяльності, немає нічого дивного в тому, що низка гучних федеральних звинувачень стосується звинувачень у відмиванні «брудних» грошей або звинувачень, пов'язаних з використанням криптовалюти та електронних грошей для приховання злочинних доходів. Так, у 2007 році федеральна прокуратура пред'явила звинувачення e-gold у відмиванні грошей та веденні неліцензійного бізнесу з переказу грошей. Юридично e-gold були розпискою про розміщення певної кількості золота на зберігання в компанії E-gold Ltd. Проте за своїм змістом e-gold були електронними грошима, емісію яких здійснювала приватна компанія. Все, що було потрібно для купівлі e-gold – це створення адреси електронної пошти та реєстрація на неї облікового запису. Дані обставини сприяли тому, що ідентифікаційна інформація, яка надається користувачами, часто була завідомо неправдивою, і, отже, транзакції були надзвичайно анонімними. E-gold Ltd. не здійснювала комплексної перевірки клієнтів. У результаті e-gold став улюбленим способом оплати для злочинців, які беруть участь у шахрайстві з кредитними картами, крадіжці особистих даних та продажу дитячої порнографії. За більш ніж 10 років роботи оборот E-gold Ltd. щодня становив понад 1,5 млн. дол. США. З 2008 року система перестала виконувати будь-які транзакції у зв'язку з арештом її засновників, які були звинувачені в злочинах, пов'язаних із незаконними операціями з грошовими коштами.

Закриття E-gold Ltd. сприяло «розквіту» діяльності компанії Liberty Reserve. Компанія надавала своїм користувачам онлайн-сервіс обміну Liberty Reserve для обробки платіжних операцій та зарахування або зняття коштів з їх рахунків. Як і у випадку з e-gold, користувачі сервісу Liberty Reserve залишалися анонімними. Для реєстрації потрібні були ім'я, адреса електронної пошти та дата народження, такі ж дані необхідні були для переказів. Верифікації особистості не проводилося, що зробило систему привабливою для

представників злочинного світу. Всередині системи Liberty Reserve використовувалися валюти Liberty Reserve Dollars та Liberty Reserve Euros, прив'язані до вартості долара США та євро, а також валюта, прив'язана до золота.

Liberty Reserve функціонувала з 2006 по 2013 роки. За цей період, за даними федеральної влади, через систему Liberty Reserve було відмито понад 6 млрд. дол. США «брудних» грошей. Спираючись на норми Патріотичного акту, влада США змогла притягти керівників Liberty Reserve до відповідальності та заблокувати її рахунки, навіть незважаючи на те, що компанія розташовувалася в Коста-Риці. Дана можливість обумовлювалася тим, що Liberty Reserve конвертував долари США в різні фіатні й нефіатні гроші за кордоном, а Патріотичний акт якраз і передбачав таку можливість, оскільки терористи можуть використовувати долари США для фінансування своєї діяльності. Влада США почала перевірку, згодом було проведено розслідування діяльності компанії. У 2013 році Liberty Reserve була закрита, а її керівник і частина співробітників арештовані та екстрадировані у США за звинуваченням у змові з метою відмивання грошей.

Мабуть, найгучніші звинувачення, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів з використанням криптовалюти, були пред'явлені в липні 2018 року 12 російським розвідникам, звинуваченим у зламі президентських виборів 2016 року, які, як стверджується, відмивали гроші «шляхом переказу криптовалюти через мережу транзакцій для купівлі комп'ютерних серверів, реєстрації доменів та здійснення інших платежів на підтримку своєї хакерської діяльності, намагаючись при цьому приховати свої особистості та свої зв'язки з росіянами» [124]. Аналогічним чином, мінімізуючи ризики національної безпеки США, створювані віртуальною валютою, в листопаді 2019 року Міністерство юстиції пред'явило звинувачення громадянину США у порушенні Закону про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (International Emergency Economic Powers Act, IEЕРА). Як стверджується, «В. Гріффіт надав Північній Кореї технічну інформацію, знаючи, що дана інформація може бути

використана для допомоги Північній Кореї у відмиванні грошей та ухиленні від санкцій. В. Гріффіт звинувачується в тому, що поставив під загрозу санкції, введені Конгресом і президентом з метою чинення максимального тиску на небезпечний режим Північної Кореї» [138]. В лютому 2020 року Міністерство юстиції висунуло громадянину США Л. Хармону звинувачення в тому, що він організував роботу криптовалютного міксер-сервісу Helix. Ми вже розглядали цей приклад в нашому дисертаційному дослідженні. Нагадаємо, що кримінальна справа проти Л. Хармона – це перший у світовій практиці випадок, коли влада зайнялася переслідуванням міксер-сервісу.

Федеральні органи США працюють в тісній взаємодії як між собою, так і зі своїми зарубіжними колегами, що на шляху запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют дає свої позитивні плоди. У зв'язку з тим, що найбільш повна система даних про всі фінансові злочини знаходиться у FinCEN, даний орган часто виступає інформаційним центром статистичної, розвідувальної, аналітичної та іншої інформації, яка сприяє пошуку, виявленню й розслідуванню будь-яких фінансових злочинів внутрішньодержавного та міжнародного характеру, в тому числі (а можливо, і в першу чергу) правопорушень, пов'язаних з відмиванням «брудних» доходів. FinCEN взаємодіє з усіма правоохоронними службами країни, а також, на підставі багатосторонніх та двосторонніх договорів, – з аналогічними службами інших країн та відповідними міжнародними організаціями (Інтерпол, Європол, FATF та інші), надаючи їм необхідні відомості. У свою чергу, до даної інформаційно-аналітичної системи потрапляє вся інформація про фінансові операції, валютні потоки, підозрілі факти, виявлені в багатьох країнах світу.

Планування й координація завжди мають важливе значення при розслідуванні багатоетапних злочинів та злочинів, які вчиняються на території декількох держав, але при проведенні розслідувань, які стосуються віртуальних валют, необхідність взаємодії актуалізується як ніколи. Так, у ході одного зі спільних розслідувань США, в особі Федерального бюро розслідування (FBI),

Державного агентства США з протидії фінансовим злочинам (FinCEN), Відділу кримінальних розслідувань Служби внутрішніх доходів США (Internal Revenue Service Criminal Investigation, IRS-CI) та Республіки Кореї в особі Корейської національної поліції (Korean National Police Agency, KNPA) було встановлено, що в 2018 році користувачі з Північної Кореї зламали систему обміну віртуальної валюти та викрали віртуальну валюту на суму близько 250 млн. дол. США. Потім кошти були відмиті за допомогою сотень автоматизованих транзакцій з криптовалютою, спрямованих на запобігання відстеженню коштів правоохоронними органами. Північнокорейські спільники обійшли систему контролю «знай свого клієнта» на декількох біржах віртуальних валют, надавши підроблені фотографії та фальсифіковані документи, що засвідчують особу. Частина відмитих коштів була використана для оплати інфраструктури, що використовується в північнокорейських хакерських кампаніях проти світової фінансової індустрії. В ході проведеного розслідування було отримано інформацію, яка свідчить про те, що в період з грудня 2017 року по квітень 2019 років два громадянина Китаю (Т. Ін'їнь і Л. Цзядун) відмили віртуальної валюти на суму понад 100 млн. дол. США, яка, в основному, була отримана в результаті зламів обміну віртуальної валюти. Відповідачі діяли як через незалежні, так і через пов'язані рахунки та надавали клієнтам послуги з переказу віртуальної валюти за певну плату. Обвинувачені вели бізнес у Сполучених Штатах Америки, але ніколи не реєструвалися в мережі FinCEN. У позові про конфіскацію майна згадуються 113 рахунків і адрес у віртуальній валюті, які Т. Ін'їнь, Л. Цзядун та інші невстановлені слідством особи використовували для відмивання коштів.

Вдале проведення розслідувань правоохоронними органами США обумовлювалося тим, що багато традиційних інструментів та методів, які застосовуються при розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, залишаються ефективними навіть коли ці злочини скоюються в умовах використання віртуальних валют. Наприклад, операції з віртуальною валютою через централізовані системи можна відслідковувати так

само, як і транзакції через звичайні сервіси онлайн-платежів. Що стосується децентралізованих систем віртуальної валюти, то їх «слабке місце» полягає в тому, що вони, зазвичай, пропонують загальні реєстри транзакцій, у яких реєструються всі транзакції, що проходять через мережу. Згідно з офіційними прес-релізами федеральних органів та судовими документами, федеральні органи перебувають у тісних партнерських відносинах з компаніями, які спеціалізуються на відстеженні криптовалюти на цифрових рахунках. Розвідувальні компанії TRM Labs, Elliptic, Chainalysis та ін., що відстежують платежі у криптовалюті та виявляють можливу злочинну діяльність, процвітають, оскільки правоохоронні органи, намагаючись побороти фінансову злочинність, популяризують їх послуги. Технологія таких розвідувальних компаній дозволяє відстежувати ланцюжки blockchain у пошуках шаблонів, що вказують на незаконну діяльність. Дана процедура технологічно схожа з тим, як Google і Microsoft визначають спам в електронній пошті, виявляючи, а потім блокуючи облікові записи відправників спаму. Так, співпраця FBI з TRM Labs безпосередньо вплинула на успіх розслідування, пов'язаного з Colonial Pipeline.

При розслідуванні злочинної діяльності, пов'язаної з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют найбільшою проблемою може бути прив'язка адрес (наприклад, біткоїн-адреси) до реальної людини. Слідчі можуть бути не в змозі ідентифікувати особу, яка стоїть за легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, незважаючи на те, що в публічній книзі транзакцій зазначено поштову адресу, на яку була відправлена віртуальна валюта. Кращий спосіб ідентифікувати злочинця – зв'язати адресу з інформацією, доступною поза журналом транзакцій. Обмінні пункти, зареєстровані в FinCEN, зобов'язані підтверджувати особистість своїх клієнтів. Крім того, деякі користувачі криптовалюти публікують свої адреси в мережі Інтернет разом з інформацією, яка може розкрити їх справжні особистості. Якщо злочинці були ідентифіковані традиційними методами розслідування в

результаті іншої злочинної діяльності, вони можуть добровільно розкрити свої адреси під час співпраці зі слідством.

Федеральні прокурори можуть конфіскувати віртуальні валюти відповідно до Розділу 18 Зводу законів США як доходи від злочинної діяльності або як майно, причетне до порушень, пов'язаних з відмиванням грошей. Згідно з чинним американським законодавством майно, пов'язане з відмиванням грошей, включає відмиті гроші, будь-які збори чи комісії, сплачені за відмивання грошей, а також будь-яке майно, яке сприяє операції з відмивання грошей. Процедура конфіскації віртуальної валюти вимагає від співробітників правоохоронних органів США отримання внаслідок проведення слідчих або розшукових дій, а також в будь-який інший законний спосіб доступу до електронних носіїв, на яких знаходиться гаманець (наприклад, на ноутбучі, флеш-накопичувачі або сервері). Варто враховувати те, що адреса також може бути записана у вигляді надрукованих «QR-кодів» або рядків букв та цифр, відомих як паперовий гаманець. У такому випадку правоохоронців зобов'язують негайно перевести виявлені кошти на гаманець, контрольований державою, а інформаційні пристрої, на яких знаходиться гаманець правопорушника, повинні бути відокремлені та зберігатися без підключення до Інтернету. В свою чергу, простого вилучення гаманця і його зберігання в якості доказу недостатньо, оскільки резервні гаманці можуть існувати в Інтернеті або в іншому місці. Якщо віртуальні валюти не будуть переміщені в гаманець, контрольований державою, вони можуть бути переміщені з використанням резервного гаманця; в цьому випадку вихідний конфіскований гаманець більше не матиме ніякої цінності. Якщо стороння компанія зберігає віртуальні валюти в електронному гаманці, слідчі повинні отримати ордер на арешт коштів на рахунку фінансової установи.

Через нестабільний характер віртуальної валюти і тривалий процес її конфіскації (з урахуванням розміщення валюти на різних гаманцях) прокуратура часто розглядає необхідність проведення, за можливості, проміжного продажу конфіскованих криптовалют. Такий підхід, в остаточному

підсумку, дозволяє почати реалізацію віртуальних валют до завершення всієї процедури конфіскації. У випадку конфіскації співробітниками правоохоронних органів значної кількості віртуальної валюти, прокуратура розділяє її на більш дрібні партії для проведення проміжного продажу або продажу після завершення процедури конфіскації. Місцеві відділення FBI за відповідним запитом можуть надавати допомогу як слідчим правоохоронних органів, так і прокурорам при здійсненні розглянутих нами вище процедур.

Обмін віртуальної валюти функціонує аналогічно банку або компанії, що інвестує в цінні папери. У користувачів віртуальною валютою є рахунки або гаманці, з яких вони здійснюють різні фінансові операції, пов'язані з віртуальною валютою: купівля, продаж, обмін і т.д. У США всі особи, пов'язані з віртуальними валютами, зобов'язані зареєструватися в мережі FinCEN як суб'єкти з надання фінансових послуг (Money Services Business, MSB). Також вони повинні відповідати вимогам щодо дотримання правил з протидії відмиванню грошей. Слідчі при аналізі діяльності таких суб'єктів (в основному, бірж віртуальних валют) виходять із того, що не всі вони мають чіткі програми відповідності політики з протидії відмиванню грошей або дотримання правил AML. Крім того, слідчі виходять із того, що біржі, які розташовані в юрисдикціях з високим рівнем ризику або які мають слабкі правила щодо боротьби з відмиванням доходів, мають підвищений ризик залучення у злочинні схеми. Коли слідчий відзначає закономірності, що відповідають типовій діяльності, пов'язаній з обміном віртуальної валюти, але не може підтвердити реєстрацію MSB, він подає звіт про підозрілу діяльність. Слід зазначити, що реєстрація MSB необхідна лише в тому випадку, якщо особа діє від імені інших осіб. Якщо особа купує і продає віртуальну валюту виключно в рамках свого облікового запису, реєстрація MSB у FinCEN не потрібна.

При проведенні платежів, за можливості, ретельно вивчається джерело коштів та характер платіжної діяльності. Наведемо джерела коштів, що надійшли на біржі віртуальних валют, які можуть вказувати на потенційну

підозрілу активність, пов'язану з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом:

- внесення готівкових коштів з невідомих джерел;
- внесення готівки через банкомати з 22:00 до 06:00;
- перекази здійснюються з юрисдикцій із високим рівнем ризику або від підозрілих контрагентів;
- перекази від сумнівних суб'єктів, що опосередковано свідчить про здійснення етапу розшарування;
- депозити, які видаються «наскрізними» транзакціями, але за обсягом та частотою опосередковано свідчать, що клієнт діє як MSB;
- проведення зустрічних угод протягом одного торговельного дня (однієї торговельної сесії), закриття всіх позицій перед закриттям операційного дня, що відповідає діяльності «денного трейдера»;
- систематичне проведення платежів рівномірними або повторюваними сумами і т.д.

При обміні віртуальної валюти на фіатну, що надійшла на гаманець користувача віртуальної біржі, слідчий при отриманні доступу до гаманця зобов'язаний вивчити специфіку їх використання. Наведемо можливі підозрілі способи використання коштів, отриманих при обміні віртуальної валюти:

- «відщипування» невеликих сум при переказі віртуальних грошей з одного гаманця на інший (так званий транзит крипто), переведення їх у фіат та зняття;
- переказ фіатних грошей в юрисдикції з високим рівнем ризику (наприклад, зарахування їх на платіжні сервіси тих держав, які не виконують і (або) недостатньо виконують Рекомендації FATF);
- значні обсяги купівлі нерухомості або незрозумілі інвестиції, які можуть вказувати на реалізацію стадії інтеграції механізму відмивання грошей;
- здійснення множинних операцій на біржі без внесення готівкових коштів на рахунок. Це може свідчити про діяльність з відмивання грошей із використанням декількох бірж або фінансових установ. Необхідно уточнити,

що використання декількох бірж в окремих випадках є звичайним явищем. Так, користувач, який володіє різними віртуальними активами, буде використовувати їх на різних біржах, крім того, користувач може купувати біткоїни на найзручнішому майданчику для купівлі та продажу біткоїнів Coinbase, а потім переводити їх на біржу Kraken, яка надає своїм користувачам доступ до найбільшого в Інтернеті спектру активів, які приймають участь в торгівлі. Таким чином, використання декількох бірж є звичайним явищем серед інвесторів, які мають рахунки з п'ятьма або більше біржами, залежно від їх бажання інвестувати в різні валюти, на яких спеціалізуються відмінні одна від одної біржі;

– використання декількох бірж, хоча і є звичайним явищем, як описано вище, також може вказувати на багаторівневу активність, що перешкоджає будь-якій можливості відслідковувати рух коштів. Додаткова інформація про транзакції з біржі може допомогти відрізнити операції інвестування в альтернативні валюти (гра на біржі) від можливого відмивання грошей.

Поширення віртуальних валют зростає з кожним роком, при цьому ними користуються як законослухняні громадяни, так і порушники закону. Розвиток інформаційних технологій та зростання кількості підприємств, які розраховуються та приймають в якості оплати віртуальну валюту, призвели до зростання її популярності й доступності. Численні постачальники послуг, пов'язаних з віртуальними активами, існують не лише в мережі: по всьому світу розміщуються тисячі криптоматів (криптовалютних кіосків), кількість яких із кожним роком подвоюється; всі вони можуть бути використані злочинцями для полегшення реалізації своїх злочинних схем. Управління багатьма традиційними фінансовими злочинами та схемами відмивання грошей тепер здійснюється за допомогою віртуальних валют. Незважаючи на те, що існування віртуальної валюти створює певні проблеми для правоохоронних органів, ці труднощі, як показує напрацьований досвід по запобіганню та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, не є нездоланим бар'єром. Правоохоронці з кожним роком все успішніше

борються зі злочинами, пов'язаними з віртуальними валютами, розробляються нові методи і способи розслідування таких злочинів, традиційні методи розслідування адаптуються до нових реалій з урахуванням можливостей сучасної злочинності. У міру використання віртуальних валют все більше країн починають формувати бази «чорних» користувачів, що використовують віртуальні валюти в злочинних цілях. Перші користувачі віртуальної валюти, як правило, були кіберзлочинцями, їх досвід і технічна підготовка дозволяли використовувати віртуальні валюти у складних фінансових махінаціях. Вони стали «першовідкривачами» механізму впровадження віртуальних валют у злочинні схеми. На сьогодні системи віртуальних валют набули значного поширення, стали більш зручними і зрозумілими навіть для технічно малограмотних користувачів, з'явилося безліч літератури та посібників з використання віртуальних валют, ознайомлення з якими дозволяє без особливих труднощів почати використовувати віртуальні валюти в злочинних схемах.

Нині віртуальна валюта охоплює широку базу користувачів, до якої входять як представники організованої злочинності, що відмивають за допомогою криптобірж сотні мільйонів доларів США на рік, так і користувачі криптоматів, яких можна віднести до низової злочинності. Рівень використання віртуальної валюти надзвичайно підвищився на чорних ринках, багато з яких доступні лише через гібридну анонімну мережу Тог, що приховує інтернет-трафік користувачів. Злочинці використовують функціонал мережі Тог з підвищення конфіденційності для створення веб-сайтів чорного ринку, де користувачі можуть купувати або продавати практично будь-які незаконні товари чи послуги. Особливості систем віртуальних валют, в першу чергу децентралізованих, їх використання через анонімні мережі актуалізують перед правоохоронними органами необхідність вирішення низки завдань, серед яких можна виділити наступні: розшук і затримання злочинців, які використовують віртуальну валюту для переміщення або приховування грошей, одержаних внаслідок вчинення злочинів; припинення діяльності суб'єктів, що

функціонують на ринку віртуальних валют, які порушують законодавство, пов'язане з відмиванням «брудних» грошей; пошук та конфіскацію віртуальних активів, отриманих злочинним шляхом і т.д.

У міру того, як використання криптовалют розвивається й розширюється, виникає все більше можливостей для вчинення злочинів та заподіяння шкоди з використанням технології blockchain. З кожним роком представники злочинного світу все більше вдосконалюють методи, покликані запобігти їх виявленню та затриманню. В кінцевому підсумку, незаконне використання віртуальної валюти загрожує не лише громадянській, а й національній безпеці як окремих країн, так і світопорядку в цілому. Незважаючи на безліч проблем, пов'язаних з існуванням віртуальної валюти, правоохоронці активно займаються розслідуванням та переслідуванням зловмисників, які використовують криптовалюту для полегшення або приховування своєї незаконної діяльності. В окремих випадках вони виступають безпосередньо проти віртуальної валюти, яка має незаконне походження. Такі активи підлягають конфіскації, незалежно від здатності компетентних органів ідентифікувати чи затримати суб'єктів, які їх використовували. Однак, окремі країни, незважаючи на поодинокі випадки, не можуть досягти успіху самотужки, тому дуже важливо організовувати та підтримувати на належному рівні міжнародну взаємодію по запобіганню та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

На основі аналізу міжнародного досвіду розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют пропонуємо перейняти наступний закордонний досвід:

– запровадити систематичне навчання й переатестацію правоохоронців задіяних в розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют з метою отримання ними необхідних знань і навичок з питань: законодавчих інструментів, які застосовуються для розслідування злочинів; слідчого

інструментарію, який може бути використаний для розслідування злочинів; слідчих методик, які використовуються для розслідування злочинів; контрзаходів, спрямованих на запобігання легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют та ін.;

- започаткувати базу «чорних» користувачів, що використовують віртуальні валюти в злочинних цілях, а також тих, хто здатний до їх незаконного використання (наприклад, «класичних» кіберзлочинців);

- налагодити взаємодію між різними правоохоронними органами, як в середині країни, так і за її межами, спрямовану на досягнення спільної мети – переслідування неправомірного використання цифрових активів.

3.2 Взаємодія при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют

Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют на практиці пов'язано з необхідністю подолання безлічі труднощів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До таких труднощів відносять: «латентний характер злочинів – вони здійснюються за умов неочевидності і є результатом законспірованої, в переважній більшості випадків, організованої злочинної діяльності; складність, багатоструктурність і багатоетапність процесу легалізації (відмивання) «брудних» грошей; великий територіальний «розмах» злочинних діянь, вчинених не лише в різних регіонах країни, але й на територіях держав, значно віддалених одна від одної; у процесі розкриття й розслідування конкретних фактів легалізації злочинних доходів необхідне виявлення й доведення епізодів, пов'язаних з виникненням «брудних» грошей; одна з найбільш значних складностей у ході розслідування проваджень даної категорії полягає в численних інформаційних бар'єрах, що виникають у процесі пошуку й виявлення коштів та майна, набутих злочинним шляхом; розслідування, як

правило, супроводжується виникненням гострих і досить стабільних конфліктів, які пояснюються різкою антисоціальною домінантою, корисливою психологічною установкою, злочинним професіоналізмом, упевненістю в підтримці з боку корумпованих структур, прагненням уникнути не лише кримінальної відповідальності, а й зберегти свої кримінальні доходи, надією на ретельне приховування слідів та іншими факторами» [28, с. 141-142]. Даний перелік не є вичерпним, існують й інші проблеми (інформаційного, конфліктного та іншого характеру), подолати які неможливо без налагодженої системи взаємодії серед усіх суб'єктів, які тим чи іншим чином беруть участь у процесах припинення, розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Однією з функцій держави є боротьба зі злочинністю. «Вона, володіючи апаратом примусу, повинна охороняти саму себе і законослухняних громадян від злочинних посягань» [2, с. 66]. Однією з форм реалізації цієї функції є взаємодія правоохоронних органів. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют шляхом здійснення взаємодії, відноситься до переліку пріоритетних завдань, що постають перед правоохоронними органами на сучасному етапі боротьби з досліджуваними нами злочинами. Цьому сприяє той факт, що останнім часом спостерігається стійке зростання як питомої ваги, так і сумарного збитку, заподіяних злочинами, внаслідок вчинення яких відбувається накопичення злочинних доходів та їх подальша легалізація. «Необхідність взаємодії обумовлюється складністю організації діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень, постійною зміною механізму легалізації коштів злочинного походження, проблемами доказування вчинення таких кримінальних правопорушень. Для підготовки, перепідготовки кадрів правоохоронних органів, а також для практичної роботи із протидії вчиненню кримінальним правопорушенням необхідно мати актуальні відомості про зміст злочинної діяльності щодо легалізації

(відмивання) коштів злочинного походження, оскільки з'являються нові способи, змінюються раніше існуючі.» [69, с. 129]

У профільних наукових джерелах категорія «взаємодія» має два основні трактування: вузьке й широке. Згідно з першим, «взаємодія – це спільна або узгоджена в просторі і часі діяльність двох і більше суб'єктів щодо досягнення однієї або декількох спільних цілей» [12]. Дане визначення, сформульоване В.Т. Томінім, відображає домінуючий в юридичній літературі підхід до розкриття взаємодії через співпрацю органів і структур між собою. Згідно широкого трактування, взаємодія – це будь-яке стикання діяльності суб'єктів (як обдумане, так і неусвідомлене), яке залежить від спрямованості такої діяльності на досягнення позитивного або негативного результату. Взаємодія – це такий стан зв'язків між взаємодіючими суб'єктами, який характеризується їх безперервним впливом і взаємовпливом один на одного. У нашому дисертаційному дослідженні ми будемо застосовувати вузьке трактування категорії «взаємодія». Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є досить специфічним видом злочинів, виявити, розкрити й розслідувати які одній структурі, не кажучи вже про одного співробітника (слідчого), просто не видається можливим. Це обумовлено не лише загальною специфікою легалізації (відмивання) доходів, а й використанням у процесі вчинення даного злочину віртуальних валют, що в разі ускладнює роботу правоохоронців та зменшує шанси на отримання у підсумку позитивного результату. При цьому, сама складність розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют передбачає об'єднання зусиль різних органів та служб не лише всередині країни, а й за її межами, що, в принципі, неможливо без існування налагодженої системи внутрішнього та зовнішнього співробітництва.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют – це, в цілому, злочин, пов'язаний із функціонуванням організованої злочинності, завдяки чому відмиваються

доходи від наркоторгівлі, работоргівлі, торгівлі зброєю, проституції та інших видів злочинного бізнесу, тому саму взаємодію правоохоронних органів та інших установ слід розглядати як цілісну систему, що включає в себе кілька рівнів. Якщо диференціювати рівні взаємодії, то їх можна представити наступним чином:

1-й рівень – міжнародний, включає в себе зовнішню співпрацю (органи та служби однієї країни співпрацюють як зі своїми «колегами» з інших країн, так і з міжнародними організаціями). Регулюється як міжнародними актами, так і міждержавними договорами про взаємодію в сфері протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

2-й рівень – національний або внутрішньодержавний (організація взаємодії між підрозділами в межах однієї державної структури (відомства); взаємодія в межах різних відомств, що не перебувають на одній вертикалі підпорядкування). Регулюється підзаконними нормативно-правовими актами про взаємодію в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні.

На першому рівні взаємодії, яка передбачає спільну діяльність не тільки вітчизняних правоохоронних структур, а й аналогічних підрозділів інших країн, а також міжнародних організацій, слідчий, крім внутрішньої правової бази, зобов'язаний керуватися міжнародними договорами, а також положеннями, що регламентують діяльність Інтерполу та Європолу.

В сучасних умовах міжнародне співробітництво держав, початково спрямоване на боротьбу з міжнародними злочинами, значною мірою присвячене протидії транснаціональним злочинам. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, у т.ч. пов'язана із використання віртуальних валют, оцінюється міжнародним правом як кримінальна діяльність, контрольована організованою злочинністю, що тягне за собою серйозні наслідки для безпеки суспільства і держави та приносить злочинцям значні нелегальні доходи. Так, «за оцінками Управління ООН із наркотиків та злочинності, середньорічна сума відмитих коштів становить 2-5 % від

загального доходу світової економіки, або 0,8-2,0 трлн. дол. США на рік» [139]. Однак, не можна не погодитися з тим, що «визначення дійсних масштабів легалізації «брудних» грошей у світі неможливе, по-перше, у зв'язку з надзвичайно високим рівнем латентності таких злочинів, по-друге – у зв'язку зі складністю отримання достовірних даних про обсяги відмивання грошей в конкретних регіонах. Про високий ступінь латентності легалізації свідчать дані статистики про виявлені злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та злочинів економічного спрямування, які складають основу в отриманні доходів злочинного походження. Якщо порівняти кількість відкритих кримінальних проваджень щодо зазначених злочинів, то кількість кримінальних правопорушень щодо легалізації доходів злочинного походження значно менша. На цей процес здійснюють вплив також складність у розслідуванні таких злочинів, відсутність комплексних методик розслідування, недостатня компетентність слідчих, співробітників оперативних підрозділів тощо.» [66, с. 281] Таким чином, реальні суми відмитих «брудних» грошей можуть істотно перевищувати найбільш песимістичні цифри, які наводяться експертами в різних звітах. За таких умов запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом не може обмежуватися тільки національним законодавством. Важлива роль у боротьбі з цими злочинами відводиться міжнародним актам.

З усіх міжнародних актів, спрямованих на запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, хотілося б виділити окремо Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 р. [41], яка була ратифікована Україною в 1997 році. У Конвенції комплексно врегульовані питання правової допомоги при: розслідуванні та кримінальному переслідуванні у зв'язку зі злочинами, визначеними цією Конвенцією; розшуку, виявленні, арешті та конфіскації майна, одержаного злочинним шляхом, які виникають при взаємодії правоохоронних органів держав-учасниць Конвенції. На підставі норм Конвенції запитувана Сторона зобов'язана:

- надавати допомогу у встановленні і розшуку засобів, доходів та іншої власності, що підлягають конфіскації (ст. 8 Конвенції);

- застосовувати прелімінарні заходи, такі як заморожування чи накладення арешту, з метою запобігання будь-якому використанню, передачі або розпорядженню власністю, одержаної злочинним шляхом (ст.ст. 11-12 Конвенції);

- проводити конфіскації у відповідь на клопотання про конфіскацію засобів або доходів, розташованих на її території (ст.ст. 13-17 Конвенції);

- проводити оперативне інформування запитуючої Сторони (ст. 31 Конвенції) та ін.

Однією з позитивних сторін Конвенції є те, що вона передбачає спрощену процедуру контакту між правоохоронними органами держав-учасниць Конвенції, згідно якої будь-яке прохання чи повідомлення здійснюється через призначені сторонами компетентні національні інстанції або через підрозділи Інтерполу.

Інтерпол – міжнародна організація, що здійснює свою діяльність із забезпечення ефективного міжнародного співробітництва правоохоронних органів держав-членів Інтерполу у сфері боротьби із загальнокримінальною злочинністю. Інтерпол у своїй діяльності із протидії легалізації злочинних доходів ставить такі завдання з точки зору досягнення загальних цілей міжнародного правопорядку:

- 1) надання оперативного способу обміну інформацією для правоохоронних органів країн місця вчинення предикатного злочину та країн фактичного здійснення легалізації злочинних доходів;

- 2) забезпечення в режимі єдиного інформаційно-правового простору взаємодії держав по лінії надання розшукуваних даних по всьому колу суб'єктного складу протиправних діянь у сфері легалізації злочинних доходів;

- 3) здійснення комплексу заходів з координації та правового забезпечення розслідувань проваджень за фактами легалізації злочинних доходів;

- 4) проведення академічних досліджень з метою вивчення інституційно-

правових механізмів встановлення й вилучення злочинних доходів.

Інформаційні ресурси Інтерполу з протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, включають в себе різноманітні бази даних, що містять інформацію стосовно: розшукуваних осіб; осіб, причетних до злочинної діяльності; імен фігурантів, відносно яких здійснювалося або здійснюється розслідування в одній із держав-членів Інтерполу; баз даних відбитків пальців; ДНК; викрадених і втрачених паспортів; адрес, пов'язаних зі злочинцями та злочинами; телефонних номерів; викраденого автотранспорту; розшукуваних предметів мистецтва; фотографій з місць злочинів і т.д. Обмін даною інформацією в порядку запитів про проведення перевірочних заходів є основною формою міжнародного співробітництва по каналах Інтерполу.

На даний момент вітчизняним правоохоронним органам надані законодавчо оформлені механізми для здійснення повного спектру міжнародного поліцейського співробітництва за допомогою каналів Інтерполу в рамках розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, який включає в себе:

1) у сфері оперативно-розшукової діяльності: обмін інформацією, надання допомоги у виявленні осіб, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, обмін співробітниками, проведення спільних операцій і т.д.;

2) у сфері здійснення кримінального правосуддя: одержання показань свідків та заяв окремих осіб, сприяння в доставці затриманих або інших осіб для надання свідчень або надання допомоги у здійсненні розслідувань, проведення заходів щодо розшуку та арешту майна, надання інформації та копій відповідних матеріалів і документів; проведення заходів щодо заморожування та арешту майна, яке згодом може стати об'єктом запиту про конфіскацію, здійснення конфіскації майна, що є доходом від злочинної діяльності і т.д.;

3) у сфері технічної підтримки: матеріальна, фінансова та технічна

допомога з метою підтримки зусиль держав щодо ефективної протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, консультативна допомога, в тому числі й проведення міжнародних форумів та конференцій, спільні дослідницькі проекти, підготовка кадрів і т.д.

Правовою підставою для звернення за міжнародною правовою допомогою є норми національного кримінального процесуального та іншого галузевого законодавства, ратифіковані міжнародні договори, багатосторонні конвенції та інші міжнародні угоди, які набули чинності. Взаємодія вітчизняних правоохоронних органів із правоохоронними органами іноземних держав здійснюється згідно з Європейською конвенцією про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р. [24] (ратифікована Україною в 1998 році), Європейською конвенцією про видачу правопорушників від 13.12.1957 р. ETS № 024 [23] (ратифікована Україною в 1998 році), главою 43 КПК України та двосторонніми договорами. Так, за роки незалежності Україна уклала двосторонні договори про правову допомогу у кримінальних справах із Китаєм (від 31.10.1992 р.), Польщею (від 24.05.1993 р.), Литвою (від 07.07.1993 р.), Молдовою (від 13.12.1993 р.), Грузією (від 09.01.1995 р.), Естонією (від 15.02.1995 р.), Латвією (від 23.05.1995 р.), Монголією (від 27.06.1995 р.), Великобританією (від 18.04.1996 р.), Канадою (від 23.09.1996 р.), США (від 22.07.1998 р.), В'єтнамом (від 06.04.2000 р.), Бразилією (від 16.01.2002 р.), Індією (від 03.10.2002 р.), Кореею (від 13.10.2003 р.), Лівією (від 08.04.2008 р.), ОАЕ (від 26.11.2012 р.), Шрі-Ланкою (від 25.06.2016), Таїландом (від 05.06.2017 р.), Казахстаном (від 29.10.2018 р.) та ін. країнами. Також на сьогоднішній день, не дивлячись на вихід України із СНД, все ще залишаються дієвими норми Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. [42] та низки інших актів, що регулюють різні заходи правового, інформаційного та іншого характеру в запобіганні та протидії злочинами, у тому числі пов'язаними з легалізацією (відмиванням) доходів.

Зокрема, зазначені акти передбачають здійснення міжнародного співробітництва в таких основних формах, як:

1) екстрадиція, тобто видача особи для кримінального переслідування. Видача громадян, які переховуються на території іншої держави після вчинення злочину в країні свого громадянства, здійснюється на підставі договору між договірними державами або на основі принципу взаємності;

2) передача засуджених для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є;

3) подача й виконання запиту про правову допомогу у проведенні процесуальних дій. Правову основу зазначених дій становлять міжнародні договори, а за відсутності договору міжнародна правова допомога чи інше співробітництво можуть бути надані на підставі запиту іншої держави чи на засадах взаємності;

4) запит однієї правоохоронної установи до іншої, який стосується наявності доказових фактів або інших, пов'язаних з ними питань, перед подачею офіційного письмового клопотання;

5) направлення матеріалів кримінального провадження для здійснення кримінального переслідування і т.д.

Зазначені форми співпраці при розслідуванні розглянутих злочинів, безсумнівно, є найбільш ефективними і прийнятними. Це підтверджує і практика співпраці правоохоронних органів при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Таким чином, у сфері ефективного запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют основоположну роль відіграють міжнародне співробітництво та міжвідомча взаємодія між правоохоронними та іншими органами державної влади різних держав. Зазначена діяльність регламентується міжнародними актами різної юридичної сили (конвенції, угоди, договори, протоколи і т.д.). Підкреслимо, що, незважаючи на значний масив правових

актів, що регулюють взаємодію на вищому рівні, сама міждержавна система протидії легалізації злочинних доходів підлягає якнайшвидшому вдосконаленню. Відмічена необхідність розвитку цієї системи пов'язана з тим, що сучасна організована злочинність йде «в ногу з часом» і масово використовує при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, віртуальні валюти. Держави, що здійснюють боротьбу, завжди знаходяться в ролі «наздоганяючих»; даний факт посилюється тим, що двосторонні або багатосторонні правові акти про взаємодію, як правило, передбачають тривалі й складні процедури з безліччю формальностей. Це одна з причин того, що міжнародна взаємодія витрачає багато часу в ході розслідувань легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, з їх акцентом на електронних доказах, які володіють високою волатильністю і схильністю до змін за дуже короткі проміжки часу.

Актуальними завданнями вдосконалення міжнародного співробітництва є: «використання нових методів та засобів розслідування (процесуальні дії в рамках міжнародної правової допомоги, створення спільних слідчих груп та ін.); ефективна взаємодія з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями. Важливо укласти договори про міжнародне співробітництво, зокрема міжвідомчі угоди; вдосконалення національного законодавства відповідно до положень міжнародного права; гармонізація законодавства України та європейських держав.» [153, с. 257]

Розглянувши міжнародний рівень, перейдемо до другого – національного рівня взаємодії. Як було нами зазначено раніше, на другому рівні взаємодія поділяється на наступні підрівні:

1) взаємодія між слідчим та оперативними співробітниками одного відомства;

2) взаємодія слідчого й оперативних співробітників різних відомств.

Зазначені підрівні взаємодії мають свої особливості. Перший із них найбільш повно регламентований нормативно-правовими актами. Так, згідно з

КПК України слідчий має право давати окремі доручення оперативним підрозділам в рамках кримінального провадження. У свою чергу, співробітник оперативного підрозділу вживає вичерпних заходів щодо виконання отриманого доручення, і при отриманні як позитивного, так і негативного результату зобов'язаний повідомити про нього слідчому. Крім положень КПК України, взаємодія слідчого й оперативного працівника в органах Національної поліції України регламентується Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [33]; Інструкцією з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 р. № 570 [34]; Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575 [35] та ін. Що стосується другого підрівня, то вітчизняне законодавство не містить єдиного нормативно-правового акта, який би регулював міжвідомчу взаємодію в напрямку боротьби зі злочинністю. Раніше діяли такі акти, як: Інструкція про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю, затверджена спільним Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державного митного комітету України, Національної гвардії України, Міністерства оборони України та Міністерства юстиції України від 10.08.1994 р. № 4348/138/151/11-2-2870/172/148-407/2-90-442 [30]; Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх

справ України та Центрального управління Служби безпеки України від 10.06.2011 р. № 317/235 [32] та ін., але на сьогоднішній день вони або втратили чинність, або регулюють взаємодію між підрозділами, які були ліквідовані внаслідок реформи правоохоронної системи.

Найчастіше суб'єктами взаємодії виступають слідчі та співробітники оперативних підрозділів, які вирішують спільні завдання з виявлення, розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Сама ж «взаємодія будується на основі криміналістичної тактики взаємозв'язку слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Це проявляється в тому, що на певному етапі розслідування інформація, яка надходить від оперативних співробітників у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, зумовлює необхідність провадження тих чи інших слідчих (розшукових) дій, а зібрані слідчим докази, в свою чергу, можуть вимагати вжиття в подальшому оперативно-розшукових заходів. Початок взаємодії, як правило, ініціює слідчий, але її ініціатором може бути і оперативний підрозділ. Найчастіше оперативний підрозділ звертається до слідчого підрозділу з ініціативою про закріплення за оперативно-розшуковою справою слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу при введенні оперативними підрозділами оперативно-розшукової справи. У подальшому матеріали оперативно-розшукової справи розглядаються під час оперативної наради за участю начальників оперативного, слідчого підрозділів та працівників, які брали участі у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР. Одночасно розробляється план заходів з реалізації матеріалів ОРС, який затверджується начальниками слідчого та оперативного підрозділів.» [115, с. 84-85] Проте центральне місце в організації розкриття та розслідування кримінальних правопорушень належить саме слідчому, який здійснює процесуальні й координуючі функції взаємодії завдяки наділеним повноваженням.

Форми взаємодії, залежно від характеру зв'язків, які встановлюються між суб'єктами співробітництва, можна диференціювати на: процесуальні, організаційні та змішані. До першої групи, як правило, включають ті форми, процедура здійснення яких врегульована в кримінальному процесуальному законодавстві. Головною особливістю процесуальної взаємодії є те, що тільки в рамках цієї форми співпраці можливий збір процесуальних доказів. До переліку основних процесуальних форм взаємодії можна віднести наступні:

- виконання доручень слідчого;
- залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій;
- проведення судових експертиз;
- затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою;
- здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- законне затримання, участь понятих та конфіденційне співробітництво та ін.

Дослідження процесуальних форм взаємодії, які відбуваються під час розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, дає змогу стверджувати, що центральне місце тут посідає виконання оперативним підрозділом доручень слідчого. Так, згідно ч. 2 ст. 40 КПК України «слідчий органу досудового розслідування уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам» [59] Даючи доручення, в рамках ст. 40 КПК України, слідчий лише ставить задачу перед оперативним підрозділом органу дізнання, чітко визначає конкретну гласну чи негласну слідчу (розшукову) дію. Слідчий може висловити доручення словами «здійснювати оперативно-розшукову діяльність з метою одержання джерел доказів у кримінальному провадженні», «з метою встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення», «з метою встановлення фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення». Це ніби глобальна програма здійснення оперативно-

розшукової діяльності. Але слідчий може надати й більш конкретні доручення «з метою отримання інформації про контакти підозрюваного з іншими особами у якийсь проміжок часу», «з метою розшуку матеріальних цінностей, які належать підозрюваному» [3, с. 318]. Визначаючи завдання в дорученні, слідчий не визначає шляхи й засоби її вирішення, в рамках зазначеної слідчої (розшукової) дії, оскільки це не входить до його компетенції. Також співробітники оперативних підрозділів у ході взаємодії можуть надавати допомогу слідчому при підготовці та проведенні складних і трудомістких слідчих (розшукових) дій, виконуючи ті чи інші обов'язки в ході таких дій.

До другої групи можна включити форми взаємодії, які не закріплені в законі, у зв'язку з чим їх називають організаційними або непроцесуальними. По суті, дані форми є допоміжними відносно процесуальних форм взаємодії. В.Т. Маляренко до зазначених форм відносить: «спільне планування дій (організаційних, запобіжних, профілактичних, слідчих і оперативно-розшукових); взаємний обмін інформацією про результати та наслідки взаємодії; інформування про отримані дані в односторонньому порядку; спільний аналіз матеріалів (насамперед оперативно-розшукових) і планування їх реалізації; внесення узгоджених коректив у спільний план заходів; матеріально-технічне та криміналістичне забезпечення здійснення спільних заходів; використання спеціальних знань, науково-технічних засобів і методів під час здійснення оперативно-розшукових заходів, розкриття та розслідування злочинів; проведення спільних нарад, колегій і конференцій суб'єктів взаємодії; проведення спільних занять суб'єктів координації, у тому числі із запрошенням представників інших відомств, навчальних закладів, науково-дослідних установ для підвищення кваліфікації та професіоналізму» [74, с. 131]. На думку Н.В. Конограй до непроцесуальних форм взаємодії належать: «спільне вивчення й аналіз результатів у справі; вироблення пошукових версій; спільне планування пошукових і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження розшукуваної особи; систематичний обмін оперативною й іншою криміналістично значимою інформацією про злочин, що готується або

вчинений; внесення змін у раніше розроблений план з урахуванням отриманої нової інформації» [45, с. 62]. Непроцесуальна взаємодія передбачає форми співпраці, врегульовані підзаконними нормативно-правовими актами або не врегульовані нормами права взагалі. Така взаємодія, як правило, полягає в наданні консультативної, методичної допомоги з окремих питань, обміні інформацією. За всього розмаїття форм організаційної взаємодії, яка може здійснюватися при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, хотілося б виділити наступні найбільш важливі напрямки: узгоджене планування розслідування; створення слідчо-оперативних груп; спільна розробка слідчо-оперативних версій.

Слід акцентувати увагу на тому, що зазначені форми організаційної взаємодії використовуються для розслідування злочинів підвищеної складності, багатоепізодних проваджень, до яких якраз і можна віднести легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, а також для розслідування, здійснюваного по «гарячих слідах». При цьому найбільш ефективною і перспективною формою організаційної взаємодії при розкритті та розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют слід, на нашу думку, визнати співробітництво в рамках слідчо-оперативної групи (СОГ), до якої (за мінімального складу) входять слідчий, працівник оперативного підрозділу та інспектор-криміналіст (технік-криміналіст). Склад слідчо-оперативної групи може змінюватися у процесі розслідування, з метою якісного доповнення учасниками СОГ один одного у функціональному, і особливо, в інформаційному відношенні.

Працюючи разом в рамках СОГ, її учасники взаємодоповнюють один одного, в першу чергу в інформаційному плані, оскільки виступають суб'єктами інформаційної взаємодії. Пріоритет інформаційної взаємодії пояснюється тим, що ланцюжок злочинних дій – від накопичення злочинного капіталу і до його легалізації (відмивання) в умовах використання віртуальних

валют – передбачає здійснення великої кількості окремих дій, для розуміння яких слідчому необхідно володіти компетенцією в різних професійних сферах, що часто не перетинаються між собою. Потрібну слідчому інформацію, яку він не може отримати самостійно, якраз і надають йому інші учасники СОГ, виконуючи свою роботу в рамках покладених на них обов’язків.

Діяльність слідчого спрямована, в основному, на пошук, отримання, фіксацію та використання доказової інформації «з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» (ст. 2 КПК України). Внаслідок чого для слідчої діяльності, на відміну від оперативної, найбільш характерними і важливими, з позиції прийомів та засобів її здійснення, є взаємовідносини того, хто провадить розслідування, та осіб, які залучаються до цього процесу, перш за все, – підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, а також співробітників оперативних підрозділів, що забезпечують слідчого інформацією доказового і орієнтуючого значення.

Процес інформаційної взаємодії багатоспрямований, оскільки обмін інформацією відбувається не лише в напрямку до слідчого, а й від нього, у тому числі й до інших учасників СОГ. У якості прикладу, що підтверджує більшу ефективність зазначеної форми взаємодії, можна навести справу № 757/25822/19-к, провадження № 11-кп/824/498/2021. Так, вказане провадження пов’язане із: 1) створенням злочинної організації та скоєнні злочинів, вчинюваних такою організацією; 2) вчиненням дій, спрямованих на приховання та маскуванню незаконного походження коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення) завдяки

віртуальним валютам; 3) набуттям, володінням та використання коштів та іншого майна, прав на такі кошти та майно, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, вчинені за попередньою змовою групою осіб в особливо великих розмірах, було успішно розслідувано завдяки добре організованій взаємодії слідчих та оперативних працівників Державного бюро розслідувань та Національної поліції України, що входили до слідчо-оперативної групи. Завдяки постійному обміну процесуальною і негласною інформацією, проведенню розслідування комплексом кількох тактичних операцій були отримані документи, вивчення яких дозволило виявити канали набуття, володіння та використання «брудних» грошей, особливості їх легалізації шляхом впровадження у механізм відмивання криптообмінних операцій. За підсумком проведеної роботи було припинено діяльність злочинної організації, розкриті особистості її учасників, внаслідок чого покарання зазнали понад тридцять осіб, які брали участь у вчиненні злочину на різних його етапах, конфісковано понад 7,3 млн. дол. США. Варто відзначити, що відразу ж після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань слідчі ДБР, заздалегідь ознайомлені з основними результатами оперативно-розшукової діяльності, здійснили кілька вдалих тактичних операцій. Результативність цих операцій, незважаючи на сильну протидію з боку підозрюваних та їх кураторів, була досить високою. Слід акцентувати увагу на тому, що напрацьований при розслідуванні злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) «брудних» грошей в умовах використання віртуальних валют, досвід прямо вказує на те, що один із основних напрямків взаємодії слідчих працівників та співробітників оперативних підрозділів повинен бути спрямований на забезпечення безпеки та припинення протидії злочинців і їх кураторів загальному ходу розслідування.

Змішана взаємодія включає в себе елементи як процесуальної, так і непроцесуальної співпраці. Однією з найбільш ефективних форм змішаної взаємодії є «співпраця, що реалізовується в рамках тактичних комбінацій, які є поєднанням тактичних прийомів, слідчих дій та оперативно-розшукових

заходів, спрямованих на вирішення певних завдань розслідування та обумовлених слідчою ситуацією» [58, с. 507]. Так, при оперативному документуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, а також будь-яких злочинних дій, що супроводжують даний процес, може виникнути необхідність проведення тактичної комбінації, яка передбачає легендоване припинення або попередження небажаних дій окремих осіб, причетних до відмивання «брудних» грошей в умовах, що унеможливають їх інформування про проведену оперативно-розшукову роботу, з метою продовження документування злочинної діяльності. Участь слідчого в них може виражатися в консультуванні оперативних співробітників та наданні їм необхідної інформації, а також негайному проведенні невідкладних слідчих (розшукових) дій після затримання підозрюваних і т.п.

Істотну допомогу в зборі доказової бази при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют можуть забезпечити оперативно-тактичні комбінації, засновані на рефлексивному управлінні. «Специфіка рефлексивного управління полягає в тому, що здійснюється воно не шляхом прямого нав'язування противнику своєї волі, а за рахунок передачі йому основ, із яких той самостійно шляхом міркувань виводить зумовлене іншим рішення. Будь-які обманні рухи, провокації, інтриги, маскування, створення помилкових об'єктів і взагалі брехня довільного типу є рефлексивним управлінням.» [64, с. 48] Метою рефлексивного управління є введення особи, яка перебуває в оперативній розробці, в оману шляхом повідомлення інформації, що спонукає її до вчинення певних дій. Документування таких дій має сприяти слідчому у викритті злочинців та розкритті злочину, внаслідок чого здійснювані злочинцем дії, засновані на отриманій інформації, повинні бути вигідні слідчому. До таких дій необхідно віднести:

- 1) протидію розслідуванню у формі попередження співучасників, залякування жертв і очевидців, приховування або знищення матеріальних слідів

злочину і т.д., що в свою чергу, сприяє утворенню нової викривальної слідової інформації;

2) дії, в результаті яких може бути встановлена злочинна обізнаність осіб, що становлять оперативний інтерес про обставини, які з урахуванням встановлених фактичних даних справи можуть бути відомі лише особам, причетним до вчинення злочину;

3) укладення «угоди зі слідством» або будь-яку іншу активну співпрацю з кінцевим результатом викриття всіх осіб, причетних до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Рефлексивне управління буде ефективним лише в тому випадку, якщо слідчий володіє максимально повною інформацією про особу, яка є ціллю рефлексивного управління, про її оточення і т.п. Таку інформацію слідчому можуть надати оперативні співробітники, що знаходяться з ним у тісній взаємодії при розслідуванні злочину.

Специфічна риса і важлива ознака процесу взаємодії по кримінальних провадженнях, пов'язаних із розслідуванням легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют полягає, перш за все, в тому, що правоохоронні органи, які відповідно до ст. 216 КПК України здійснюють досудове розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, повинні тісно і всесторонньо співпрацювати з Міністерством цифрової трансформації України, яке виступає центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері обороту віртуальних активів, Державною службою фінансового моніторингу України, Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Провідна роль в організації оптимальної інформаційної взаємодії між органами, що протидіють легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в тому числі здійсненої з використанням віртуальних валют належить Державній службі фінансового моніторингу України

(Держфінмоніторинг), діяльність якої регулюється Положенням про Державну службу фінансового моніторингу України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537 [85]. Державна служба фінансового моніторингу України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Не будучи правоохоронною структурою, Держфінмоніторинг не лише тісно співпрацює з різними органами, в тому числі й правоохоронними, а й відіграє найважливішу роль в організації інформаційної взаємодії у провадженнях, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

В рамках покладених на Державну службу фінансового моніторингу України завдань вона: співпрацює з органами виконавчої влади, Національним банком, іншими державними органами, включеними до системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; подає в разі наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, до правоохоронних та розвідувальних органів відповідні узагальнені матеріали (додаткові узагальнені матеріали) та одержує від них інформацію про хід їх розгляду; подає в разі наявності достатніх підстав підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням суспільно небезпечного діяння, визначеного Кримінальним кодексом України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, інформацію до відповідного правоохоронного або розвідувального органу як узагальнені матеріали або додаткові узагальнені матеріали; бере участь у міжнародному співробітництві з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; проводить аналіз методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення та ін. (п. 4 Положення). По суті, Держфінмоніторинг є структурою, інформаційним центром, що акумулює й аналізує величезний масив різноманітної інформації про фінансові операції, які підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформацію, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення, наданої різноманітними державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також отриманої в результаті проведення оцінки ризиків. Після отримання всіх цих відомостей Державна служба фінансового моніторингу України аналізує їх відповідно до встановлених критеріїв на предмет здійснення операцій з метою легалізації доходів та зі своїми висновками й рекомендаціями направляє до правоохоронних органів для прийняття рішень про відкриття кримінального провадження за фактом кримінального правопорушення.

При виявленні і розслідуванні злочинів, пов'язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом взаємодія із службою Держфінмоніторингу здійснюється за наступними напрямками: «надання Держфінмоніторингом до органів досудового розслідування за відповідною підслідністю узагальнених матеріалів щодо фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією доходів; прийняття, розгляд і реєстрація узагальнених матеріалів органами досудового розслідування, та повідомлення Держфінмоніторингу про результати перевірки одержаної інформації та її реєстрацію у ЄРДР; повідомлення Держфінмоніторингу інформації про хід досудового розслідування злочинів, провадження за яким відкрито на підставі направлених відомостей; відповіді на запити органів досудового розслідування

про додаткову інформацію щодо злочинів провадження за яким відкрито на підставі направлених відомостей від Держфінмоніторингу; взаємний контроль і облік переданих/отриманих матеріалів між відомствами. Узагальнені матеріали Держфінмоніторингу мають містити такі дані: 1) опис суті фінансової операції (операцій), які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили; 2) опис суті фінансової операції (операцій), які можуть бути пов'язані з предикатним злочином; 3) опис суті фінансової операції (операцій), які дають можливість підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням іншого суспільно небезпечного діяння, яке визначене Кримінальним кодексом України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.» [66, с. 286]

Основними формами взаємодії Державної служби фінансового моніторингу України із слідчими та оперативними підрозділами є: «надання доступу до єдиної інформаційної системи і бази даних у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; обмін інформацією з вказаними органами щодо питань запобігання та протидії легалізації злочинних доходів; надання допомоги вказаним органам в одержанні інформації від міжнародних організацій з питань протидії легалізації злочинних доходів; інформування органів досудового розслідування про операції, пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом; забезпечення надання до вказаних органів і підрозділів інформації щодо виявлених методів і фінансових схем легалізації злочинних доходів, рекомендацій щодо методів, прийомів і способів їх виявлення і документування; надання консультативної допомоги зі спеціальних питань щодо виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом; при необхідності забезпечення участі працівників органів досудового розслідування у проведенні контрольних заходів працівниками Держфінмоніторингу; залучення

працівників Держфінмоніторингу в якості спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій (наприклад, до підготовки тимчасового доступу до речей і документів, їх огляду, допиту підозрюваних, підготовки судових експертиз, тощо) у кримінальних провадженнях про правопорушення передбачені статтями 209, 209¹, 306 Кримінального кодексу України, а також предикатних злочинів.» [16, с. 73-75] Багато в чому, після низки суттєвих законодавчих змін, Держфінмоніторинг став вітчизняним аналогом Агентства по боротьбі з фінансовими злочинами США (Financial Crimes Enforcement Network, FinCEN). При цьому Державна служба фінансового моніторингу України у порівнянні з FinCEN має низку переваг:

- по-перше, Держфінмоніторинг не є відомчою структурою, що надає їй ряд істотних переваг, основною з яких є незалежність. Це дозволяє Службі бути об'єктивною та проявляти ініціативність, виконуючи покладені на неї обов'язки;

- по-друге, діяльність Держфінмоніторингу спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, що дає Службі можливість здійснювати не лише аналітичні, а й деякі контрольні функції.

Що стосується взаємодій з Міністерством цифрової трансформації України стосовно розслідування злочинів, які нас цікавлять, то воно носить фрагментарний характер. За окремими напрямками, наприклад, відносно постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів та інших учасників ринку віртуальних активів, обміну інформацією ще не існує як такого. Це пояснюється цілком об'єктивними причинами, оскільки ринок віртуальних активів перебуває поза рамками правового поля. Прийнятий, проте не все ще не чинний, Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX [90] започаткував вирішення означеної нами проблеми. Законом передбачено створення системи контролю за ринком віртуальних активів, істотним кроком також є створення Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. Вважаємо, що інформація, яка буде

акумулюватися у зазначених вище органах завдяки прийнятому Закону України «Про віртуальні активи», містить винятково важливі пошукові можливості для виявлення фактів використання віртуальних валют у незаконних операціях, в тому числі й тих, які пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

В цілому, виходячи з практичного досвіду розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют слід констатувати високу залежність результативності розслідування від здійснюваної взаємодії. У зв'язку з цим для оптимізації процесу виявлення й доведення обставин кримінальних діянь найважливіше значення (пошукове, доказове і попереджувальне) має добре організований процес взаємодії, який при виявленні та припиненні легалізації (відмивання) «брудних» грошей з використанням віртуальних валют має свої особливості, пов'язані з необхідністю залучення у даний процес різних структур та організацій. На сьогоднішній день розслідування багатьох злочинів, у тому числі легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, неможливо уявити без здійснення взаємодії органів слідства з іншими органами, структурами та службами. З огляду на специфіку легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют та на здійснення даного злочину організованою злочинністю, не менш важлива роль у розслідуванні відводиться міжнародному співробітництву і міжвідомчій взаємодії правоохоронних та інших державних органів різних держав.

Висновки до розділу 3

Звернено увагу, що уряд США намагається забезпечити правову основу для правоохоронних органів відносно розслідування незаконного використання віртуальних валют, співвідносячи їх з уже існуючими «класичними» фінансовими документами. Співробітники федеральних органів систематично

проходять навчання й переатестації стосовно знань про те, як чинні закони про обмін валют і грошові перекази застосовуються до віртуальних валют, що пов'язано, в першу чергу, з динамікою швидкоплинного законодавства. Відмічено, що актуальність для забезпечення економічної безпеки держави в частині належного обігу віртуальних валют підтверджується тим, що розслідування розглянутих злочинів в США здійснюється федеральними правоохоронними органами, які входять до складу Міністерства юстиції. Найважливішим підрозділом даного Міністерства є FBI, співробітники якого, в основному, і розслідують справи, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

Встановлено, що складність розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют передбачає об'єднання зусиль різних органів та служб не лише всередині країни, а й за її межами, що, в принципі, неможливо без існування налагодженої, цілісної системи взаємодії. Визначено типові форми взаємодії, закріплені в законі, а також вироблені практикою і криміналістичної теорією. На міжнародному рівні взаємодія здійснюється в наступних формах: екстрадиція, тобто видача особи для кримінального переслідування; передача засуджених для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є; подача й виконання запиту про правову допомогу у проведенні процесуальних дій; запит однієї правоохоронної установи до іншої, який стосується наявності доказових фактів або інших, пов'язаних з ними питань, перед подачею офіційного письмового клопотання; направлення матеріалів кримінального провадження для здійснення кримінального переслідування і т.д. На національному рівні, залежно від характеру зв'язків, які встановлюються між суб'єктами співробітництва, форми взаємодії діляться на: процесуальні, організаційні та змішані. До першої групи, як правило, включають ті форми, процедура здійснення яких врегульована в кримінальному процесуальному законодавстві. Головною особливістю процесуальної взаємодії є те, що тільки в

рамках цієї форми співпраці можливий збір процесуальних доказів. До переліку основних процесуальних форм взаємодії віднесено: виконання доручень слідчого; залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій; проведення судових експертиз; затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою; здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; законне затримання, участь понятих та конфіденційне співробітництво та ін. До другої групи входять форми взаємодії, які не закріплені в законі, вони є допоміжними відносно процесуальних форм взаємодії: узгоджене планування розслідування; створення слідчо-оперативних груп; спільна розробка слідчо-оперативних версій. Змішана взаємодія включає в себе елементи як процесуальної, так і непроцесуальної співпраці. Однією з найбільш ефективних форм змішаної взаємодії є співпраця, що реалізовується в рамках тактичних комбінацій

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, суть якого полягає в дослідженні особливостей розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, та формування на цій основі теоретичних положень і практичних рекомендацій:

1. Встановлено, що невизначеність у розумінні сутності криптовалют призвела до того, що в різних країнах по-різному регулюють питання, пов'язані з визначенням правового статусу, а відповідно, і правового режиму віртуальних валют, а також питання, пов'язані з можливістю проведення з ними різних операцій. З позиції регулювання виділено три основні правові режими: режим легалізації (регулювання) віртуальної валюти; режим декриміналізації віртуальної валюти; режим криміналізації віртуальної валюти. Україна обрала для себе перший з них, у зв'язку з чим триває процес набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи» та внесення інших відповідних змін в законодавчу базу.

Звернено увагу, що віртуальна валюта за своєю природою та формою відрізняється як від фіатної валюти, так і від електронних грошей, оскільки електронні гроші завжди є реальною валютою зі статусом законного платіжного засобу і не змінюють розрахункову одиницю, але зберігають її в електронній формі. Визначено, що віртуальна валюта є підкатегорією цифрової валюти, що сприяє використанню криптовалют у злочинній діяльності, зокрема при легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, що ускладнює розслідування кримінальних правопорушень, в яких вони задіяні та спонукає до розробки окремої методики виявлення та розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

2. Встановлено, що під легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют слід розуміти

надання правомірності фінансовим коштам, отриманим злочинним шляхом, із застосуванням конвертації з віртуальною валютою. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют містить три етапи: 1) розміщення – фізичне розміщення готівкових коштів у віртуальні фінансові інструменти; 2) розшарування – відрив незаконних доходів від їх джерел шляхом ланцюга транзакцій або проведення спеціальних маніпуляцій, спрямованих на маскуванню сліду цих доходів; 3) інтеграція – надання видимості законності злочинно нажитим статкам. Акцентовано увагу, що ці етапи можуть бути частково або повністю присутніми у схемах легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Зокрема, етап розміщення виключається зі схеми легалізації, якщо злочинний дохід буде отриманий злочинцем у віртуальній валюті. Етап інтеграції виключається, якщо віртуальна валюта після процесу розшарування буде переведена на кастодіальний гаманець.

3. Запропоновано до елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют віднести такі типові елементи як спосіб вчинення злочину (власне вчинення і приховування), предмет злочину, особа злочинця, мета та мотиви вчинення злочину, обстановку вчинення злочину. Обґрунтовано криміналістичну доцільність виділення двох груп осіб, які можуть брати участь у даному виді злочинів: особа, яка ініціює процес «відмивання» та особа, яка сприяє процесу «відмивання». Визначено, що особи, які займаються досліджуваным видом легалізації, мають володіти 1) знаннями у сфері правового регулювання, зокрема, в частині інформаційного права та недоліків законодавства, які дозволяють здійснювати легалізацію з використанням віртуальних валют, а також іноземного законодавства, враховуючи переважно транснаціональний характер цього злочину; 2) навички, пов'язані з можливістю застосування технічних і програмних засобів, що дозволяють використовувати віртуальні валюти.

4. Встановлено, що типова слідча ситуація початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют є стійкою сукупністю матеріальних, інформаційних та інших факторів, що характеризують розслідування; дана сукупність обумовлює основні початкові напрямки розслідування. Визначено групу типових слідчих ситуацій, притаманних початковому етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. Зауважено, що досвід запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют ще перебуває на стадії свого накопичення, і типові слідчі ситуації відносно даного виду злочинів ще формуються, тому слідчий повинен приділяти особливу увагу аналізу вже проведених його колегами (як співвітчизниками, так і зарубіжними) розслідувань. Отримана й адаптована інформація дозволить слідчому висунути припущення щодо напрямів розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют в цілому, окремого факту, групи фактів і обставин, що мають, на його думку, відношення до кримінального провадження, а також дозволить висунути слідчі версії та прийняти найбільш доцільні рішення для їх перевірки.

5. Встановлено, що розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют передбачає проведення комплексу слідчих (розшукових) дій. З урахуванням рівня поширеності цих дій, їх базову сукупність запропоновано розглядати як окремий комплекс – тріаду, що складається з: допиту, обшуку та призначення експертизи. Піддано аналізу особливості проведення цих слідчих (розшукових) дій.

6. Встановлено, що проведення комп'ютерно-технічних експертиз є однією з основних форм використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. На відміну від спеціаліста експерт проводить

глибоке дослідження (а не поверхнево-діагностичне, як у випадку зі спеціалістом) та вивчення будь-якого матеріального об'єкта чи обставини на основі експертних методик та вирішення на їх основі неочевидних питань, які підлягають встановленню і доказуванню в рамках кримінального провадження. Докази, пов'язані з віртуальними валютами, що містяться в об'єктах, направлених на експертне дослідження, найчастіше зберігаються таким чином, що виявити й зафіксувати їх можуть тільки експерти, при цьому сам процес вилучення та фіксації вимагає використання спеціальних апаратних і програмних інструментів в сукупності з існуючими в експертних установах методиками дослідження.

7. На основі вивчення аналітичних матеріалів щодо розслідувань легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, за результатами роботи американських та європейських правоохоронців, узагальнено, що більшість із них були розпочаті за непрямими ознаками, які свідчили про факт використання віртуальних валют у процесах пов'язаних з відмивання «брудних» грошей, інша ж частина свідчить про отримання інформації про факти легалізації при розслідуванні предикатних злочинів. За результатами дослідження досвіду США у боротьбі із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинними шляхом, із використанням віртуальних валют обґрунтовано, що ефективне розслідування відповідних злочинів, пов'язаних з використанням віртуальної валюти, яке, в підсумку, забезпечує конфіскацію зазначених доходів, можливе при поєднанні методів розслідування, притаманних кіберзлочинам, та низки специфічних методів. Запропоновано можливі напрямки удосконалення боротьби із досліджуваним видом легалізації (відмивання) доходів, які виокремлено із урахуванням досвіду діяльності правоохоронних органів США та реалій правової системи України.

8. Узагальнено, що складність розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют передбачає об'єднання зусиль різних органів та служб не лише всередині

країни, а й за її межами, що, в принципі, неможливо без існування налагодженої, цілісної системи взаємодії. Встановлено, що проблема розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют, полягає в труднощах, що супроводжують пошук та конфіскацію віртуальних валют, рухомого й нерухомого майна, яке знаходиться за кордоном та придбане за віртуальні активи. Розвиток інформаційних технологій, їх впровадження у злочинну діяльність актуалізує: спрощення процедур міждержавної взаємодії; встановлення максимально можливої «прозорості» світової системи переміщення віртуальних коштів; ефективне використання інформації про потоки віртуальної валюти і т.д. Тому потрібні нові, більш чіткі двосторонні й багатосторонні правові акти, що оптимізують процеси запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т. В. Субъекты экспертной деятельности. *Вестник криминалистики*. М., 2001. Выпуск 2. С. 29 – 37.
2. Аністратенко Ю. І., Грицюк І. В. Особливості реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2021. Випуск 2. Том 2. С. 63 – 68.
3. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету*, 2013. Випуск № 57. С. 315 – 321.
4. Базовое пособие по выявлению и расследованию отмывания преступных доходов, совершенного посредством виртуальных валют. М.: UNODC, 2014. 258 с.
5. Бандурка А. М., Симовьян С. В. Украина против «грязных» денег. Х.: ХНУВС, 2003. С. 35 – 45.
6. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. М.: Юрид, лит., 1988. 304 с.
7. Бондаренко Д. Д. Виртуальные валюты: сущность и борьба с их использованием в преступных целях (на примере США). *Международное уголовное право и международная юстиция*, 2015. № 6. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=CJI&n=92622#08091047717002173> (дата звернення: 25.03.2020)
8. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2002. 22 с.
9. Висновок на проект Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» (реєстр. № 7183-1 від 10.10.2017 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 20.08.2020)
10. Висновок на проект Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» (реєстр. № 7183 від 06.10.2017 р.). URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 20.08.2020)

11. Волосович С. В. Віртуальна валюта: глобалізаційні виклики і перспективи розвитку. *Економіка України*, 2016. № 4. С. 68 – 78.
12. Габрелян А. Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. *Колективна наукова монографія «Державне управління та адміністрування, сфера обслуговування, економіка та міжнародні відносини як рушійні сили економічного зростання держав XXI століття»*. Видання 2. Вінниця, 2021-2022. С. 2 – 18.
13. Габрелян А. Ю. Аналіз сучасного стану ринку в світі та в Україні. *Траектория науки*, 2020. № 6 (10). С. 2001 – 2013.
14. Грицюк І. В. Лабадзе М. В. Гласність та відкритість судового провадження як передумова законного та справедливого кримінального судочинства. *Правова держава*. Одеса: «Фенікс», 2018. № 29. С. 106 – 111.
15. Грицюк І. В., Гаврилюк Н. О. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. № 4. С. 412 – 414.
16. Даниляк А. В. Поняття та особливості взаємодії при виявленні і розслідуванні легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Право.ua*, 2018. № 2. С. 71 – 76.
17. Директива № 2009/110/ЄС від 16.09.2009 р. щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text (дата звернення: 20.08.2020)
18. Директива от 20.05.2015 г. № 2015/849/ЕС о предотвращении использования финансовой системы для целей отмывания денег или финансирования терроризма, об изменении Регламента (ЕС) 648/2012

Европейського Парламенту і Ради ЄС і про скасування Директиви 2005/60/ЄС
Европейського Парламенту і Ради ЄС і Директиви 2006/70/ЄС Європейської
Комісії. URL:

[http://www.cbr.ru/Content/Document/File/104942/Directive%20\(rus\)%202015_849.pdf](http://www.cbr.ru/Content/Document/File/104942/Directive%20(rus)%202015_849.pdf)
(дата звернення: 29.08.2020)

19. Директива № 2015/2366/ЄС від 25.11.2015 р. про платіжні послуги на
внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директив 2002/65/ЄС та
2009/110/ЄС, Регламенту (ЄС) № 1093/2010 та скасовує Директиву 2007/64/ЄС.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32015L2366>
(дата звернення: 20.08.2020)

20. Доклад ФАТФ «Виртуальные валюты – ключевые определения и
потенциальные риски в сфере ПОД/ФТ» (июнь, 2014 г.). URL:
http://www.eurasiangroup.org/files/FATF_docs/Virtualnye_valyuty_FATF_2014.pdf
(дата звернення: 25.03.2020)

21. Драпкин Я. Я., Карагодин В. Н. Криминалистика. М., 2007. 768 с.

22. Експертна спеціальність 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та
програмних продуктів». URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua> (дата звернення:
19.05.2021)

23. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р.
ETS № 024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text (дата
звернення: 18.09.2021)

24. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від
20.04.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата
звернення: 18.09.2021)

25. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів,
одержаних злочинним шляхом. Настільна книга слідчого: наук.- практ. видання
для слідчих і дізнавачів. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2008.
С. 322 – 335.

26. Захаров В. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*, 2014. № 801. С. 180 – 186.
27. Зинин А. М. Криминалист в следственных действиях. М.: Право и Закон, Экзамен, 2004. 144 с.
28. Злоченко Я. М. Основы методики расследования и международного сотрудничества по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург, 2001. 272 с.
29. Індивідуальна податкова консультація від 09.09.2016 р. № 5226/10/20-40-14-11-11. URL: <http://zir.sfs.gov.ua/main/bz/view/?src=pz> (дата звернення: 25.03.2020)
30. Інструкція про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю, затверджена спільним Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державного митного комітету України, Національної гвардії України, Міністерства оборони України та Міністерства юстиції України від 10.08.1994 р. № 4348/138/151/11-2-2870/172/148-407/2-90-442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0225-94#Text> (дата звернення: 15.09.2021)
31. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.05.2021)
32. Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України від 10.06.2011 р. № 317/235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11#Text> (дата звернення: 15.09.2021)

33. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 15.09.2021)
34. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 15.09.2021)
35. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 15.09.2021)
36. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Університетські наукові записки*, 2005. № 3 (15). С. 268 – 273.
37. Кернер Х.-Х., Дах З. Отмывание денег: путеводитель по действующему законодательству и юридической практике / пер. с нем. Т. Родионовой, Дж. Войновой. М.: Международные отношения, 1996. 40 с.
38. Кіреєва Н. О., Скорич О. О. Проблеми правової регламентації статусу спеціаліста в цивільному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*, 2015. Вип. 6(1). С. 82 – 86.
39. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекции. Х.: Юрид. ин-т, 1976. 28 с.
40. Комарков В. С. Тактика допроса. Учебное пособие. Харьков, 1975. 66 с.

41. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text (дата звернення: 18.09.2021)
42. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 18.09.2021)
43. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. Учебное пособие. Харьков: Консум, 1999. 157 с.
44. Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики: монография. Ростов-на-Дону: РЮИ МВД России, 2001. 208 с.
45. Конограй Н. В. Форми взаємодії спільних слідчих груп у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 2015. № 2. С. 56 – 65.
46. Косарев С. Ю. Некоторые особенности расследования легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. *Вестник Санкт-Петербургской юридической академии*, 2014. № 3 (24). С. 80 – 83.
47. Косынкин А. А. Некоторые аспекты преодоления противодействия расследованию преступлений в сфере компьютерной информации на стадии предварительного расследования. *Российский следователь*, 2012. № 2. С. 2 – 3.
48. Кравчук П. Ю. Слідчий огляд під час розслідування злочинних порушень авторських і суміжних права. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. Запоріжжя, 2021. № 10. С. 508 – 512.
49. Кравчук П., Довга М. Особливості розслідування в Україні окремих видів кримінальних правопорушень у сфері обігу криптовалюти. *KELM*, 2022. № 4(48). С. 375 – 382.
50. Кравчук П. Ю. Огляд під час розслідування порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки та підпалів. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 8. С. 340 – 345.
51. Кремінський О. В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики.

Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 квітня 2019 року. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 413 – 417.

52. Кременський О. В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.).* Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336 – 340.

53. Кременський О. В., Омельчук Л. В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, Panamá, 11 de octubre de 2021.* Panamá-Vinnytsia: Centro de Estudios Estratégicos & European Scientific Platform, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15> (дата звернення: 10.01.2022)

54. Кременський О. В. До питання зарубіжного досвіду боротьби з незаконним обігом криптовалют. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року): у 2-х ч. Ч. 2.* Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 239 – 241.

55. Кременський О. В., Омельчук Л. В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют». *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*, 2021. Vol. 7. № 6. С. 1016 – 1023.

56. Кременський О. В., Омельчук Л. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинними шляхом,

в умовах використання віртуальних валют». *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2021. № 3. С. 184 – 194.

57. Кременський О. В. Криміналістична характеристика особи злочинця, що здійснює легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022. Випуск 9. С. 507-509.

58. Криминалистика: учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА, 2001. 990 с.

59. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88

60. Кузнецов В. А., Якубов А. В. О подходах в международном регулировании криптовалют (Bitcoin) в отдельных иностранных юрисдикциях. *Деньги и кредит*, 2016. № 3. С. 20 – 29.

61. Кузьмічов В. С. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с

62. Кустов А. М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. М.: Академия МВД РФ, 1997. 124 с.

63. Леонова Н. Г. Сравнительная характеристика виртуальной и электронной валюты. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ)*, 2018. № 4 (49). С. 77 – 79.

64. Лефевр В. А. Рефлексия. М.: «Когито-Центр», 2003. 496 с.

65. Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. М.: Новый Юрист, 1997. 176 с.

66. Лисенко В. В. Ситуації, що складаються на момент відкриття кримінального провадження щодо легалізації доходів злочинного походження». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 2019. Вип. 3 (87). С. 280 – 290.

67. Лисенко В. В., Комишнюк Ю. О. Дотримання прав людини під час проведення допиту особи в кримінальному провадженні. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід: матеріали I Міжнародної науково-*

практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 348 – 351.

68. Лисенко В. В. Отримання та використання у доказовому процесі інформації, що міститься в електронному вигляді на магнітних, оптичних чи інших носіях (за матеріалами діяльності податкової міліції). *Вісник прокуратури*, 2007. № 4 (70). С. 61 – 69.

69. Лисенко В. В. Характеристика злочинної діяльності щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (за матеріалами судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. № 2. (94). С. 128 – 140.

70. Лисенко В. В. Використання у доказовому процесі інформації, що міститься в електронному вигляді. *Організація протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій: доповіді провідних вчених, представників громадськості, державних службовців та працівників підрозділів ДСБЕЗ на міжвідомчому семінарі – нараді*. К., 2009. С.31 – 35.

71. Лист Національного банку України від 08.12.2014 р. № 29-208/72889. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/LB14375.html (дата звернення: 25.03.2020)

72. Лист Національного банку України від 22.03.2018 р. № 40-0006/16290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6290500-18> (дата звернення: 25.03.2020)

73. Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів. *Форум права*, 2010. № 3. С. 278 – 283.

74. Малярєнко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. К.: Юрінком Інтер, 2005. 511 с.

75. Мироненко Н. М. Легалізація (відмивання) коштів – різні підходи до поняття: бюлетень з обміну досвідом роботи. К.: МВС України, 2001. № 136. С. 25 – 28.

76. Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2021. № 1 (118). С. 58 – 66.
77. Надысева Э. Х. Проблемы расследования преступлений в сфере оборота криптовалют. *Вестник экономической безопасности*, 2019. № 3. С. 223 – 227.
78. Наконечний С. Криптовалюти в Україні. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/kriptovalyuti-v-ukrayini-.html> (дата звернення: 20.08.2020)
79. Нефёдова М. Арестован оператор миксер-сервиса Helix, через который было отмыто более 300 млн. долларов. URL: <https://xakep.ru/2020/02/14/helix/> (дата звернення: 29.08.2020)
80. Омельчук Л. В., Кузьменко О. В. Зарубіжний досвід визначення статусу криптовалют. *Протидія кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі: актуальні питання теорії та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 2021.
81. Омельчук Л. В., Пашко Д. В. Потреба визначення статусу криптовалют в Україні: економічні та кримінальні процесуальні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*, 2018. Вип. 1-2 (10-11). С. 173 – 179.
82. Омельчук Л. В. Актуальні проблеми початкового етапу досудового розслідування за чинним КПК України. *Актуальні питання кодифікації законодавства України*, 2013. Вип. 5. С. 133 – 137.
83. Отмывание денег посредством новых способов платежей. ФАТФ-ГАФИ, 2010 (октябрь). URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/ML%20using%20New%20Payment%20Methods.pdf> (дата звернення: 26.07.2020)
84. Податкова консультація від 25.01.2019 р. № 282/К/99-99-13-01-02-14/ІПК. URL: <http://zir.sfs.gov.ua/main/bz/view/?src=pz> (дата звернення: 25.03.2020)
85. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.2021)

86. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994. № 28. Ст. 232

87. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*, 1999. № 29. Ст. 238

88. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020. № 25. Ст. 171

89. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 17.06.2020 р. № 720-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020. № 47. Ст. 408

90. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 27.10.2022)

91. Проведення слідчих (розшукових) дій. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection10_3.html (дата звернення: 10.05.2021)

92. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з крипто активами від 15.11.2019 р. № 2461. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67423 (дата звернення: 25.03.2020)

93. Проект Закону України Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 р. № 7150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 25.03.2020)

94. Проект Закону про обіг криптовалюти в Україні від 06.10.2017 р. № 7183. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1%3Fpf3511%3D62684+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 15.09.2021)
95. Ревенков П. В., Дудка А. Б. Риски отмывания денег в условиях применения электронных денег. *Вестник Омского университета. Серия «Экономика»*, 2015. № 4. С. 78 – 88.
96. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 13.10.2016 р. № 820/5120/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62079235> (дата звернення: 25.03.2020)
97. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin Національного банку України від 10.11.2014 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/LB14311.html (дата звернення: 25.03.2020)
98. Рослякова О. А., Шихов П. И. Расследование преступлений в сфере компьютерной информации и высоких технологий: курс лекций. СПб.: Изд-во СПб. ун-та МВД России, 2019. 144 с.
99. Руководство по применению риск-ориентированного подхода. Виртуальные валюты. ФАТФ/ОЭСР, 2015 (июнь). 86 с.
100. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні від 30.11.2017 р. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini> (дата звернення: 25.03.2020)
101. Справа № 752/22802/19, Провадження № 1-кп/752/1117/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87724968> (дата звернення: 06.05.2020)
102. Стовпова А. С. Криптоактиви як об'єкт бухгалтерського обліку. *Економіка та держава*, 2018. № 8. С. 76 – 80.
103. Сытник И. П., Бодарева Т. Криптовалюта и ее виды. Проблемы и перспективы использования в мире и Украине. *Формування ринкових відносин в Україні*, 2017. № 2 (189). С. 56 – 60.

104. Телегина Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2008. 204 с.
105. Халін О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.
106. Цимбал П. В., Кузьменко О. В., Антонюк А. Б., Омельчук Л. В. Криміналістика (у питаннях та відповідях). Навчальний посібник. Ірпінь, 2021. 416 с.
107. Чаплинська Ю. А. До питання сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2019. № 3. С. 194 – 198.
108. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*. Випуск 65, 2020. С. 40 – 51.
109. Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія : наук. журн. / редкол.: Ю.М. Чорноус (голов. ред) та ін.* Київ.: Нац. акад. внутр. справ, 2020. №1 (26). С. 13 – 22.
110. Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини у тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2021. № 2 (22). С. 38 – 47.
111. Шапиро Л. Г. Использование специальных познаний при расследовании преступных уклонений от уплаты налогов. Саратов, 2001. 218 с.
112. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец, вищих закладів освіти. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
113. Шепітько В. Ю. Криміналістика: курс лекцій. Х.: Одиссей, 2005. 368 с.
114. Щербаковський М. Причини і зміст присутності експерта у процесуальних діях. *Jurnalul juridic national: teorie și practică* = *Национальный*

юридический журнал: теория и практика. Кишинев, 2015. № 3. Ч. 2 (Iunie). С. 89 – 92.

115. Юрченко А. М. Процесуальне забезпечення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 196 с.

116. Яблоков Н. П. Информационное отражение преступлений. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. М., 2005. 781 с.

117. 25-Year-Old Bitcoin Seller Faces Life Sentence for Unlicensed Exchange. URL: <https://www.coindesk.com/25-year-old-to-plead-guilty-to-running-unlicensed-crypto-exchange> (дата звернення: 26.07.2020)

118. Anti-Money Laundering Act of 2020. URL: <https://www.fincen.gov/anti-money-laundering-act-2020> (дата звернення: 28.09.2021)

119. Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies (March 18, 2013). URL: http://www.fincen.gov/statutes_regs/guidance/html/FIN-2013-G001.html (дата звернення: 28.09.2021)

120. Application of FinCEN's Regulations to Virtual Currency Mining Operations (January 30, 2014). URL: http://www.fincen.gov/news_room/rp/rulings/html/FIN-2014-R001.html (дата звернення: 28.09.2021)

121. Application of FinCEN's Regulations to Certain Business Models Involving Convertible Virtual Currencies (May 09, 2019). URL: <https://www.fincen.gov/resources/statutes-regulations/guidance/application-fincens-regulations-certain-business-models> (дата звернення: 28.09.2021)

122. Before the Committee on Homeland Security and Governmental Affairs United States Senate at a Hearing Entitled «Threats to the Homeland» (November 5, 2019). URL: <https://www.hsgac.senate.gov> (дата звернення: 28.09.2021)

123. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (дата звернення: 29.08.2020)

124. Deputy Attorney General Rod J. Rosenstein Delivers Remarks Announcing the Indictment of Twelve Russian Intelligence Officers for Conspiring to Interfere in the

2016 Presidential Election Through Computer Hacking and Related Offenses (July 13, 2018). URL: <https://www.justice.gov/opa/speech/deputy-attorney-general-rod-j-rosenstein-delivers-remarks-announcing-indictment-twelve> (дата звернення: 28.09.2021)

125. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EU and 2013/36/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L0843> (дата звернення: 25.03.2020)

126. EBA Opinion on «virtual currencies», 2014. URL: <https://eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents> (дата звернення: 29.08.2020)

127. ESMA, EBA and EIOPA warn consumers on the risks of Virtual Currencies, 2013. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-164-1284_joint_esas_warning_on_virtual_currenciesl.pdf (дата звернення: 29.08.2020)

128. Fanusie Y. J., Robinson T. Bitcoin Laundering: An Analysis of Illicit Flows into Digital Currency Services, 2018. P. 1 – 15.

129. FBI Expects a Rise in Scams Involving Cryptocurrency Related to the COVID-19 Pandemic (April 13, 2020). URL: <https://www.fbi.gov/news/pressrel/press-releases/fbi-expects-a-rise-in-scams-involving-cryptocurrency-rela> (дата звернення: 28.09.2021)

130. FinCen Issues Guidance on Virtual Currencies and Regulatory Responsibilities, 2013. URL: <https://www.fincen.gov/news/news-releases/fincen-issues-guidance-virtual-currencies-and-regulatory-responsibilities> (дата звернення: 29.08.2020)

131. History of Anti-Money Laundering Laws. Financial Crimes Enforcement Network, 2017. URL: <https://www.fincen.gov/history-anti-money-laundering-laws> (дата звернення: 29.08.2020)

132. IMF Staff Discussion Note «Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations» (Jan, 2016). URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf> (дата звернення: 25.03.2020)
133. Internal Revenue Service. Notice 2014-21. URL: <https://www.irs.gov/pub/irs-drop/n-14-21.pdf> (дата звернення: 28.09.2021)
134. Kravchuk P., Kosenko S., Lakhno V., Sahun A., Khaidurov V., Gusev B. One Method for RC5 Algorithm's Cryptographic Strength Improving. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 2021. Volume 1397. P. 13 – 25.
135. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. *Studies of applied economics*, 2021. Volume 39-6. URL: DOI: 10.25115/eea.v39i6.5247 (дата звернення: 10.01.2022)
136. Lysenko. V., Yurchyshyn, V., Shybiko, V. Problems of legality of investigative actions aimed at finding evidence. *Amazonia Investiga*, 2020. № 9(28). P. 113 – 122.
137. Manhattan U.S. Attorney Announces Charges Against Liberty Reserve, One Of World's Largest Digital Currency Companies, And Seven Of Its Principals And Employees For Allegedly Running A \$6 Billion Money Laundering Scheme. URL: <http://www.justice.gov/usao/nys/pressreleases/May13/LibertyReservePR.php?print=1> (дата звернення: 26.07.2020)
138. Manhattan U.S. Attorney Announces Arrest Of United States Citizen For Assisting North Korea In Evading Sanctions (November 29, 2019). URL: <https://www.justice.gov/usao-sdny/pr/manhattan-us-attorney-announces-arrest-united-states-citizen-assisting-north-korea> (дата звернення: 28.09.2021)
139. Money-Laundering and Globalization: Practical Issues UNODC. *Journal of Money Laundering Control*, 2020. № 13 (3). P. 215 – 225.
140. Ponzi Schemes. URL: <https://www.sec.gov/fast-answers/answersponzihtm.html> (дата звернення: 20.08.2020)
141. Ponzi Schemes Using Virtual Currencies. Investor Alert. URL: https://www.sec.gov/files/ia_virtualcurrencies.pdf (дата звернення: 28.09.2021)

142. Report with advice for the European Commission, 2019. URL: <https://eba.europa.eu/documents/10180/2545547/EBA+Report+on+crypto+assets.pdf> (дата звернення: 20.08.2020)
143. SEC v. Trendon T. Shavers and Bitcoin Savings and Trust (№ 13-cv-00416). URL: <https://www.sec.gov/whistleblower/award-claim/award-claim-2014-107> (дата звернення: 28.09.2021)
144. Serhii S. Cherniavskiy, Bohdan M. Holovkin, Yuliia M. Chornous, Vasyl Y. Bodnar, Ilona V. Zhuk. International cooperation in the field of fighting crime: directions, levels and forms of realization. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 2019. Volume 22. Issue 3. P. 1 – 11.
145. That which does not kill us makes us stronger. URL: <http://gavinthink.blogspot.com/2011/06/that-which-does-not-kill-us-makes-us.html> (дата звернення: 20.08.2020)
146. Two Chinese Nationals Charged with Laundering Over \$100 Million in Cryptocurrency From Exchange Hack (March 2, 2020). URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/two-chinese-nationals-charged-laundering-over-100-million-cryptocurrency-exchange-hack> (дата звернення: 28.09.2021)
147. United States v. HAYES (1:20-cr-00500). District Court, S.D. New York. URL: <https://www.courtlistener.com/docket/18500806/united-states-v-hayes/> (дата звернення: 21.05.2020)
148. Virtual currency schemes, 2012. URL: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf> (дата звернення: 25.03.2020)
149. Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks. FATF REPORT, 2014. URL: www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf (дата звернення: 20.08.2020)
150. Virtual currency schemes – a further analysis, 2015. URL: www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf (дата звернення: 20.08.2020)

151. Virtual Currencies: Guidance For a Risk-based Approach, 2015. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Guidance-RBA-Virtual-Currencies.pdf> (дата звернення: 29.08.2020)
152. Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations, 2016. URL: www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf (дата звернення: 20.08.2020)
153. Volodymyr Ortynskyi, Yuliia Chornous, Natalia Pavliuk. International cooperation in financial fraud investigation. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga: Publishing House «Baltija Publishing», 2018. Volume 4. Number 4. P. 252 – 258.
154. Volodymyr I. Zavydniak, Iryna O. Zavydniak, Liubov V. Omelchuk, Lilia V. Polunina, Tetiana M. Suprun-Kovalchuk States' main directions and forms of international cooperation against transnational economic crimes. *Revista Científica General José María Córdova*, 2022. Volume 20. URL: <https://dx.doi.org/10.21830/19006586.904> (дата звернення: 10.01.2022)
155. Yuliia Chornous, Serhii Denysenko, Vasyl Hrudnytskyi, Olha Turkot, Oleksandr Sikorskyi. Legal regulation of crypto currency turnover in Ukraine and the EU *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 2019. Volume 22. Special Issue 2. P. 1 – 6.
156. Yuliia Chornous, Denys Shylin, Liubov Omelchuk, Anastasiia Antoniuk, Vadym Pozhar Features of the Investigation of Crimes in the Field of It: The Current State and Prospects for Development. *TEST Engineering & Management magazine*, 2020. Vol. 83. P. 6797 – 6806.

Додаток А

**Результати опитування слідчих Слідчого управління фінансових
розслідувань ГУ ДПС України у м. Києві**

№	Питання	Кількість опитаних
1	Стаж роботи на посаді: 1. Від 1 до 5 років 2. Від 5 до 10 років 3. Від 10 років	16 23 8
2	Який вплив казує спеціаліст на розслідування: 1. Позитивне 2. Негативне 3. Залежно від слідчої ситуації	14 6 27
3	Який вплив оказує експерт на розслідування: 1. Позитивне 2. Негативне 3. Залежно від слідчої ситуації	35 0 12
4	Чи консультується Ви зі спеціалістами поза рамками проведення офіційних процесуальних дій. 1. Так 2. Ні	13 34
5	Чи консультується Ви з експертами поза рамками проведення офіційних процесуальних дій. 1. Так 2. Ні	3 44
6	Чи звертається Ви до спеціаліста за допомогою при винесенні питань на судову експертизу 1. Так 2. Ні	12 35
7	Чи звертається Ви до діючих експертів (в якості спеціалістів) при винесенні питань на судову експертизу 1. Так 2. Ні	2 45
8	Чи є складнощі із залученням спеціалістів до участі в розслідуванні 1. Так 2. Ні	36 11
9	Чи є складнощі із залученням експерта до участі в розслідуванні 1. Так 2. Ні	5 42

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Топчій В. В.

2022 року

А К Т

впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 "Право" Кремінського Олега Вікторовича на тему «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» в наукову діяльність Державного податкового університету

Комісія у складі:

- 1) завідувача кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету д.ю.н., професора Дідківської Г.В.;
- 2) доцента кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету к.ю.н., доцента Антонюк А.Б.;

3) професора кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету, д.ю.н., професора Цимбала П.В. склала цей акт про те, що під час виконання науково-дослідної роботи на тему "Удосконалення кримінального провадження в Україні (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)", номер державної реєстрації 0115U002808, яка виконується кафедрою кримінальної юстиції Державного податкового університету, було використано матеріали дисертаційної роботи Кремінського Олега Вікторовича на тему «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют»:

1. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. *Studies of applied economics*. 2021. Volume 39-6. DOI: 10.25115/eea.v39i6.5247 (Scopus)

2. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // *Trajectoria Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7. No 6. С. 1016-1023. DOI: 10.22178/pos.71-2

3. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 184-1904. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.34>

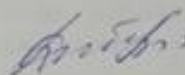
4. Кремінський О.В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики // *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 квітня 2019 року. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 413-417

5. Кремінський О.В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.)*. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336-340

6. Крeмiнський О.В. До питання зарубiжного досвiду боротьби з незаконним обiгом криптовалюти // Фiнансова полiтика: теоретичнi та практичнi аспекти юридичної науки : збiрник матерiалiв III Мiжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року) : у 2-х ч. Ч. 2. Iрпiнь : Унiверситет ДФС України, 2020. С. 239-241.

7. Крeмiнський О.В., Омeльчук Л.В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, Panamá, 11 de octubre de 2021. Panamá-Vinnytsia: Centro de Estudios Estretegicos & European Scientific Platform, 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15>

Завiдувач кафедри кримiнальної юстиції,
д.ю.н., професор

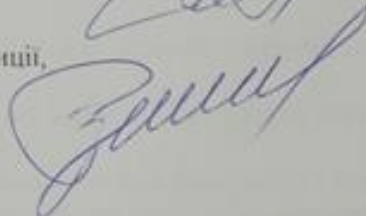
Галина ДІДКІВСЬКА

Доцент кафедри кримiнальної юстиції,
к.ю.н., доцент

Анастасія АНТОНЮК

Професор кафедри кримiнальної юстиції,
д.ю.н., професор

Петро ЦИМБАЛ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор Національно-наукового інституту права
Державного податкового університету,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

25 2022 року

Топчій В. В.

А К Т

впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 "Право" Кременського Олега Вікторовича на тему «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» в освітній процес Державного податкового університету

Комісія у складі:

- 1) завідувача кафедри кримінальної юстиції д.ю.н., професора Дідківської Г.В.;
- 2) доцента кафедри кримінальної юстиції к.ю.н., доцента Сіренко О.В.;
- 3) доцента кафедри кримінальної юстиції к.ю.н., доцента Кузьменко О.В.

склала цей акт про те, що основні результати дисертаційної роботи здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 "Право" Кременського Олега Вікторовича, які викладені у його наукових роботах:

1. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. Studies of applied economics. 2021. Volume 39-6. DOI: 10.25115/eea.v39i6.5247 (Scopus)

2. Кременський О.В., Омельчук Л.В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Траєкторія Науки = Path of Science. 2021. Vol. 7. No 6. С. 1016-1023. DOI: 10.22178/pos.71-2

3. Кременський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 184-1904. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.34>

4. Кременський О.В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики // Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 квітня 2019 року. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 413-417

5. Кременський О.В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336-340.

6. Кременський О.В. До питання зарубіжного досвіду боротьби з незаконним обігом криптовалют // Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року) : у 2-х ч. Ч. 2. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 239-241.

7. Кременський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах

використання віртуальних валют // Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, Panamá, 11 de octubre de 2021. Panamá-Vinnitsia: Centro de Estudios Estratégicos & European Scientific Platform, 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15>.

використовуються в освітньому процесі кафедри кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету під час викладання дисциплін, «Кримінальне процесуальне право», «Проблеми досудового розслідування», «Криміналістика» і мають важливе теоретичне та практичне значення для підготовки навчальних та методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для удосконалення вже існуючих й розробки нових навчально-методичних матеріалів до зазначених дисциплін. Використання результатів дисертаційної роботи Кремінського О.В. сприяє активізації та підвищенню ефективності навчального процесу й рівня базових і спеціальних знань майбутніх фахівців.

Комісія прийшла до висновку, що результати дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 "Право" Кремінського Олега Вікторовича на тему «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» вважати впровадженими в освітній процес кафедри кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету.

Завідувач кафедри кримінальної юстиції,
д.ю.н., професор

Галина ДІДКІВСЬКА

Доцент кафедри кримінальної юстиції,
к.ю.н., доцент

Оксана СІРЕНКО

Доцент кафедри кримінальної юстиції,
к.ю.н., доцент

Олена КУЗЬМЕНКО

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Декан юридичного факультету
 ПВНЗ «Європейський університет»,
 кандидат юридичних наук, доцент

Кравчук П.Ю.

02. 09 2022 року

А К Т впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову діяльність

Комісія у складі: професора кафедри права Європейського університету д.ю.н., доцента Тимошенко М.О.; доцента кафедри права Європейського університету к.ю.н., доцента Іерусалимова І.О.; доцента кафедри права Європейського університету к.ю.н., Тимошенко О.А. склали цей акт про те, що під час виконання науково-дослідної роботи на тему «Інституціональний розвиток соціально-політичного простору в умовах глобальної світової нестабільності», номер державної реєстрації 0120U105123, яка виконується на кафедрі права юридичного факультету ПВНЗ «Європейський університет», було використано матеріали дисертаційної роботи Кремінського Олега Вікторовича на тему «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют»:

1. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. Studies of applied economics. 2021. Volume 39-6. DOI: 10.25115/eea.v39i6.5247 (Scopus)

2. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» // Traektoriâ Nauki = Path of Science. 2021. Vol. 7. No 6. С. 1016-1023. DOI: 10.22178/pos.71-2

3. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» // Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 184-1904. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.34>

4. Кремінський О.В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики // Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 квітня 2019 року. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. С. 413-417

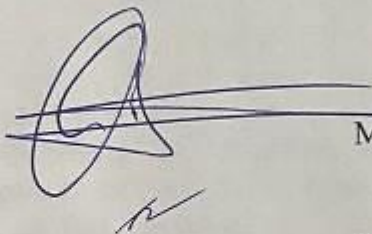
5. Кремінський О.В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Управління

публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336-340.

6. Кремінський О.В. До питання зарубіжного досвіду боротьби з незаконним обігом криптовалют // Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року) : у 2-х ч. Ч. 2. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 239-241.

7. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, Panamá, 11 de octubre de 2021. Panamá-Vinnitsia: Centro de Estudios Estratégicos & European Scientific Platform, 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15>.

Професор кафедри права
д.ю.н., доцент

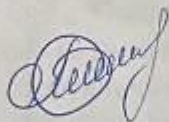
Максим ТИМОШЕНКО

Доцент кафедри права
к.ю.н., доцент

Ігор ІЕРУСАЛИМОВ

Доцент права
к.ю.н., доцент

Ольга ТИМОШЕНКО

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан юридичного факультету
ДВНЗ «Європейський університет»,
завідувач юридичних наук, доцент

Кравчук П.Ю.

02. 09 2022 року

А К Т

впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес

Комісія у складі: професора кафедри права Європейського університету д.ю.н., доцента Тимошенко М.О.; доцента кафедри права Європейського університету к.ю.н., доцента Ісрусалімова І.О.; доцента кафедри права Європейського університету к.ю.н., Тимошенко О.А. склали цей акт про те, що основні результати дисертаційної роботи Кременського Олега Вікторовича, які викладені у його наукових роботах:

1. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. Studies of applied economics. 2021. Volume 39-6. DOI: 10.25115/eea.v39i6.5247 (Scopus)

2. Кременський О.В., Омельчук Л.В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» // Traektoriâ Nauki = Path of Science. 2021. Vol. 7. No 6. С. 1016-1023. DOI: 10.22178/pos.71-2

3. Кременський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» // Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 184-1904. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.34>

4. Кременський О.В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики // Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 квітня 2019 року. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. С. 413-417

5. Кременський О.В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної

безпеки [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336-340.

6. Кременський О.В. До питання зарубіжного досвіду боротьби з незаконним обігом криптовалют // Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року) : у 2-х ч. Ч. 2. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 239-241.

7. Кременський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, Panamá, 11 de octubre de 2021. Panamá-Vinnytsia: Centro de Estudios Estratégicos & European Scientific Platform, 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15>.

використовуються в освітньому процесі кафедри права юридичного факультету Приватного вищого навчального закладу "Європейський університет" під час викладання дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика» «Судові та правоохоронні органи», і мають важливе теоретичне та практичне значення для підготовки навчальних та методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для удосконалення вже існуючих й розробки нових навчально-методичних матеріалів до зазначених дисциплін.

Комісія прийшла до висновку, що результати дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» Кременського Олега Вікторовича на тему «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» вважати впровадженими в освітній процес кафедри права юридичного факультету Приватного вищого навчального закладу "Європейський університет".

Професор кафедри права
д.ю.н., доцент

Максим ТИМОШЕНКО

Доцент кафедри права
к.ю.н., доцент

Ігор ІЕРУСАЛИМОВ

Доцент права
к.ю.н., доцент

Ольга ТИМОШЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник Директора
Бюро економічної безпеки України

Олександр КУЧЕРЕНКО

АКТ

впровадження результатів дисертаційного
дослідження в практичну діяльність

м. Київ

«28» 10 2022 року

Комісія у складі:

- т.в.о. керівника Департаменту аналізу інформації та управління ризиками Резниченка М.І.;
- т.в.о. заступника керівника Департаменту – керівник Управління стратегічного аналізу та прогнозування Департаменту аналізу інформації та управління ризиками Хороновського О.І.;
- т.в.о. керівника відділу аналітичного супроводження в сфері надання фінансових послуг Управління тактичного аналізу Департаменту аналізу інформації та управління ризиками Фадєєва М.В.

склала цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Кременського Олега Вікторовича за темою: «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют» використовувались в практичній діяльності підрозділу, а саме:

1. Кременський О.В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики // Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 квітня 2019 року. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. С. 413-417

2. Кременський О.В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336-340.

3. Кременський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, Panamá, 11 de octubre de 2021. Panamá-Vinnytsia: Centro de Estudios Estratégicos & European Scientific Platform, 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15>;

4. Крeмiнський О.В. До питання зарубiжного досвiду боротьби з незаконним обiгом криптовалют // Фiнансова полiтика: теоретичнi та практичнi аспекти юридичної науки : збiрник матерiалiв III Мiжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року) : у 2-х ч. Ч. 2. Iрпiнь : Унiверситет ДФС України, 2020. С. 239-241.

5. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. Studies of applied economics. 2021. Volume 39-6. DOI: 10.25115/eea.v39i6.5247 (Scopus)

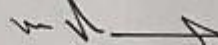
6. Крeмiнський О.В., Омельчук Л.В. Тактика проведення допиту пiд час розслiдування легалiзації (вiдмивання) доходiв, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання вiртуальних валют» // Traektoriâ Nauki = Path of Science. 2021. Vol. 7. No 6. С. 1016-1023. DOI: 10.22178/pos.71-2

7. Крeмiнський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань при розслiдуванні легалiзації (вiдмивання) доходiв, отриманих злочинними шляхом, в умовах використання вiртуальних валют» // Аналітично-порiвняльне правознавство. 2021. № 3. С. 184-1904. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.34>

8. Крeмiнський О.В. Кримiналістична характеристика особи злочинця, що здiйснює легалiзацію (вiдмивання) доходiв, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання вiртуальних валют // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. Випуск 9.

Комісія пiдтверджує, що результати проведеного дослiдження Крeмiнського Олега Вікторовича, отримані на основі дослiдження особливостей розслiдування легалiзації (вiдмивання) доходiв, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання вiртуальних валют, є науково обiгрунтованими та використані при вдосконаленні процесу розслiдування даного виду злочинiв.

Т.в.о. керівника Департаменту аналізу інформації
та управління ризиками

Максим РЕЗНИЧЕНКО

«28» 10 2022 року

Т.в.о. заступника керівника Департаменту –
керівник Управління стратегічного аналізу
та прогнозування Департаменту аналізу інформації
та управління ризиками

Олег ХОРОНОВСЬКИЙ

«28» 10 2022 року

Т.в.о. керівника відділу аналітичного
супроводження в сфері надання фінансових послуг
Управління тактичного аналізу
Департаменту аналізу інформації
та управління ризиками

Микола ФАДЕСОВ

«28» 10 2022 року

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Kreminskyi O., Kuzmenko O., Antoniuk A., Smahlo O. International cooperation in the investigation of economic crimes related to cryptocurrency circulation. *Studies of applied economics*. 2021. Vol. 39-6. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57226288914&origin=recordPage> (Scopus).

2. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7. № 6. С. 1016-1023. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/944/897>.

3. Кремінський О.В., Омельчук Л.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинними шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 184-1904. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252697>.

4. Кремінський О.В. Криміналістична характеристика особи злочинця, що здійснює легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Випуск 9. С. 507-509. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/124.pdf.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Кремінський О.В. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як елемент криміналістичної характеристики. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я.

Фрідмана, 19 квітня 2019 року. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. С. 413-417

6. Кремінський О.В. До питання зарубіжного досвіду боротьби з незаконним обігом криптовалют. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2020 року) : у 2-х ч. Ч. 2. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 239-241.

7. Кремінський О.В. Етапність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки* [Електронне видання]: збірник тез Міжнародного податкового конгресу (м. Ірпінь, 3 грудня 2020 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 336-340.

8. Кремінський О.В. Використання спеціальних знань спеціаліста при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют // *Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica*, Panamá, 11 de octubre de 2021. Panamá-Vinnytsia: Centro de Estudios Estratégicos & European Scientific Platform, 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-11.06.2021.v1.15>